

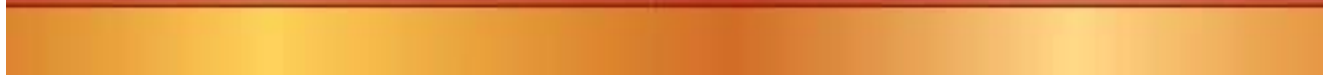
หอไตร หอธรรม - วิทยาลัยอาชีวศึกษา

หอไตร หอธรรม : วิทยาลัยอาชีวศึกษา

วิทยาลัยอาชีวศึกษา

พระครูสิริรัตนานันท์

ชื่อเรื่อง : หอไตร หอธรรม : ทะเลแห่งความรู้ (Hotri,Hodham : the Sea of Knowledge)

จำนวน ๑๐๗ หน้า

ผู้เขียน : พระครูสิริรัตนานุวัตร, รศ.ดร. / All Right reserved by the author

บรรณาธิการ : พระครูอมรรธรรมบัณฑิต (ศรีสุวรรณค์), พระครูสังฆรักษ์เชษฐา ปิยสาสโน,
ดร. เจริญ มณีจักร์, ดร.ภูวเดช สิ้นทับศาล, ดร.พิททตล เสวตวรรณ,
ดร.สมเกียรติ ติดชัย, กิตติศักดิ์ แห่งทอง, พระนิสิตปริญญาโท รุ่นปี ๒๕๖๕

ผู้ทรงคุณวุฒิ : พระครูพิพิธจารุธรรม, ผศ.ดร.

รศ.ดร. สุทธิชัย ยิ่งสุข

รศ.ดร.วรกฤต เกื้อนช้าง

ดร. พรหมพิสิฐ พันธุ์จันทร์

ที่ปรึกษา : พระครูสุเมณฑธรรมธาดา, ผศ.ดร.

รศ.ดร.ประพันธ์ ศุภษร

ชัยรัตน์ ทองสุข

เสถียร สระทองให้

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของหอสมุดแห่งชาติ

National Library of Thailand Cataloging in Publication Data

ISBN - 978-616-603-906-1

รูปเล่ม : สมปอง สีชมพู, พระสอด รุกขิตจारी

พิสูจน์อักษร : พระสมุห์อาทิตย์ อติภทโท, ดร.

แบบปก : นางวรรณมา ตั้งใจ

พิมพ์ครั้งแรก : สิงหาคม ๒๕๖๖

จำนวนที่พิมพ์ : ๕๐ เล่ม

ผู้จ่ายแจก : ฌัฐปภัสร นิโรธรังสี, อุบาสิกาลำดวน พุดแซม

ผู้รับผิดชอบจัดการพิมพ์ : พระครูสิริรัตนานุวัตร, รศ.ดร.

พิมพ์ที่ : Focusprinting co.,ltd. เลขที่ ๑๑๐/๒๑๒ ถ.พระองค์ดำ ซอยหลังวัดราชาบูรณะ
อ.เมือง จ.พิษณุโลก โทร. ๐๕๕-๒๒๕๐๓๗ / E-mail Focus_mp@hotmail.com
www.focusmasterprint.com

ภาพจากปก : หอไตร มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วังน้อย พระนครศรีอยุธยา

สงวนลิขสิทธิ์ตามพระราชบัญญัติลิขสิทธิ์ พ.ศ. ๒๕๓๗

เกี่ยวกับผู้เขียน

- รองศาสตราจารย์ สาขาปรัชญา วิทยาลัยสงฆ์พุทธชินราช

การศึกษา : ป.ศ. ๕, พธ.บ. (อังกฤษ), พธ.ม. (ปรัชญา), Ph.D. (Philosophy)

งานเขียน :

- ธรรมะภาคภาษาอังกฤษ (ตำรา)
- ธรรมนิเทศ : พุทธวิธีเทศนาแบบต่าง ๆ (ตำรา)
- ตรรกศาสตร์เบื้องต้น (ตำรา)
- พุทธปรัชญาเถรวาท : ปรัชญาประยุกต์ สังคม การเมือง การปกครอง (ตำรา)
- คู่มือทำวัตรสวดมนต์ ใน ๔ ภาษา
- บทสนทนาธรรม ๔ ภาษา
- คำอุปมาธรรมในพระไตรปิฎก
- คติธรรม ภาษาไทย+อังกฤษ
- หนังสือ รวมบทความ
- อภิปรัชญา (แปลอังกฤษเป็นไทย)
- พระพุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์ (แปลอังกฤษเป็นไทย)
- ปรัชญาอินเดียร่วมสมัย (แปลอังกฤษเป็นไทย)
- พุทธศาสนากับปัญหาจริยศาสตร์ (แปลไทยเป็นอังกฤษ)
- พุทธจริยศาสตร์ (แปลอังกฤษเป็นไทย)
- ศาสตร์ร่วมสังคม
- หลักจริยศาสตร์ (ตำรา)
- สัมมนาปัญหาปรัชญา (ตำรา)
- คำสำคัญทางปรัชญา (เรียบเรียง)
- ระเบียบวิธีวิจัยทางพระพุทธศาสนา
- แก่นปรัชญา
- พุทธศิลป์ พุทธธรรม
- ภาษาอังกฤษเพื่อการวิจัยทางพระพุทธศาสนา

บทความระดับชาติ :

- บทความ และเสนอรายงานประชุมวิชาการ ดับระดับชาติ

บทความระดับนานาชาติ :

- บทความและเสนอบทความในการประชุมสัมมนาวิชาการ ระดับนานาชาติ มหาวิทยาลัยขอนแก่น และวารสารกลุ่ม ๑

คำนำ

หนังสือนี้ เขียนขึ้นเพื่อถ่ายทอดความรู้เรื่อง การจัดการองค์ความรู้ศิลปกรรมหอไตร ในฐานะรายงานวิจัยโดยการจัดหมวดหมู่ตามความสัมพันธ์ในท้องเรื่อง ประกอบด้วย ๘ บท เป็นคู่มือการเรียนการสอนโดยตรงในรายวิชา พุทธศิลป์พุทธธรรม รหัส ๖๐๒ ๓๒๑ หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ซึ่งวิทยาลัยสงฆ์พุทธชินราชก็ร่วมใช้หลักสูตรในสาขาพระพุทธศาสนานี้

หนังสือนี้ มีเนื้อหาที่น่าสนใจในคำว่า “พุทธศิลปกรรมหอไตร” โดยศิลปกรรม เป็นส่วนศิลปะของหอไตรที่มีรูปทรงตามยุคสมัย เช่น สมัยล้านนา ล้านช้าง รูปทรงตามภูมิภาคอีสาน ภาคกลาง ภาคเหนือ ภาคใต้ ยิ่งไปกว่านั้นตามท้องถิ่นที่มีชุมชนดั้งเดิมหรือต่างถิ่นมีศิลปวัฒนธรรมนำมาสร้างแบบผสมผสานอย่างมีเอกภาพที่สื่อถึงธรรม ในส่วนหอไตรหรือหอธรรมนั้นมีสาระที่การจารึกธรรมคำสอนลงในใบลานหรือเป็นหนังสือในปัจจุบันแล้วบรรจุไว้ในหอไตรที่เก็บรักษาโดยเฉพาะ ซึ่งกระบวนการเริ่มต้นจากमुखปาฐะของการเผยแผ่ธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าแก่พุทธบริษัท ครั้นหลังพุทธกาลแล้ว คงคำสอนผ่านการทำสังคายนาคำสอนทั้งในอินเดียต้นกำเนิดพระพุทธศาสนาทั้งศรีลังกา เมียนมาร์ ไทยแม้บางครั้งไม่เรียกว่าสังคายนาแต่เป็นการชำระสะสางรวบรวมคัมภีร์ใบลานหรือเอกสารเก็บไว้ในหอไตร เมื่อ พ.ศ. ๒๐๒๐ สมัยพระเจ้าติโลกราช แห่งล้านนา เรียกว่า หอมณฑิยร เมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๑ สมัยรัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เรียกว่า หอมณฑิยรธรรม นับว่าหอไตรมีส่วนสำคัญของพระอารามสร้างโดยพระเจ้าแผ่นดินที่มีเจดีย์ครบถ้วน

ข้าพเจ้าฯ ในฐานะผู้เขียนหนังสือนี้ ขออนุโมทนาขอบคุณผู้อุปการะทุนจัดพิมพ์เป็นธรรมทานแก่ผู้สนใจอ่านเพื่อสร้างคุณภาพชีวิตฐานะคุณสมบัติของพุทธบริษัทที่สมบูรณ์ผ่านการศึกษารียนรู้พระพุทธศาสนาในส่วนที่เป็นศาสนสมบัติทางวัตถุนำสู่สาระธรรม เป็นเหตุปัจจัยนำพาศึกษาธรรม เป็นคู่มือประกอบการเรียนการสอนและขอให้ผู้สนใจใคร่รู้ทุกท่าน จงประสบผลสำเร็จในสิ่งที่พึงหวัง พึงปรารถนา มีปัญญาญาณกำจัดอวิชชาล่องรู้สัจธรรม ขอจงได้พบกับคำว่า อิเธวณัง ปะสังสันติเปจจะ สักเค ปะโมหะติ เทอญ ฯ

พระครูสิริรัตนานุวัตร, รศ.ดร.

ผู้เขียน

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

อักษรย่อในตารางนี้ ใช้อ้างอิงจากคัมภีร์พระไตรปิฎก ภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๙ รูปแบบคือ อักษรย่อ (ไทย) เล่ม/ข้อ/หน้า เช่น ขุ.ชา. ๒๕/๓๐/๕๐ มีคำย่อชื่อคัมภีร์ ดังต่อไปนี้

คำย่อ		ชื่อคัมภีร์		ภาษา
ขุ.ข. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ขุททกนิบาต (ภาษาไทย)
ขุ.ชา. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ชาดก (ภาษาไทย)
ขุ.ธ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ธรรมบท (ภาษาไทย)
ขุ.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	มหาวรรค (ภาษาไทย)
ขุ.อิติ (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อิติวุตตะกะ (ภาษาไทย)
ที.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวรรค (ภาษาไทย)
ม.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มัชฌิมปิณณาสก์ (ภาษาไทย)
วิ.ม. (ไทย)	=	วินัยปิฎก	วินัยปิฎก	มหาวรรค (ภาษาไทย)
วิ.จ. (ไทย)	=	วินัยปิฎก	วินัยปิฎก	จุฬวรรค (ภาษาไทย)
ส.ส. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สคาถวรรค (ภาษาไทย)
ส.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	มหาวรรค (ภาษาไทย)
อง.จตุกก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	จตุกกบาณีบาต (ภาษาไทย)

สารบัญ

เรื่อง

คำนำ	ก
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ข
สารบัญ	ค
สารบัญภาพ	จ
บทที่ ๑ ความเบื้องต้น	๑
๑.๑ คติหอไตร (หอพระไตรปิฎก)	๑
๑.๒ สารระเชิงประวัติศาสตร์	๒
๑.๓ ความสำคัญของหอไตร	๒
๑.๔ หอไตรกับพระเจ้าแผ่นดิน	๓
๑.๕ วัด: ภูมิศาสตร์หอไตรที่โดดเด่น	๔
๑.๖ คำสำคัญเกี่ยวกับหอไตร	๘
๑.๗ ประโยชน์และคุณค่าหอไตร	๑๐
๑.๘ คำตอบโจทย์ที่ศึกษา	๑๑
บทที่ ๒ กำเนิดและพัฒนาศิลปกรรมหอไตร	๑๖
๒.๑ กำเนิดและพัฒนาศิลปกรรม	๑๖
๒.๒ ความหมาย	๑๙
๒.๓ กระบวนการสร้างศิลปกรรมหอไตร	๒๐
๒.๔ กระบวนการถ่ายทอดจากมุขปาฐะ สู่ หอไตร	๒๕
บทที่ ๓ ภูมิสถาปัตยกรรมของวัด	๕๐
๓.๑ ความสำคัญและความเชื่อมโยง	๕๐
๓.๒ หอไตรกับภูมิสถาปัตยกรรม	๕๑
๓.๓ พุทธศิลปกรรม (สถูป) ๘๔,๐๐๐ องค์ โดยพระเจ้าอโศกมหาราช	๕๓
๓.๔ ประเภทสถาปัตยกรรม	๕๔
๓.๕ คติการสร้างสถาปัตยกรรมในวัด	๕๕
บทที่ ๔ นวัตกรรมเชิงพุทธ	๕๘
๔.๑ คติและพัฒนาศิลปกรรมนวัตกรรมหอไตร	๕๙
๔.๒ นัยแห่งนวัตกรรม	๖๒
๔.๓ ธรรมาธิษฐานผ่านบุคลาธิษฐานในฐานะพุทธศิลปกรรม	๖๔
๔.๔ ข้อคิดคำนึงในการนำไปใช้	๖๔
๔.๕ ข้อเสนอการใช้ประโยชน์จากหอไตร	๖๙

บทที่ ๕ การอนุรักษ์/พัฒนาหอไตร	๗๒
๕.๑ ความสำคัญการอนุรักษ์	๗๒
๕.๒ ความสำคัญของการพัฒนาหอไตร	๗๒
๕.๓ หลักการอนุรักษ์และพัฒนาหอไตร	๗๓
๕.๔ แนวคิดการอนุรักษ์และพัฒนา	๗๓
๕.๕ การสร้างปัจจัยส่งเสริมการศิลปกรรมหอไตร	๗๕
บทที่ ๖ การถ่ายทอดความรู้ศิลปกรรมหอไตร	๘๕
๖.๑ สร้างเนื้อหาหอไตร (ต้นน้ำ)	๘๕
๖.๒ วิธีถ่ายทอดหอไตรตามแนวริยสัจ ๔ (กลางน้ำ)	๘๗
๖.๓ ช่องทางการถ่ายทอด (ปลายน้ำ)	๘๘
๖.๔ ตัวอย่างสื่อถ่ายทอดที่ยั่งยืน	๘๘
บทที่ ๗ สังกัปแนวคิด	๙๐
๗.๑ สมบัติคติศิลปกรรมหอไตร	๙๐
๗.๒ ศิลปกรรมหอไตรที่สื่อธรรม	๙๕
บทที่ ๘ อุปมาศิลปกรรมหอไตร : ทะเลแห่งความรู้	๑๐๐
บรรณานุกรม	๑๐๖

สารบัญภาพ

ภาพที่	หน้า
รูปภาพ ๑ ต้นโพธิ์ ร. ๕ ทรงปลูกเมื่อ พ.ศ.๒๔๔๔	๕
รูปภาพ ๒ แผลอิน-จัน ลำตัวติดกันเดินทางเรือไปใช้ชีวิตอยู่ในอเมริกา	๖
รูปภาพ ๓ หอไตรวัดใหญ่สุวรรณาราม จ.เพชรบุรี หอไตรที่มีเสา ๓ เสา กลางสระน้ำ	๒๑
รูปภาพ ๕ ตู้-โต๊ะพระไตรปิฎก (TEPITAKA-TABLE LIBRARY) สมัยใหม่	๒๒
รูปภาพ ๖ หอไตรเสากลม ๑๖ ต้น ทรงปราสาท	๒๓
รูปภาพ ๗ หอไตรเสาเดี่ยว ทรงมณฑป วัดบ้านโคกผักหวาน	๒๓
รูปภาพ ๘ ตู้ใบลานธรรม สมัยโบราณ	๔๓
รูปภาพ ๙ ตู้พระไตรปิฎก สมัยใหม่ ขนาดบรรจุ ๔๕ เล่ม	๔๓
รูปภาพ ๑๐ วัดทุ่งศรีเมือง หอไตรกลางน้ำเลื่องลือ แห่งเมืองอุบล	๔๔
รูปภาพ ๑๑ หอไตร หรือ หอธรรม วัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหาร ลำพูน	๔๔
รูปภาพ ๑๒ หอไตรปิฎก มหาจุฬาฯ อ.วังน้อย จ.อยุธยา	๔๔
รูปภาพ ๑๓ ตึกด้านซ้าย คือ หอสมุดและสารสนเทศ	๔๕
รูปภาพ ๑๔ หอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร	๔๕
รูปภาพ ๑๕ พัฒนาการหอไตร สู่ สังคมโลก	๔๖
รูปภาพ ๑๖ องค์ประกอบหอไตรสมัยใหม่	๔๙
รูปภาพ ๑๗ หอไตรกลางสระน้ำ วัดทุ่งศรีเมือง อุบลราชธานี	๕๘
รูปภาพ ๑๘ มหาเวสสันดรชาดก ตอนชูชกเดินเข้าป่าละเมาะ	๖๐
รูปภาพ ๑๙ ปางพระห้ามพระแก่นจันทน์ ปางแรกสมัยพุทธกาล	๖๑
รูปภาพ ๒๐ ลักษณะพระพุทธรูปที่เป็นรูปมนุษย์แบบคันธาระ	๖๑
รูปภาพ ๒๑ พระพุทธรชินราช / พระวิหารพระพุทธรชินราช ศิลปะนวัตกรรมที่สื่อธรรม	๖๓
รูปภาพ ๒๒ พัดสมณศักดิ์ชั้นพระครูสัญญาบัตร ๑๖ แฉก/ญาณ ๑๖ ประการ	๖๗
รูปภาพ ๒๓ ภาพบนทั้งหมด หอไตร วัดราชบูรณะ ทั้งอดีตและปัจจุบัน	๗๗
รูปภาพ ๒๔ (ภาพบน) เจดีย์หอไตร เสาเดี่ยว วัดบ้านโคกผักหวาน อ.ชาติตระการ	๘๐
รูปภาพ ๒๕ ปัจจัยส่งเสริมการอนุรักษ์-พัฒนาหอไตร	๘๒
รูปภาพ ๒๖ สรุปลำคำอธิบาย ๔M+๑	๘๔
รูปภาพ ๒๗ หอไตรกลางน้ำภูมิปัญญาโบราณ วัดใต้ตันลาน มีอายุมากกว่า ๑๐๐ ปี	๘๔
รูปภาพ ๒๘ ตำราถ่ายทอดหอไตรที่ยั่งยืนในรูปแบบวิชา พุทธศิลป์พุทธธรรม	๘๙
รูปภาพ ๒๙ คลิปวิดีโอเผยแพร่หอไตร ช่างยูทูบ และ ช่องรีล	๘๙
รูปภาพ ๓๐ อิทธิพลหอไตร เป็นต้นแบบ สู่ หอสมุดระดับชาติ	๙๑
รูปภาพ ๓๑ สมเด็จพระนางพญาเจ้าโองการเจียง วัฒนางพญา พิษณุโลก	๙๒

รูปภาพ ๓๒	การปรากฏของคำว่า หอไตร	๙๔
รูปภาพ ๓๓	ปัจจัยส่งเสริมการจัดการองค์ความรู้เรื่อง หอไตร	๙๕
รูปภาพ ๓๔	ใบเพกา ๙ ใบ สะท้อนถึง โลกุตตรธรรม ๙	๑๐๒
รูปภาพ ๓๕	เปลวเพลิงบนพระเศียร สะท้อนปัญญา เปรียบด้วยแสงสว่าง (ปณญา โลกสมิ ปชโชโต)	๑๐๒
รูปภาพ ๓๖	TRIANGLE สามสายของทะเลแห่งความรู้	๑๐๓
รูปภาพ ๓๗	องค์ความรู้ / จากแหล่ง ๓ ขา เป็น ทะเลความรู้ “พระไตรปิฎก”	๑๐๔

บทที่ ๑

ความเบื้องต้น

ทุกศาสนามีคัมภีร์ประจำศาสนา โดยศาสนาคริสต์ เรียกคัมภีร์ว่า ไบเบิล ศาสนาอิสลาม เรียกว่า อัลกุรอาน ศาสนาพราหมณ์เรียกว่า พระเวท ส่วนพระพุทธศาสนา เรียกว่าพระไตรปิฎก เพราะองค์ประกอบของศาสนา คือ ศาสดา คัมภีร์ สาวก ศาสนสถาน ศาสนวัตถุ ศาสนพิธี ดังนั้น เมื่อมีศาสดาค้นพบศาสนาแล้ว สิ่งที่มาคือ คัมภีร์ซึ่งเป็นคำสอนที่จารึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษรหรือจารึกด้วยสัญลักษณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง ในส่วนที่เป็นคัมภีร์นี้ถือว่าเป็นสิ่งสำคัญต้องเก็บรักษาไว้ในที่สูงหรือที่เหมาะสมมีอาคารเก็บโดยเฉพาะ เช่น หอไตร พร้อมกับความปลอดภัย เช่น หอไตรกลางสระน้ำที่กั้นบล็อก มด แมลงได้ เมื่อเป็นดังนี้ ประเทศไทยถือว่า เก็บพระไตรปิฎกไว้ที่เหมาะสมที่สุด ซึ่งเป็นหอเฉพาะของพระไตรปิฎกเท่านั้น ไม่ปะปนกับคัมภีร์อื่น ๆ

๑.๑ คติหอไตร

หอไตรหรือหอพระไตรปิฎก (Tepitaka-Library/Tower) มีคำไวพจน์หลายคำที่คุ้นเคยคือคำว่า หอธรรม (Dhamma House) ปรากฏในมัชฌิมนิกาย มูลปณณาสกเรื่อง อัมมเจตียสูตร^๑ (ธรรมเจตีย์) และมาในพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกายอรรถกถา (ม.ม.อ.) และขุททกนิกายพุทธวงศ์ อรรถกถา (ขุ.พุทธ.อ.) หอไตรเป็นลักษณะอาคารทรงพิเศษมีรูปแบบต่าง ๆ ตามยุค ภูมิภาคของไทย แต่เป็นที่เข้าใจทั่วไปว่า อาคารพิเศษทางพระพุทธศาสนา แม้มีแต่คำว่าหอไตร ก็ถือว่าเป็นหอพระไตรปิฎกเพราะเป็นสิ่งเฉพาะบรรจุคัมภีร์พระไตรปิฎกจารึกพระธรรมคำสอนซึ่งเป็นหนังสือชุดมีจำนวน ๔๕ เล่มเท่าจำนวนปีเผยแผ่ธรรมของพระพุทธเจ้า ๔๕ ปีนั่นเอง หากมองในภาพลักษณะศิลปะทำให้รู้สึกว่าเป็นอาคารสวยงามเดี่ยว ๆ แบบ หอคอย ทรงปราสาทบ้าง ทรงมณฑปบ้าง สื่อถึงธรรมสะท้อนถึงภูมิปัญญาของผู้คนนับถือพระพุทธศาสนาแต่ละยุคสมัย เมื่อมองในมุมความเคารพนับถือ ก็ถือว่าเป็นธรรมรัตนหนึ่งในสามรัตนคัมภีร์ที่พึ่งทางความรู้ (ธมฺมฺ สรณฺ คจฺฉณามิ) เป็นหนึ่งในเจตีย์ ๔ ชนิด คือธรรมเจตีย์ มีความสำคัญเท่ากับเจตีย์อื่น ๆ คือ ธาตุเจตีย์ ที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ (ของพระพุทธเจ้า) บริโภคเจตีย์ เครื่องใช้สอยของพระพุทธเจ้า อุทเทสิกเจตีย์ ได้แก่ พระพุทธรูป พุทธรัตนะ^๒

ศิลปกรรมหอไตร มองในแง่เนื้อหาธรรมคือพระธรรมวินัยที่ถือว่าองค์แทนพระศาสดาที่พระองค์มอบเป็นมรดกไว้ว่า “พระผู้มีพระภาครับสั่งเรียกท่านพระอานนทมাত্রัสว่า อานนทฺ บางทีพวกเธออาจจะคิดว่า ‘ปาพจน์มีพระศาสดาล่วงลับไปแล้ว พวกเราไม่มีพระศาสดา’ ข้อนี้ พวกเธอไม่พึงเห็นอย่างนั้น ธรรมและวินัยที่เราแสดงแล้ว บัญญัติแล้วแก่เธอทั้งหลาย หลังจากเราล่วงลับไป ก็จะเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย”^๓ (โย โว อานนทฺ มยา ธมฺโม จ วินโย จ เทสิโต ปญฺญุตโต โส โว มมจฺเจยน สตถา) ในส่วนที่เป็นศิลปะนั้น ทำให้ทราบว่สถาปัตยกรรมทางศาสนามีเอกลักษณ์คือ ทรงไทย ลายไทย กระเบื้องสังคโลก กอปรด้วยช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ พญานาค ๓ เศียรบ้าง ๕ เศียรบ้าง หน้าบันจตุรมุข ภาพปูนปั้นครุฑยุคนาค ส่วนใหญ่ที่

^๑ ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๖๔/๔๔๙.

^๒ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๔๐.

^๓ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๖/๑๖๔.

เห็นชัดเจน ๆ คือใบระกา หางหงส์ ลำตัวพญานาคมีเกิร์ตเป็นกลีบทอดเป็นแนวยาว โดยหางหงส์จะงอนขึ้น คล้ายหางนกยูง คติของคนจีนคือเกิร์ตมังกร สัตว์น้ำโขด ยอดเสาเป็นดอกบัวเรียกว่าเสาหัวบัว สัญลักษณ์ ดอกไม้ประจำพระพุทธศาสนาเกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้าในคราวประสูติที่ดอกบัวผุดขึ้นรองรับก้าวพระบาท ของเจ้าชายสิทธัตถะ ๗ ก้าว ประดับด้วยสัตว์ป่าหิมพานต์นานาชนิด เช่น นกครุฑ กิณรี ช้างน้ำ ดังนั้น ศิลปกรรมหอไตร มองได้ทั้งที่เป็นศิลปะที่สุนทรีย์ที่สื่อธรรมและหอบรรจธรรม คือ พระธรรมวินัย คำสอน

๑.๒ สารเชิงประวัติศาสตร์

หอไตร มีสาระเนื้อหาให้ศึกษามากมายทั้งในแนวคิดเชิงธรรมวินัยที่ให้ความรู้สู่การปฏิบัติจน เกิดมรรคผล เนื้อหาเชิงประวัติศาสตร์ที่พัฒนาการมาถึงปัจจุบันนี้ ทำให้ย้อนรอยสังคมและการประยุกต์ในการ เผยแผ่ธรรมสมัยพุทธกาลนั้นเป็นอย่างไร ที่เด่นชัดน่าคิดคือ ประวัติศาสตร์การพัฒนาจากมุขปาฐะที่ พระพุทธเจ้าใช้สื่อสารในการเผยแผ่ธรรมแก่พุทธบริษัท มีทั้งตรัสกับพระราชา เศรษฐี พ่อค้า ทั้งตรัสกับ พระภิกษุโดยตรง เช่น ตรัสกับพระอานนท์ในฐานะพุทธอุปัฏฐากแล้วก็นำมาแจ้งแก่ภิกษุทั้งหลาย ตัวอย่าง เหตุการณ์ก่อนปรินิพพานที่ตรัสกับพระอานนท์เรื่องอาบัติเล็กน้อยที่ให้ถอนบ้างก็ได้ แต่พระอานนท์มิได้ทูล ถามว่าอาบัติเล็กน้อยนั้นได้แก่อาบัติอะไร หลังพุทธปรินิพพานแล้ว ประเด็นนี้ได้กลายเป็นเงื่อนไขแยกนิกาย พระพุทธศาสนา เมื่อครั้งพระพุทธองค์ยังเผยแผ่ธรรมเป็นเวลา ๔๕ ปี ทำให้มีพระอรหันตสาวกเกิดขึ้นมากมาย พระอรหันต์แต่ละองค์นั้นมีเอตทัคคะ คือเป็นเลิศเฉพาะด้าน เช่น พระอุบาลีมหาเถระ มีเอตทัคคะด้านพระ พระวินัย พระอานนท์ด้านพระสูตร พระมหาโมคคัลลานะมีเอตทัคคะทางมฤตยู ร่องรับรูปแบบมุขปาฐะข้าม ช่วงชีวิตมาถึงหลังพุทธกาลสู่ระบบสังคายนา พระอรหันตสาวกมีเอตทัคคะด้านต่าง ๆ เหล่านี้มีบทบาทเผยแผ่ พระพุทธศาสนาหลังพุทธกาลมากมายโดยถือพระธรรมวินัยแทนองค์พระพุทธเจ้า มีความแม่นยำ นำมา เปิดเผย แสดง ตอบปัญหาข้อสงสัยในโอกาสสังคายนาครั้งที่ ๑-๓ ในอินเดีย แม้ประเทศศรีลังกา เมียนมาร์ ไทย พัฒนาการสู่การจาริกลงในไบอลาน จนถึงหนังสือเป็นเล่ม หรือเป็นชุด ปัจจุบันนี้ กำหนดให้มี พระไตรปิฎก จำนวน ๔๕ เล่ม เท่ากับจำนวนปีที่พระพุทธเจ้าเผยแผ่ธรรมคำสอนหลังตรัสรู้มาเป็นเวลา ๔๕ ปี จนปรินิพพาน ปัจจุบันนี้ทำหน้าที่อนุรักษ์และพัฒนาต่อยอดสู่ความยั่งยืน มีการสร้างปัจจัยส่งเสริมการอนุรักษ์ และสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนด้วยองค์แห่งกระบวนการที่หลากหลายแต่ที่ย่อ ๆ คือองค์ประกอบที่เป็นความรู้ (Knowledge) เครื่องมืออินเทอร์เน็ต (Internet) และคอมพิวเตอร์ (Computer) นำมาบูรณาการแล้วจะได้ ความรู้ที่หลากหลาย รวดเร็ว ทันเหตุการณ์ เรียกว่า “ทะเลแห่งความรู้ (the Sea of Knowledge on Tepitaka)” จากนั้นถ่ายทอดผ่านช่องทางต่าง ๆ ทั้งทางเอกสารและสื่อของเทคโนโลยีสู่สาธารณชน สู่อนุชน ทุกรุ่น ทุกสมัย (all Generations) โดยใช้ หอไตรโมเดล เสากลม ๑๖ ต้น ทรงปราสาท ๒ ชั้น ปูนปั้นนกกครุฑ ยุคนาถในวัดราชบูรณะ ฯ และแห่งที่ ๒ คือ หอไตรเสาเดียว ๓ ชั้น วัดบ้านโคกผักหวาน อำเภอชาติตระการ พัฒนาการจนแหล่งความรู้ผ่านระบบดิจิทัล (Digital Sources) โดยแท้

๑.๓ ความสำคัญของหอไตร

หอไตร นับว่าสำคัญมาก ทั้งในเชิงศิลปะและเนื้อหาคำสอนความเกี่ยวข้องกับธรรม มีความสำคัญ ทางประวัติศาสตร์ ร่องรอยศรัทธาของผู้สร้างที่เป็นพระราชา พระเจ้าแผ่นดิน ว่าตามฐานะศิลปะ-ศาสตร์ของ พระพุทธศาสนาโดยแผนการพัฒนาประเทศไทยที่กำหนดยุทธศาสตร์ชาติผ่านนโยบายวิจัยแห่งชาติใน Platform – ๒ ว่า การวิจัยและสร้างนวัตกรรมเพื่อตอบโจทย์ท้าทายของสังคม ใน Program ๙ ว่า การแก้ไข ปัญหาท้าทายและยกระดับการพัฒนาอย่างยั่งยืนด้านสังคมและความมั่นคงทุกมิติ ในการนี้ พระสงฆ์ในฐานะ บุคลากรทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏและกระจายอยู่ทั่วประเทศและในฐานะที่คนไทยส่วนใหญ่เป็นพุทธมา

มกะ ย่อมมีส่วนสำคัญในการอนุรักษ์และพัฒนาศิลปวัฒนธรรมได้อย่างดี โดยศาสนาเป็นส่วนหนึ่งของคำว่า วัฒนธรรม กอปรด้วยพระสงฆ์ก็เป็นส่วนหนึ่งของพลเมือง อยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญไทย ย่อมต้องปฏิบัติตามกฎหมายและได้รับโทษทางกฎหมายของบ้านเมืองเช่นเดียวกับพลเมืองไทยทั่วไป ณ ปัจจุบันนี้ ชาวโลกประสบปัญหาโรคติดเชื้อโควิด-๑๙ ทำให้วิถีชีวิตเปลี่ยนไปด้วยการปรับตัว ปรับแผนชีวิต ปรับรายรับ รายจ่ายมากมาย แต่เปลี่ยนแปลงไปอย่างไรให้มีการอนุรักษ์ไปพร้อมกับการพัฒนาทั้งทางกายภาพและมโนภาพด้วย ซึ่งหอไตรสมควรได้รับการอนุรักษ์ตามหลักธรรมที่ว่า อนุรักษ์สถาปนาะ หนึ่งในหมวดปธานะ ๔ ด้วย ในส่วนที่เป็นโรคระบาดโควิด-๑๙ นี้ว่าตามปฏิจจสมุปปาทที่มีฝ่ายเกิด (สมุทโย โหติ) และฝ่ายดับ (นิโรโธ โหติ) ก็เชื่อตามหลักธรรมนี้ว่า เมื่อเกิดแล้วก็ดับไป ตามกฎไตรลักษณ์

หอไตร ว่าตามการส่งเสริมอาชีพ นับว่ามีความสำคัญทางวัฒนธรรมนำไปสู่การพัฒนาเศรษฐกิจสร้างมูลค่าแก่ชุมชนได้อย่างดี ปัจจุบัน จะค้นหาแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม เชิงศาสนาที่เป็นมรดกกันอยู่ มากตามศาสนสถาน เทวสถาน ศิลปกรรมหอไตร เป็นหนึ่งในเรื่องนี้ แหล่งสำคัญจัดการรายได้ พัฒนาประชากร นำผลผลิตมาพัฒนาการศึกษา อาชีพ การกินดีอยู่ดีของประชากชนนั้น ถ้าไม่มีการบริหารจัดการพัฒนาทางศาสนา ศิลปะวัฒนธรรม คุณธรรมจริยธรรมที่เป็นฐานแห่งความดี ความศรัทธา ความเชื่อของคนในประเทศ จิตสำนึกที่เพียงพอแล้ว จะมีปัญหาการพัฒนาต่อไปอย่างแน่แท้ เรื่องนี้ มหาวิทยาลัยสงฆ์แห่งประเทศไทย โดยมหาวิทยาลัย มหาวิทาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ฝ่ายมหานิกาย กำหนดเป็นมาตรฐานความรู้ไว้ ๕ ด้าน ด้านหัวหน้าว่า คุณธรรมจริยธรรม เป็นการพัฒนาไปพร้อมกับความรู้ (วิชาจรณสัมปันนะ) ดังที่โสกราตีส นักปรัชญาผู้ยิ่งใหญ่ชาวกรีก กล่าวว่า “Knowledge is Virtue/ความรู้คู่คุณธรรม”^๔ กล่าวคือ ความรู้เป็นสิ่งที่ถูกต้อง ดีงาม และมีคุณค่า ซึ่งเป็นผลมาจากการศึกษาและกระบวนการเรียนรู้เป็นสิ่งสำคัญ เมื่อเจตนาธรรมของโสกราตีสเป็นเช่นนี้ การที่จะได้ความรู้มานั้น ต้องมาควบคู่กับการเรียนการสอนนี้ด้วย ที่สำคัญคือ เรื่องนี้ได้ตราไว้ในพระราชบัญญัติประกอบการศึกษา พ.ศ. ๒๕๔๒ ว่าความรู้คู่คุณธรรม ซึ่งต้นกำเนิดของคำนี้ มาจากคุณลักษณะแห่งพุทธะ ๙ ประการ ในคำว่า วิชชาจรณสัมปันโน ความรู้คู่กับจรณะ คือ การปฏิบัติดี ถูกต้อง เป็นธรรม เมื่อมีความรู้ต้องมีจริยธรรมกำกับด้วย ทำนองว่านิติศาสตร์มาคู่กับรัฐศาสตร์หรือว่า สร้างความสมดุลระหว่างอธิปไตยทั้ง ๓ ถ้าอธิปไตยมากไปก็เสียบริวาร โลกอธิปไตยมากไปก็เสียงาน ดังนั้นต้องธรรมอธิปไตย จะได้ทั้งบริวารทั้งงาน มีสังคหวัตถุธรรมที่โอบอารีย์ วจีไพเราะ สงเคราะห์ปวงชน วางตนพอดี

๑.๔ หอไตรกับพระเจ้าแผ่นดิน

คติเรื่องหอไตร นับว่ามีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ ทำให้วัดที่พระเจ้าแผ่นดินทรงสร้างนั้น สมบูรณ์ ครบเครื่องทั้งจิตรกรรม ประติมากรรม สถาปัตยกรรม โดยคำว่าวัดนั้น มีส่วนหลัก ๆ คือพระวิหาร อุโบสถ นอกนั้นจะเป็นธาตุเจดีย์ มณฑป หอระฆัง ศาลาทำบุญ เสนาสนะของพระสงฆ์ เรียกว่า มีพื้นที่ทางสงฆ์ พื้นที่ธรรมบริการ พื้นที่ทางสังคมสอดคล้องกับอุดมคติการสร้างวัดแต่สมัยพุทธกาล โดยมีความร่มรื่น ร่มเย็น เป็นที่สุขกาย สบายอารมณ์ ตัวอย่างวัดแห่งแรกชื่อ เวฬุวันมหาวิหาร (ที่พระพุทธเจ้าประทับเรียกว่ามหาวิหาร) เป็นอุทยานป่าไผ่ที่พระเจ้าพิมพิสาร พระราชาแห่งแคว้นมคธสร้างถวายพระพุทธเจ้าและพระองค์ก็ใช้เป็นที่พักแหวงโอวาทปาฏิโมกข์แก่พระอรหันต์สาวก ๑,๒๕๐ องค์ ในวันเพ็ญเดือนมาฆะ กลายเป็นวันสำคัญของพระพุทธศาสนาถึงทุกวันนี้ ดังนั้น หอไตร ที่เกิดขึ้นในวัดที่พระเจ้าแผ่นดินทรงสร้างนี้มีความสมบูรณ์ทางศาสนวัตถุ และวัดนั้นมีสถานะเป็นพระอารามหลวงโดยอัตโนมัติ ซึ่งถือเป็นบริโศกเจดีย์ มีขึ้นเพื่อบริการสาธารณชน

^๔ พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมมจิตโต), **ปรัชญากรีกโบราณ**, (กรุงเทพฯ บริษัท อมรินทร์ ปับริ่ง กรู๊ป จำกัด, ๒๕๓๒), หน้า ๑๐๐.

เมื่อเข้ามาในวัดสิ่งที่จะได้ไป คือ ความรู้ธรรม ก็จะแสวงหาได้ในหอไตร แท้จริงหอไตรในประเทศมีมากมายเป็นร้อยแห่ง หลายสิบแบบ หลากหลายทรงศิลปะ แต่ที่ยกมาเป็นหอไตรโมเดลนี้ คือหอไตรวัดราชบูรณะตั้งอยู่ใจกลางเมืองพิษณุโลก ศิลปะสุโขทัย ๒ ชั้น เสากลม ๑๖ ต้น หลังคาจัตุรมุข ทรงปราสาท

สมัยโบราณของไทย พระเจ้าแผ่นดินทรงอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาด้วยการสร้างวัดประจำรัชกาลของพระองค์ (บางวัดก็สร้างโดยพระบรมศานวงศ์) บางจังหวัดมีพระอารามหลวงถึง ๓ แห่ง เช่น จังหวัดสุโขทัยในฐานะปฐมอาณาจักรของไทย คือ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุราชวรวิหาร (พระอารามหลวงชั้นเอก ชนิดราชวรวิหาร) ตำบลศรีสัชนาลัย อำเภอศรีสัชนาลัย วัดสว่างอารมณ์วรวิหาร (พระอารามหลวงชั้นตรี ชนิดวรวิหาร) ตำบลเมืองสวรรค์โลก อำเภอสวรรค์โลก วัดหนองไฉ้ (พระอารามหลวงชั้นตรี ชนิดสามัญ) ตำบลเมืองบางยม อำเภอสวรรค์โลก ให้สังเกตว่า ถ้าพระอารามหลวงนั้นมีเจดีย์ทรงปราสาทที่พระบรมสารีริกธาตุประดิษฐานอยู่ ก็จะมีสร้อยนามของวัดด้วยคำว่า ธาตุ หรือ มหาธาตุ หรือ ศรีมหาธาตุ เช่น วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ (ชั้นเอก ชนิดบรมมหาวิหาร) พิษณุโลก ถ้าเป็นวัดราษฎร์ก็จะมีคำว่า ธาตุ หรือ มหาธาตุ ปัจจุบันวัดราษฎร์สามารถยกเป็นพระอารามหลวงได้ โดยปฏิบัติตามกฎการยกฐานะวัดราษฎร์ขึ้นเป็นพระอารามหลวงของระเบียบกระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ. ๒๕๑๘ ข้อ ๓ ว่า วัดที่สมควรขึ้นเป็นพระอารามหลวง นอกจากเป็นวัดที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระบรมราชินี สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชหรือพระบรมวงศ์ทรงสร้าง และปฏิสังขรณ์ หรือทรงรับไว้ในพระบรมราชูปถัมภ์ หรือเป็นวัดที่รัฐบาลสร้างแล้วต้องประกอบด้วยลักษณะดังต่อไปนี้

๑. เป็นวัดที่เป็นหลักฐาน โดยมีเสนาสนะถาวรหรือมีปูชนียวัตถุที่เป็นโบราณสถานหรือโบราณวัตถุหรือศิลปวัตถุ
๒. เป็นวัดที่มีความปกครองเป็นระเบียบเรียบร้อย มีการศึกษาและเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่เป็นหลักฐาน
๓. เป็นวัดที่มีการพัฒนาและมีกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ต่อสาธารณชน
๔. มีพระสงฆ์จำพรรษาตั้งแต่ ๒๐ รูปขึ้นไปติดต่อกันเป็นเวลา ๕ ปี ถึงปัจจุบัน
๕. เป็นวัดสำคัญของท้องถิ่น หรือเป็นสถานที่ประกอบพิธีทางศาสนาขอทางราชการเป็นประจำหรือเป็นวัดสำคัญทางประวัติศาสตร์
๖. ต้องมีอายุ ๕๐ ปีขึ้นไป

๑.๕ วัด: ภูมิศาสตร์หอไตรที่โดดเด่น

พื้นที่หอไตรที่ใช้เป็นโมเดลในจังหวัดพิษณุโลกนี้ ตั้งอยู่ติดกับวัดนางพญา ติดกับวัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรวิหาร ที่ประดิษฐานพระพุทธรูปชินราช วัดที่มีภูมิทัศน์และสถาปัตยกรรมที่สมบูรณ์ทุกชนิด มีเอกลักษณ์ทางสถาปัตยกรรมชัดเจน เป็นภูมิทัศน์ที่ประดิษฐานพระพุทธรูปชินราช แหล่งอารยธรรม ลุ่มน้ำน่าน ตั้งอยู่ติดกับจังหวัดอุตรดิตถ์ เมืองของพระยาพิชัยดาบหัก เมืองพิจิตร (สระหลวง) เมืองหล่มสักเพชรบูรณ์ (เมืองของพ่อขุนผาเมือง) เรียกว่า เมืองพี่เมืองน้อง ต่อยอดจากอาณาจักรสุโขทัย ปฐมอาณาจักรของไทย พิษณุโลกได้ชื่อว่า เป็นศูนย์กลางการศึกษา ศาสนา ศิลปะวัฒนธรรม การทหาร การปกครอง การคมนาคม ภาคเหนือ ศูนย์กลางเศรษฐกิจอินโดจีน ตามคำขวัญที่ว่า “พระพุทธรูปชินราชงามเลิศ ถิ่นกำเนิดสมเด็จพระนเรศวร สองฝั่งน่านล้วนเรือนแพ หวานฉ่ำแท้กล้วยตาก ถ้ำและน้ำตกหลากตระการตา” มีศิลปกรรมหอไตรที่

๕ ระเบียบกระทรวงศึกษาธิการ ว่าด้วยการยกวัดราษฎร์ขึ้นเป็นพระอารามหลวง พ.ศ. ๒๕๑๘ [ออนไลน์] ที่มา <https://www.watmoli.com/wittaya-one/1463/> [๒๕ กรกฎาคม ๒๕๖๖]

โดดเด่น เก่าแก่ สันนิษฐานว่าสร้างสมัยสุโขทัย นักปราชญ์ราชบัณฑิตกล่าวว่า เป็นเมืองที่พระเจ้าแผ่นดินทุกพระองค์เสด็จมากราบบนมัสการพระพุทธชินราช โดยเฉพาะรัชกาลที่ ๙ และรัชกาลที่ ๑๐ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์เสด็จมาพร้อมด้วยพระราชินีครั้งล่าสุด เมื่อวันที่ ๑๒ มีนาคม ๒๕๖๔

ด้วยพื้นที่ประวัติศาสตร์ทางศาสนาเช่นนี้ ทำให้ได้หอไตรที่คัดเลือกเป็นหอไตรต้นแบบเพราะมีลักษณะเด่นคือ หอไตรทรงปราสาท เสากลม ๑๖ ต้น ๒ ชั้น หน้าบันสถิตนक्रุฑุนาค หลังคามุงกระเบื้องสังคโลกเป็นชั้น ๆ ลดหลั่นลง ๓ ชั้น อย่างสวยงาม เป็นสถาปัตยกรรมที่บ่งชี้ถึงยุคสมัยที่เก่าแก่และสะท้อนภูมิปัญญา ความเลื่อมใสศรัทธาของผู้สร้างสมัยนั้น ตั้งอยู่วัดราชบูรณะ ใจกลางเมืองพิษณุโลก ในวัดนี้มีอาคารสำคัญทางศาสนาอื่น ๆ ได้แก่ พระวิหารหลวง ประดิษฐานพระพุทธรูปหลวงพ่อทองคำ องค์ใหญ่ โบสถ์จิตรกรรมฝาผนังที่ไม่ใช่พุทธประวัติแต่วิถีชีวิตของคนสมัยนั้น มีเรือพระที่นั่ง ซ้อมหานาถิ พระราชพาหนะของรัชกาลที่ ๕ คราวเสด็จมายังเมืองพิษณุโลกเพื่อหล่อพระพุทธชินราชสำหรับประดิษฐาน ณ วัดเบญจมบพิตร กรุงเทพมหานคร ในการนี้ พระองค์ได้ปลูกต้นโพธิ์เป็นที่ระลึกไว้ ณ จุดที่หล่อองค์ด้วย มีชื่อว่า ต้นโพธิ์ ร. ๕ ดังภาพนี้

รูปภาพ ๑ ต้นโพธิ์ ร. ๕ ทรงปลูกเมื่อ พ.ศ.๒๔๔๔
เมื่อครั้งเสด็จมาหล่อพระพุทธชินราชจำลองเพื่อประดิษฐาน
ณ วัดเบญจมบพิตร กรุงเทพฯ
ที่มา : ผู้เขียน, (๒๒ พฤษภาคม ๒๕๖๖)

วัดราชบูรณะ ที่คัดเลือกเป็นพื้นที่วิจัยนี้ มีบริบทหอไตรที่สำคัญอีกอย่าง คือ จิตรกรรมฝาผนังอุโบสถ เป็นจิตรกรรมที่ไม่ใช่แนวพุทธประวัติ ชาดก หรือพระมาลัยอย่างที่วัดอื่น ๆ มี แต่เป็นจิตรกรรมการพาณิชทางทะเล การละเล่น การกีฬา การยุทธหนุมาน ซึ่งจิตรกรรมตรงนี้ถูกไฟไหม้หลายครั้ง แต่ทำการบูรณะ

เรื่อยมา แม้แต่จิตรกรรม กรณีจิตรกรรมที่พิเศษ คือแฝดอิน-จัน ที่เรียกกันว่าแฝดสยาม ลำตัวติดกัน ที่เดินทางเรือไปใช้ชีวิตที่อเมริกา มีครอบครัว ดังภาพนี้

รูปภาพ ๒ แฝดอิน-จัน ลำตัวติดกันเดินทางเรือไปใช้ชีวิตอยู่ในอเมริกา
ที่มา : จิตรกรรมในโบสถ์ วัดราชบูรณะ, (๒๒ มีนาคม ๒๕๖๕)

วัดราชบูรณะ ตั้งอยู่ใจกลางเมืองพิษณุโลก สันนิษฐานว่าสร้างแต่สมัยสุโขทัยเมื่อ ประมาณ พ.ศ. ๑๙๐๐ (บางตำนานว่าสร้างสร้างสมัยกรุงศรีอยุธยา) และทำการบูรณะสมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชาลิไท (พระยาสิริ) รัชกาลที่ ๖ แห่งกรุงสุโขทัย มีสถานะพระอารามหลวงในอดีต ตั้งอยู่ในอำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก ในการนี้ สมัยรัตนโกสินทร์ โดยรัชกาลที่ได้เสด็จมาขึ้นท่าน้ำที่วัดราชบูรณะนี้โดยทางเรือ ซึ่งยังมีพระเรือพระที่นั่งเก็บไว้เป็นพิพิธภัณฑ์ อยู่ที่วัดราชบูรณะแห่งนี้ อนึ่ง วัดแห่งนี้ชื่อว่า วัดราชบูรณะ เพราะได้รับการบูรณะสมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชาลิไทนี้เอง ผู้วิจัยยังคงคาดไปถึงว่า วัดแห่งนี้น่าจะเคยเป็นพระอารามหลวงด้วยซ้ำ เพราะมีสถาปัตยกรรม ประติมากรรมหลัก ๆ และรอง ๆ อื่น ๆ ครบถ้วน ที่สำคัญที่จะบ่งชี้ว่าเป็นพระอารามหลวงนั้นคือ ใบเสมาคู่ในเขตสีมาพระอุโบสถ ดังนั้น การที่วัดแห่งนี้มีหอไตร จึงเป็นเครื่องบ่งชี้ว่า เคยเป็นพระอารามหลวง อนึ่ง หอไตรในวัดราชบูรณะ เป็นสิ่งทัศนธาตุริยะในการท่องเที่ยวเชิงศาสนา ที่สามารถพัฒนาไปสู่ภูมิสถาปัตยกรรมตัวอย่างของประเทศได้ ให้คุณค่าในการศึกษาเรียนรู้และนำไปสู่การอนุรักษ์และพัฒนาสอดคล้องกับนโยบายของรัฐที่มีแผนพัฒนาระยะสั้น ระยะกลาง ระยะยาว ๒๐ ปี

หอไตร จากภาพถ่ายของ Mr. Lucien Fournereau นักสำรวจชาวฝรั่งเศส ได้ถ่ายภาพเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๔ พอจะบรรยายลักษณะของหอไตรได้ว่า เป็นหอไตร ๒ ชั้น มีเสากลมก่อด้วยอิฐฉาบปูน เรียงกันเป็นแถว ๔ แถว ๔ ด้าน รวมเสาทั้งหมด ๑๖ ต้น มีบัวหัวเสารองรับหอเครื่องไม้ ยกสูง เพื่อใช้เก็บคัมภีร์พระไตรปิฎก มีระเบียงเล็ก ๆ รอบชั้น ๒ หลังคาซ้อนกัน ๕ ชั้น ลดหลั่นกันลงมา ด้านล่างใช้แขวนระฆัง เป็นหอรฆังไปในตัว จากนั้นมาก็บูรณะกันเรื่อยมา ดังภาพเก่าและใหม่ ดังนี้

รูปภาพ ๓ ภาพ ๑ ภาพเก่าก่อนบูรณะ พ.ศ.๒๔๓๔ (หลังคาทรงมณฑป)
ภาพ ๒ ปัจจุบัน (หลังคาทรงปราสาทยอดมงกุฏ)
ที่มา : วัดราชบูรณะ, (๒๒ มีนาคม ๒๕๖๕)

หอไตร เป็นที่นิยมสร้างสมัยสุโขทัย อยุธยา พร้อมกับสร้างวัดขนาดใหญ่ที่พระเจ้าแผ่นดินทรงสร้างที่เรียกว่า พระอารามหลวง ปัจจุบันนี้ จะคงรักษาสภาพไว้ทำการซ่อมแซมมาเป็นระยะ ๆ เช่น หอไตรวัดราชบูรณะ มีลักษณะศิลปศาสตร์ เป็นเสาผสมปูนกลม ๑๖ ต้น เรียง ๔ แถว แถวละ ๔ ต้น สูงต้นละ ๔ เมตร หอไตรจัตุรัส กว้างและยาว ๖ เมตร สูง ๑๑ เมตร มีบัวหัวเสาทรงหงายซ้อนกัน ๒ ชั้น ชั้นล่างเป็นหอระฆัง ชั้นบนเป็นหอไตรเก็บรักษาพระคัมภีร์ต่าง ๆ หอไตรทำด้วยไม้สับแบบฝาประกบมีประตูทางเข้า ๑ ประตู ทางด้านทิศใต้มีระเบียงกว้าง ๑ เมตร เดินได้โดยรอบ หลังคายอดปราสาทปูนปั้น ๒ ระดับ ระดับพื้น ๒ ชั้น ระดับทรงปราสาทซ้อนกัน ๒ ชั้น มีช่อฟ้า ไรระกา พญานาคทั้ง ๔ ทิศ ๔ เศียร หน้าบันจัตุรมุข ทิศเหนือและทิศใต้มีลายปูนปั้นรูปพระยาครุฑจับพระยานาค ทิศตะวันออกกับทิศตะวันตกเป็นรูปเกวาลีย์ (บางตำราว่า ลายปูนปั้นดอกไม้) ยอดหอไตรเรียวแหลมคล้ายยอดของพระเจดีย์ ชั้นพื้นดินรอบหอรระฆังมีกำแพงแก้วล้อมรอบยาวหอไตร มีซุ้มประตูกำแพงแก้วด้านทิศใต้ หอไตรนี้ถูกสร้างขึ้นเมื่อใดไม่ปรากฏหลักฐาน แต่หากพิจารณาตามรูปแบบสถาปัตยกรรมแล้วน่าจะสันนิษฐานได้ว่า สร้างขึ้นในสมัยสุโขทัย อนึ่ง ตามภาพถ่ายของนักสำรวจชาวฝรั่งเศส (Lucien Fournereau) หอไตรนี้ก่อนซ่อมปี ๒๔๓๔ หลังคาทรงมณฑป ๕ ชั้น ยอดหลังคาเป็นจุก ลาดชัน ลดหลั่นกันลงมา ปัจจุบันนี้ หน่วยงานราชการโดยกรมศิลปากรได้ขึ้นทะเบียนเป็นวัดอุทยานโบราณแล้ว ในราชกิจจานุเบกษาแล้วเล่มที่ ๕๓ ตอนที่ ๓๔ วันที่ ๒๗ กันยายน พ.ศ. ๒๔๗๙

หอไตรอีกแห่งหนึ่งคือ คือ วัดบ้านโคกผักหวาน อำเภอชาติตระการ จังหวัดพิษณุโลก เป็นหอไตรลักษณะเด่น มีเอกลักษณ์ประจำถิ่น วัสดุก่อสร้างจากไม้แปรรูป มี ๓ ชั้น เสาเดี่ยว สะท้อนธรรมชาติ เอกลักษณ์นั้นคือ ทางนี้เป็นทางสายเอก คือ มรรคมืองค์แปดที่จะไปสู่นิพพาน ความหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง เป็นพื้นที่ห่างไกลความเจริญจากจังหวัดประมาณ ๒๕๐ กิโลเมตร เมื่อหอไตรนี้ หากมองการพัฒนาเชิงเศรษฐกิจแล้ว ก็

เป็นแหล่งรายได้จากการท่องเที่ยวได้ดียิ่ง กอปรกับอยู่ใกล้น้ำตกชาติตระการ ๗ ชั้นระยะห่างประมาณ ๒ กิโลเมตร เรียกได้ว่าเป็นการท่องเที่ยวเชิงนิเวศกับเชิงศาสนา ดังภาพนี้

รูปภาพ ๔ หอไตรเสาเดียว วัดบ้านโคกผักหวาน
ที่มา : ชายงาม มีสุขแสงจันทร์, (๑๓ กรกฎาคม ๒๕๖๖)

๑.๖ คำสำคัญเกี่ยวกับหอไตร

หอไตร หรือ หอธรรม :- ภาษาทั่วไปเรียกชื่อคุณสมบัติที่เป็น แต่ถ้าเรียกตามภาษาชาววังสมัยพระเจ้าติโลกราชแห่งล้านนา พ.ศ. ๒๐๒๐ ว่าหอมณเฑียรธรรม ประดิษฐาน ณ วัดโพธาราม (วัดเจดีย์เจ็ดยอด) จ. เชียงใหม่ และรัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๓๓๑ ประดิษฐานไว้ที่ พระบรมมหาราชวัง หอไตรนี้เป็นอาคารพิเศษ สร้างขึ้นเพื่อบรรจุคัมภีร์สำคัญทางพระพุทธศาสนาคือพระไตรปิฎก ในปัจจุบันมีจำนวน ๔๕ เล่มในปัจจุบัน เท่ากับจำนวนปีที่พระพุทธเจ้าเผยแผ่ธรรมหลังตรัสรู้

ศิลปกรรมหอไตร :- ศิลปกรรมหอพระไตรปิฎกโมเดลในหนังสือคือหอไตรวัดราชบูรณะ ศิลปะสมัยสุโขทัย เสากลม ๑๖ ต้นที่สะท้อนถึงญาณ ๑๖ ประการ มีนามรูปปริเนทญาณเป็นต้น มีปัจฉิมเวกขณญาณเป็นที่สุด หลังคาทรงปราสาทจัตุรมุข มี ๒ ชั้น หน้าบันลายปูนปั้นนาคครุฑขุดนาคและลายดอกไม้ ตั้งอยู่ในเขตธรรมาวาส ใจกลางวัด ทรงบูรณะโดยพระมหาธรรมราชาที่ ๑ (ลิไท) สันนิษฐานว่าสร้างสมัยสุโขทัย ช่วง พ.ศ. ๑๘๐๐ – ๑๙๐๐ และอีกที่หนึ่งหอไตรเสาเดียว วัดบ้านโคกผักหวาน ที่สะท้อนธรรมว่า เอกายโน มัคโค ทางสายเอกไปสู่นิพพาน คือ มรรคมืองค์แปด สอดคล้องกับรูปทรง ๗ อย่าง คือ (๑) หอไตรทรงคฤห์ คือทำหลังคาทรงจั่ว แบบเรือนของคฤห์หรือชาวบ้าน (๒) ทรงโรง คือทำหลังคาทรงจั่วแล้วมีชายคาปีกนกโดยรอบ (๓) ทรงจัตุรมุข คือทำหลังคาแบบจัตุรมุข (๔) หอมณฑป คือหลังคาเป็นจุกเดียว (๕) ทรงปราสาทยอดมงกุฎ (เครื่องยอด) คือทำหลังคาแบบมีเครื่องยอด (๖) ทรงปรางค์ คือลักษณะเจดีย์ทรงปรางค์ยอดแหลม (๗) ทรงตู้เก็บพระไตรปิฎก เท่าสังข์

องค์ความรู้ศิลปกรรมหอไตร :- องค์ความรู้เรื่องหอไตรในองค์ประกอบหลัก ๆ คือ (๑) ความรู้ (Knowledge) จะรู้และเข้าใจเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ พัฒนาการ แหล่งคัมภีร์ ความเคารพ ศรัทธา ความสำคัญ ความหมายทั้งเชิงศาสตร์และศิลปะ สถานะของวัดที่มีหอไตร การสะท้อนธรรมชาติ เทคโนโลยีสารสนเทศ (๒) อินเทอร์เน็ต (Internet) เครื่องมือสื่อสารทางอากาศ การทำงานผ่านสัญญาณระบบแลนด และ ไวไฟ (สาย ไร้สาย) (๓) คอมพิวเตอร์ (Computer) อุปกรณ์สื่อสารที่เรียกว่า Central Processing Unit (CPU) เครื่องคอมพิวเตอร์ตั้งโต๊ะหรือโน้ตบุ๊ก ใช้โปรแกรมวินโดวส์ เอกซ์เซล ใช้กับเอกสารทั้งโปรแกรมงาน บันทึก ตกแต่งภาพ เช่น โฟโตช้อป ทั้งเสียง สี แสง สื่อในรูปแบบคลิป วิดีโอ หรือโปรแกรมอื่น ๆ ที่เสริมเข้ามามากมาย โดยพื้นฐานจะเป็นผู้ใช้ ใช้เป็น ใช้คล่อง (user) การดาวน์โหลด การอัปโหลด การใช้ออนไลน์ วิธีการถ่ายทอดทางออนไลน์ ทักษะความสัมพันธ์ต่อบุคคลและสื่อสารสาธารณะ แต่อีกระดับหนึ่งอาจจะมีทักษะในโปรแกรมเมอร์ (Programmer) การติดตั้ง การถอน การแก้ไข การประยุกต์ใช้ ศิลปกรรมหอไตร เปรียบดัง ทะเลแห่งความรู้ (the Sea of Knowledge)

การจัดการองค์ความรู้ :- การจัดระบบและกระบวนการให้ได้องค์ความรู้เรื่องหอไตรตามคัมภีร์พระไตรปิฎกจากแหล่ง ๓ แหล่ง คือความรู้ อินเทอร์เน็ต และคอมพิวเตอร์ โดย ความรู้จะรู้ถึงกำเนิดประวัติศาสตร์ พัฒนา ทั้งศาสตร์ คือ การสะท้อนธรรมชาติ และศิลป์ คือ ความสวยงามด้วยลักษณะในยุคสมัยหรือภูมิภาคที่เกี่ยวข้องพันธุกับพระเจ้าแผ่นดิน รัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ โปรดให้สร้างหอมนต์เจียรธรรมไว้ในพระบรมมหาราชวัง เมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๑ ก่อนหน้านั้น พระเจ้าติโลกราช ได้เสด็จศรัทธาในพระพุทธศาสนาโปรดให้คณะสงฆ์เสนาบดีพระไตรปิฎกที่วัดเจติยเจ็ดยอด (วัดโพธาราม) จ. เชียงใหม่ เมื่อ พ.ศ. ๒๐๒๐ โปรดให้สร้างหอมนต์เจียรไว้ในวัดนี้ อนึ่ง หอไตรที่ปรากฏในวัดที่สร้างโดยพระเจ้าแผ่นดินสมัยโบราณ ตัวอย่าง หอไตรเสากลม ๑๖ ต้น ทรงปราสาทจัตุรมุขวัดราชบูรณะ อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก มีกระบวนการจัดการองค์ความรู้ มี ข้อมูลและความรู้ มีการสร้างสรรค์และเรียนเพิ่มเป็นที่สุด รู้เป้าหมายและลักษณะความรู้ในพระไตรปิฎกว่าทะเลแห่งความรู้ในโลกดิจิทัล

ภูมิสถาปัตยกรรม :- ภูมิศาสตร์หอไตร เป็นอาคารสร้างขึ้นในวัดเท่านั้น หากจะอยู่นอกวัดก็ในส่วนที่เก็บไว้ในพิพิธภัณฑ์ สถาปัตยกรรมหอไตร เป็นอาคารที่มีหลายทรงตามสภาพแวดล้อมทางภูมิภาคของไทยหรือตามยุคสมัย เช่น สมัยล้านนา ล้านช้าง ส่วนใหญ่ก็จะเป็นทรงปราสาทที่สามารถบรรจุพระไตรปิฎกได้เพียงพอ ๔๕ เล่ม จัดสร้างในภูมิทัศน์เขตธรรมาวาสซึ่งเป็นพื้นที่บริการธรรมแก่สังคม พัฒนาการเป็นต้นแบบห้องสมุดประชาชนในวัด ในสถานศึกษาตลอดถึงหอสมุดแห่งชาติ หอไตรบางครั้งเรียกชื่อตามพื้นที่ที่ตั้งอยู่ เช่น หอไตรกลางสายธาร จะตั้งอยู่กลางสระ ถ้าตั้งอยู่กลางบึงจะเรียกว่า หอไตรวาปี หรือเรียกตามศิลปะในยุคสมัย เช่น สมัยล้านนา ล้านช้าง หรือ เรียกตามภูมิภาค เช่น หอไตรภาคอีสาน ภาคกลาง ภาคใต้ของไทย ถ้าตั้งอยู่ในวัดแล้วก็จะแยกมองว่า หอไตรตั้งอยู่ใจกลางวัด เขตธรรมาวาส เป็นที่ศึกษาแก่ผู้พบเห็นที่เต็มไปด้วยศาสตร์-ศิลป์ มีความสำคัญ ความหมาย อยู่ริมแม่น้ำน่าน ผังเดียวกับพระวิหารพระพุทธชินราช สันนิษฐานว่าวัดนี้ เป็นท่าเสด็จของรัชกาลที่ ๕ โดยมีเรือยาวนามว่า มหานที เป็นหลักฐานที่เก็บรักษาไว้ในปัจจุบันนี้ ในวัดนี้มีพื้นที่จัดสร้างหอไตรที่จัดสรรในเขตธรรมาวาส เหมาะเป็นพื้นที่บริการวิชาการแก่สังคมในรูปแบบห้องสมุดเฉพาะทางที่ได้ต้นแบบมาจากหอไตรนี้และการสร้างหอไตรนี้ ต้องวางแผนผังสร้างอย่างระบบตามแนวไตรภูมิที่ประกอบด้วย พระอุโบสถ พระวิหาร เจติย เป็นต้น ภายในอุโบสถมีจิตรกรรมกัฬ การสัญจรทางเรือ การพาณิช วิธีชีวิต เช่น จิตรแผ่นดิน-จัน กำหนดการออกแบบพื้นที่และที่ว่างภายนอกอาคารตามแบบไตรภูมิ การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสร้างสรรค์สิ่งแวดล้อมที่มีประโยชน์ในการใช้สอยพร้อมทั้งให้มีความผาสุกปลอดภัยและมีความรื่นรมย์

ภูมิทัศน์ :- พื้นที่รอบ ๆ ที่ตั้งหอไตร ส่วนใหญ่จะตั้งในจุดศูนย์กลางวัด มีลักษณะเด่น ล้อมรอบด้วยเขตสังฆาวาส เขตพุทธาวาส มีถนนผ่านกลาง ที่สำคัญคือ แม่น้ำนานไหลผ่านด้านหน้า กล่าวกันว่า แม่น้ำไหลผ่านวัดใด ก็จะมีองค์พระประธานขอวัดหันพระพักตร์ไปทางแม่น้ำ เช่นเดียวกับพระพุทธชินราช เชื่อว่า จะให้ความร่มเย็นเป็นสุขตามแนวไตรภูมิคือ มหานทีที่พาดตอนระหว่างเขาสุตตบรรณ แม้แต่คติของพราหมณ์ที่สร้างโบสถ์พราหมณ์คู่กับสร้างสระน้ำไว้ด้านหน้าเสมอ มีการบริหารจัดการวางระบบระเบียบพื้นที่ที่เหมาะสมกับอาคารสถานที่ทางพระพุทธศาสนาซึ่งเป็นสถานที่ประดิษฐานสิ่งเคารพบูชาบนความร่มรื่น เป็นวัดเปิด ๒๔ ชั่วโมง โดยไม่มีประตู และบางด้านของวัด ไม่มีกำแพง

การอนุรักษ์และการพัฒนา :- โดยการร่วมกันทั้งพระสงฆ์และชาวบ้านให้มีสปีปายะด้วยหลัก ๕ ร. คือ ร่มรื่น ร่มเย็น ร่วมสร้างสุขภาพ ร่วมจิตวิญญาณ อนุรักษ์ตามแนวธรรม ปธานะ ๔ มีสังวรปธานะ เป็นต้น มีนโยบายบริหารจัดการตามหุติยาปณิกสูตรมีวิสัยทัศน์ จัดการงานดี มีอุปนิสัยใจฉันท มีแนวปฏิบัติการตามทฤษฎี ๔M ดำเนินการถ่ายทอดตามแนววิธีสัจ ๔

การถ่ายทอดหอไตร :- การสร้างชุดความรู้จากแหล่งความรู้ อินเทอร์เน็ต คอมพิวเตอร์ โดยมีโครงสร้างเนื้อหาหอไตรเชิงศิลป์และศาสตร์ พระธรรมคำสอนด้วยชุดความรู้ ชุดที่ ๑ เอกสารสนเทศ / แผ่นพับ โดยสร้างชุดความรู้เรื่องศิลปกรรมหอไตรเพื่อประกอบการอนุมัติจบการวิจัยเนื้อหา ๑ หน้ากระดาษ A4 จำนวน ๒ พับ เพื่อเป็นสื่อถ่ายทอดสื่อหนึ่งในช่องทางเฟสบุ๊ก หนังสือพิมพ์ วารสาร หรือเป็นเอกสารสนเทศ แก่นิสิตนักศึกษา เอกสารประกอบการอบรมค่ายคุณธรรมจริยธรรม หรือแจกเป็นบรรณาการ ชุดที่ ๒ ป้ายหนังสือ โดยสร้างเอกสารสนเทศข้างต้นสามารถเป็นข้อมูลอธิบายใต้ภาพหรือใต้ป้ายหอไตรได้อย่างดี เพราะได้ลงรายละเอียดเป็นองค์ความรู้ไว้ก็ง่ายต่อการศึกษา และนำไปใช้ ในส่วนหนังสือ นั้น ผู้เขียนได้สังเคราะห์รายงานวิจัยเป็นเอกสารประเภทหนังสือ ชื่อ หอไตร หอธรรม ความหนา ๑๑๐ หน้า เหมาะสำหรับไปใช้เป็นคู่มือสอนและเป็นข้อมูลค้นคว้าแก่สถาบันการศึกษาในด้านศิลปะวัฒนธรรมได้อย่างดี ชุดที่ ๓ อินเทอร์เน็ต โดยถ่ายทอดในช่องทางอินเทอร์เน็ต โดยผู้วิจัยได้สร้างสื่อสืบตามระเบียบของสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์และสื่อถ่ายทอดประเด็นหอไตรที่ละเอียดออกไป เผยแพร่ผ่านช่องทาง อีบุ๊ก (e-book) วีดีโอ (video) เว็บไซต์ (website) หรือ ช่องทางเฟสบุ๊ก หรือเรียลส์ ที่ถ่ายทอดประจำ

๑.๗ ประโยชน์และคุณค่าหอไตร

ผู้เขียนได้แยกประโยชน์ที่จะได้รับเป็นรายด้าน เนื่องจากเป็นหนังสือเชิงวิชาการที่ค้นคว้าจากพระไตรปิฎก คัมภีร์ปฐมภูมิหรือหนังสือที่เกี่ยวกับพระพุทธเจ้ากอปรด้วยแนวคิด ข้อเสนอพื้นฐานต่าง ๆ จากปราชญ์ราชบัณฑิตที่คิดว่า น้อยคนจะรู้ เพราะเห็นเป็นเรื่องธรรมดา ๆ เห็นอยู่ประจำวันเมื่อตนเข้าวัด ซึ่งด้านที่สำคัญคือ ด้านวิชาการ และด้านอื่น ๆ ดังนี้

ด้านประโยชน์

๑) ชุมชนเกิดความรู้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น รู้ส่วนประกอบของศาสนา รู้ภารกิจของพระสงฆ์และตื่นตัวและให้ความสำคัญต่อผลการวิจัยเรื่องหอไตรนี้มากขึ้น

๒) เกิดการสื่อสารสารสนเทศสู่สังคมมากขึ้น หน่วยงานการท่องเที่ยวระดับชาติและจังหวัดตื่นตัวและปรับใช้ตามยุคสมัย

๓) เป็นคู่มืออนุรักษ์และพัฒนาของสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัด/กรมทางหลวงร่วมมือกัน

- ๔) ให้ soft power เกี่ยวกับการท่องเที่ยวทางศาสนา เห็นคุณค่าของศิลปะวัฒนธรรม อารยธรรมที่ชี้วัดความสำเร็จทางสติปัญญา สันติสุขทางการเมือง วิถีสังคมของมนุษย์
- ๕) ได้การจัดการองค์ความรู้ศิลปกรรมหอไตร
- ๖) ชุมชนได้ข้อตกลงร่วมกัน

ด้านสังคม

- ๑) ด้านศาสนา พระสงฆ์ วัด มีข้อมูลองค์ความรู้เรื่องหอไตรมากขึ้น
- ๒) ด้านการศึกษา นักเรียน นิสิต นักศึกษา สถาบันการศึกษา มีข้อมูลองค์ความรู้เรื่องหอไตรมากขึ้น
- ๓) ด้านการท่องเที่ยว มัคคุเทศก์ นักท่องเที่ยว มีข้อมูลองค์ความรู้เรื่องหอไตรมากขึ้น
- ๔) ด้านความรู้ ชาวพุทธ ทั้งชาวพุทธไทยและเทศ ได้องค์ความรู้ มีข้อมูลเรื่องหอไตรมากขึ้น
- ๕) ด้านอิทธิพลความคิด สังคมสร้าง soft power การใช้อิทธิพลทางวัฒนธรรม คุณค่าทางสังคม ผ่านการสอดแทรกวัฒนธรรม วิถีชีวิต ความเชื่อ ค่านิยม ไปในสื่อเหล่านั้นด้วยโดยเชื่อเชิญให้ผู้คนสนใจใคร่รู้มา ดู ชม อันซีนของไทย (Un-seen of Thailand) ตามมาตรฐานความรู้ ๕ ประการของมหาวิทยาลัย คือ คุณธรรมจริยธรรม ความรู้ ปัญญา ทักษะทางสังคม ทักษะทางเทคโนโลยี
- ๖) ด้านการพัฒนาคุณภาพชีวิต วัดมีพื้นที่ธรรมวาสน เป็นแหล่งความรู้ มีทัศนียภาพให้ ความจรรโลงใจ เกิดการปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมแก่เยาวชน ประชาชนทั่วไป

ด้านนโยบาย

ได้กำหนดนโยบายรายปีซ่อม สร้าง รักษา ศาสนวัตถุ ศาสนสถาน ดำรงศิลปวัฒนธรรมโดยงบประมาณผ่านสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติหรือผ่านกรมศิลปากร หรือทุนของวัดฯ

ด้านเศรษฐกิจ

ได้พัฒนาเศรษฐกิจมูลค่าเพิ่มจากศิลปกรรมหอไตร เกิดจากการท่องเที่ยว ทักษะศึกษา เกิดศรัทธา ปสาทะ นำไปสู่ทานะ บริจาคะ ด้วยความหวังความสุขจากบุญ จากกุศลสู่สังคมที่ยั่งยืน ซึ่งวัดราชบูรณะนี้ เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาที่น่าศึกษาเรียนรู้หลายอย่าง ก่อให้เกิดมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจ แม้ให้คุณภาพชีวิตด้านกาย จิต ปัญญา สังคม

๑.๘ คำตอบโจทย์ที่ศึกษา

ยุทธศาสตร์พัฒนาประเทศไทย ๒๐๖ ปี ฉบับล่าสุด คือ ยุทธศาสตร์ชาติด้านการพัฒนาและเสริมสร้างศักยภาพทรัพยากรมนุษย์ ยุทธศาสตร์ ประเด็นการปรับเปลี่ยนค่านิยมและวัฒนธรรม มุ่งเน้นให้สถาบันทางสังคมร่วมปลูกฝังค่านิยมและวัฒนธรรมที่พึงประสงค์โดย (๑) การปลูกฝังค่านิยมและวัฒนธรรมผ่านการเลี้ยงดูในครอบครัว (๒) การบูรณาการเรื่องความซื่อสัตย์ วินัย คุณธรรมจริยธรรม ในการจัดการเรียนการสอนในสถานศึกษา (๓) การสร้างความเข้มแข็งในสถาบันทางศาสนา (๔) การปลูกฝังค่านิยมและวัฒนธรรมโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน (๕) การสร้างค่านิยมและวัฒนธรรมที่พึงประสงค์จากภาคธุรกิจ (๖) การใช้สื่อและสื่อสารมวลชนในการปลูกฝังค่านิยมและวัฒนธรรมของคนในสังคม และ (๗) การส่งเสริมให้คนไทยมีจิตสาธารณะและมีความรับผิดชอบต่อส่วนรวม นำไปสู่ข้อกำหนดนโยบายวิจัยแห่งชาติ จะเห็นว่า ยุทธศาสตร์ชาติ

ทุกยุคสมัย ย่อมมีเรื่องศาสนา ศิลปะ วัฒนธรรมเสมอ สอดคล้องกับสมัยโบราณที่พระเจ้าแผ่นดินสร้างบ้านแปลงเมืองคู่กับทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา เช่น พระเจ้าติโลกราช แห่งล้านนา และรัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์มีศรัทธาเห็นความสำคัญของพระพุทธศาสนาแล้วเสวยพระไตรปิฎกและสร้างหอมนเฑียรธรรม

ศาสนา ศิลปะ วัฒนธรรม ถูกกำหนดเป็นนโยบายของรัฐบาลผ่านการวิจัยในนโยบายใน platform ๒ เรื่องการวิจัยและสร้างนวัตกรรมเพื่อตอบโจทย์ท้าทายของสังคม แผนงานวิจัยด้านการจัดการความรู้การวิจัยเพื่อการใช้ประโยชน์รวมการปฏิบัติและถ่ายทอดสู่พื้นที่ใน Program ๙ เรื่องทุนกิจกรรมส่งเสริมและสนับสนุนการวิจัยและนวัตกรรมจัดการความรู้การวิจัยและถ่ายทอดเพื่อการใช้ประโยชน์ มิติการใช้ประโยชน์เชิงชุมชน สังคม นโยบายนี้สนองความต้องการของพื้นที่ ตอบสนองวิถีชุมชนสู่ชาวโลกที่กำลังประสบปัญหาในทุกด้าน โดยเฉพาะปัญหาโรคติดเชื้อโควิด-๑๙ เป็นเวลา ๓ ปีกว่า ๆ ทำให้วิถีชีวิตชุมชนทุกที่เปลี่ยนไป จึงต้องปรับตัว ปรับแผนชีวิต ปรับรายรับ รายจ่ายมากมาย ดังนั้น ในท่ามกลางแห่งความเปลี่ยนแปลงนี้ ตั้งคำถามเสมอว่า เหตุการณ์ให้ต้องเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร ก็ต้องให้มีการอนุรักษ์ไปพร้อมกับกับการพัฒนาทั้งทางกายภาพและมโนภาพด้วย

หอไตร (Tepitaka-Library/Tower) เป็นส่วนย่อยหนึ่งที่สังกัดอยู่ในนโยบายชาติคำว่า ศาสนา ศิลปะ วัฒนธรรม ซึ่งเป็นส่วนศิลปกรรมประเภทสถาปัตยกรรมทางศาสนา มีอยู่ใน ณ ที่ใด ย่อมสะท้อนให้ภาพพจน์ของความเจริญทางสติปัญญาของคนที่นี่ว่า มีอารยธรรมทางศาสนานี้ดี มีความศรัทธา ปสาทะ เคารพ นับถือพระรัตนตรัยเป็นที่ตั้ง ดังความขอรับพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งที่สรณะว่า พุทธัง สรณัง คัจฉามิ อัมมัง...สังฆัง สรณังคัจฉามิ ข้าพเจ้า ขอถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ว่าเป็นที่พึ่ง สรณะทางความรู้ สติปัญญา ในการแก้ปัญหาชีวิตให้ประสบพบความสุข ความสันติและเจริญรุ่งเรืองในชาติยิ่งขึ้นไป

หอไตร เป็นศิลปกรรมประเภทสถาปัตยกรรม ชนิดอาคาร รูปทรงปราสาท ถ้าเรียกตามภาษาพระไตรปิฎก ว่า เจดีย์ หมายถึง สถูป มีลักษณะอาคารที่สร้างขึ้นเพื่อบรรจุพระไตรปิฎกโดยเฉพาะ มีขนาดพอเหมาะกับพระไตรปิฎก ๔๕ เล่มในปัจจุบัน หรืออาจจะบรรจุได้ ๑๐๐ เล่ม ในสมัยก่อน เรื่องนี้ มีมาในพระไตรปิฎก คัมภีร์มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปิณฑนวรรค ๗ เรื่อง อัมมเจตียสูตร ว่า “.....เมื่อพระเจ้า ปเสนทิโกศลเสด็จจากไปไม่นาน พระผู้มีพระภาครับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย พระเจ้าปเสนทิโกศล พระองค์นี้ตรัสว่า “ธรรมเจดีย์”^๗ คำนี้ ก็ตรงกับเรื่องเจดีย์หนึ่งในสี่ชนิด เมื่อพระเจ้าปเสนทิโกศลทรงลุกจากที่ประทับแล้วเสด็จจากไป พระผู้มีพระภาคก็ตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอทั้งหลาย จงเรียนธรรมเจดีย์ จงศึกษา จงทรงจำธรรมเจดีย์นี้ไว้ ภิกษุทั้งหลาย ธรรมเจดีย์ประกอบด้วยประโยชน์เป็น “อาทิพรหมจรรย์”^๘ เมื่อพระผู้มีพระภาคได้ตรัสภาษิตนี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้น มีใจยินดีต่างชื่นชมพระภาษิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า อนึ่ง ที่สำคัญคือ ธรรมเจดีย์ (Dhamma stupa/pagoda) มีปรากฏในพระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกายอรรถกถา ว่า ธรรมเจดีย์ ในเจดีย์ ๔ ชนิด ได้แก่ ธาตุเจดีย์ บริโภคเจดีย์ ธรรมเจดีย์ และอุทเทสิกเจดีย์ เรื่องนี้ เจ้าท่านเจ้า

^๗ ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๗๔/๔๕๘.

^๘ ธรรมเจดีย์ หมายถึง พระวาจาเคารพธรรม เพราะเมื่อกระทำความเคารพในรัตนะหนึ่งก็ย่อมเป็นอันกระทำความเคารพรัตนะทั้งสาม ฉะนั้น เมื่อกระทำความเคารพในพระผู้มีพระภาคก็ย่อมเป็นอันกระทำความเคารพพระธรรมและพระสงฆ์ด้วย ในพระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย พุทธวงศ์ คำว่า ธรรมเจดีย์ หมายถึง โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ ที่ประดับด้วยแผ่นผ้า หมายถึงประดับด้วยอริยสัจ ๔

^๙ อาทิพรหมจรรย์ ในที่นี้ หมายถึง ธรรมอันเป็นเบื้องต้นแห่งมรรคพรหมจรรย์ ได้แก่ข้อปฏิบัติเป็นเครื่องอบรมกาย วาจา ใจ ในปาฏิโมกข์ เรียกว่า พรหมจารียกาสสิกขา

คุณพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) กล่าวถึงเจดีย์ในฐานะสถาปัตยกรรมอย่างหนึ่งที่ต้องเคารพนับถือที่เกี่ยวข้องกับบุคคลสถานที่ หรือวัตถุ ที่เกี่ยวกับพระพุทธเจ้าที่ควรเคารพบูชา ๔ อย่าง คือ

๑. ธาตุเจดีย์ คือ เจดีย์สำหรับบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ
๒. บริโภคเจดีย์ คือ สิ่งหรือสถานที่ที่พระพุทธเจ้าทรงใช้สอย
๓. ธรรมเจดีย์ คือ สิ่งหรืออาคารบรรจุพระธรรม คือพุทธพจน์
๔. อุทเทสิกเจดีย์ คือ พุทธปฏิมากรรม เช่น พระพุทธรูป^{๑๐}

หอไตร มีความสำคัญและจำเป็นตามชื่อที่ว่า ธรรมเจดีย์ ดังที่ท่านเจ้าคุณพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ^{๑๑} กล่าวว่า “เจดีย์บรรจุพระธรรมจารึกพระพุทธพจน์ เช่น อริยสัจจ์ ปฏิจจนุปบาท เป็นต้น ลงในใบลานแล้วนำไปบรรจุในเจดีย์” หอไตร คือสิ่งหรืออาคารที่บรรจุพระธรรมคำสอน ทั้งที่เป็นการบรรจุใบลานที่จารึกพุทธพจน์ ทั้งที่เป็นอาคารในรูปแบบต่าง ๆ สมัยโบราณจะสร้างที่บรรจุคำสอนในศิลปกรรมที่เป็น หอ อาคาร ปราสาท เพื่อบรรจุเอกสาร คัมภีร์ ใบลาน ณ ปัจจุบัน สิ่งที่บรรจุนั้นก็จะทำเล็กลง สามารถตั้งในอาคาร บ้านเรือนได้นั้นได้ จะเห็นว่า ตูพระไตรปิฎก มีขนาดเล็กสามารถบรรจุพระไตรปิฎก จำนวน ๔๕ เล่มได้ พุทธศาสนิกชนมีจิตศรัทธาสรางถวายด้วยศิลปกรรมที่หลากหลายรูปแบบ ลวดลายไทยที่สวยงาม วัสดุที่สร้างตามยุคสมัย

สมัยโบราณ กรุงสุโขทัย อโยธยา แม้สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเป็นต้นมา ด้วยความเคารพ นับถือ พระพุทธศาสนานั้น พระเจ้าแผ่นดินนิยมสร้างวัดประกอบด้วยพระเจดีย์ปราสาทเพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ พร้อมกันนี้ก็นิยมสร้างหอไตร เพื่อบรรจุพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าไว้ประจำวัดด้วยศิลปะทรงต่าง ๆ ที่สวยงามซ่อนธรรมคำสอนไว้เสมอ ในลักษณะว่า สร้างศิลปะที่สะท้อนธรรมผ่านศิลปกรรมชนิดต่าง ๆ เรียกรวมการเผยแผ่ธรรมแนวบุคลาธิษฐาน จึงเห็นเป็นรูปธรรม แสดงให้เห็นถึงความเชื่อและศรัทธาในพระรัตนตรัยเป็นอย่างดี ถือว่าเป็นหนึ่งในหลายส่วนประกอบของวัดที่มี ศาลา วิหาร กุฏิพระสงฆ์ หอระฆัง กำแพงวัด ตามแบบจักรวาลวิทยาในไตรภูมิ ทั้งนี้ ก็เพื่อให้ครบบริบทของพระรัตนตรัย เพราะพระพุทธ คือพระพุทธเจ้าผู้ค้นพบสัจธรรมแล้วนำออกมาเผยแผ่ พระธรรม คือพระธรรมวินัย ที่พระพุทธเจ้าค้นพบ สื่อแทนด้วยพระไตรปิฎกที่บรรจุคำสอนและสร้างอาคารทรงปราสาทบรรจุพระไตรปิฎกอีกชั้น พระสงฆ์ สื่อแทนพระอริยสงฆ์และสงฆ์สมมติทำหน้าที่เผยแผ่ธรรมนั้น โดยพระพุทธมีคุณลักษณะ ให้เราที่รู้ ตื่น เบิกบาน พระธรรม เป็นวิชาธรรม กำจัดกิเลส กำจัดอวิชชา ความมืดให้สว่างไสว พระสงฆ์ สาวกฝ่ายบรรพชิต เป็นต้นแบบแห่งการดำเนินชีวิต เมื่อครบองค์ ๓ นี้แล้ว ทำให้เกิดการอนุรักษ์ และพัฒนาผ่านศิลปะสู่การพัฒนาและนำไปสู่ความมั่นคง มั่งคั่ง ยั่งยืน และหอไตรนี้ต้องมีความระมัดระวังในการสร้างนอกจากเชิงศิลป์แล้วยังต้องคำนึงถึงความปลอดภัยด้วย กล่าวคือให้มีความปลอดภัยต่อคัมภีร์ปิฎกนั้น ดังนั้น ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทยจึงนิยมสร้างหอไตรไว้กลางบึง กลางสระ เพื่อปกกันไฟไหม้ กันปลวก และให้คำนึงถึงรมณีสถานคือความร่มเย็นด้วย เพราะเป็นพื้นที่ทางธรรมหรือพื้นที่ศึกษาต้องมีบรรยากาศที่เหมาะสมให้อารมณ์ศึกษาแก่เข้ามาใช้บริการด้วย

^{๑๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๔๐.

^{๑๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๓๔, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙, หน้า ๘๗.

กล่าวได้ว่า หอไตรพัฒนาการจากคำว่า มุขปาฐะ สู่ หอพระไตรปิฎก เป็นเรื่องที่แทนกันตามเหตุการณ์ ความจำเป็น จนกลายเป็นต้องทำแบบนี้เท่านั้น กล่าวคือ สมัยพุทธกาลนั้น การถ่ายทอดคำสอนของพระพุทธเจ้าจะใช้กันในรูปมุขปาฐะ คือ สอนกันแบบปากต่อปาก ต่อมาคนที่จะทรงจำคำสอนนั้นมีน้อยลง ประกอบกับปัญหาแห่งพระธรรมวินัยนั้นมีมาก เวลาส่วนหนึ่งจะนำไปแก้ไขปัญหากลางนอก ที่มีทั้งพระสังฆกรรมปฏิรูป ความผิดเพี้ยนกันในวันจะมีมากขึ้น ยิ่งกว่านั้น พวกเดียริถีย์ นักบวชนอกศาสนาที่คอยจบบ้าง มีการปลอมเข้าบวชเพราะลาภสักการะ ท่านมหาเถระในศาสนาจึงร่วมกันหาทางแก้ไขปัญหานี้ จึงออกมาในรูปแบบสังคายนา ซึ่งตอนแรก ๆ น่าจะเรียกว่า สังคายนาศาสนา ต่อมาเป็นสังคายนาพระไตรปิฎก จะเห็นได้จาก จากข้อวิตกกังวลของเหตุการณ์ทำสังคายนาครั้งที่ ๑ ครั้งที่ ๒ ครั้งที่ ๓ ที่ทำกันในอินเดีย ระยะห่างกัน ๓ เดือนบ้าง ห่าง ๑๐๐ ปีบ้าง ห่าง ๒๓๔ ปีบ้าง ครั้งแรกยังไม่มีจารึกคำสอนลงใบลานหรือลงในศิลาอ่อน เมื่อถึงครั้งที่ ๒ ก็เริ่มมีแนวคิดที่จะจารึกคำสอน เพราะเห็นว่า สมัยต่อมาพระอรหันต์ทรงพระปิฎกมีน้อยหรือไม่มีเกรงว่า จะตีความคำสอนไปต่าง ๆ แต่ไม่เกินคาดจนเกิดนิยามใหม่เกิดขึ้นเรียกว่า นิยามมหายาน มีต้นเค้าและข้ออ้างอิงจากการที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า “อาบัติเล็กน้อยที่ถอดถอนได้” ในเรื่อง ขุทธานุขุททกสิกขาบทกถาว่าด้วยสิกขาบทเล็กน้อย ว่า

เมื่อท่านพระอานนท์ได้กล่าวกับภิกษุผู้เถระทั้งหลายว่า ในเวลาที่พระผู้มีพระภาคเจ้าจะปรินิพพาน พระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้ว่า ‘อานนท์ เมื่อเราล่วงไป สงฆ์หวังอยู่ก็พึงถอนสิกขาบทเล็กน้อยได้..... ต่อมาก็ได้ข้อสรุปว่า ไม่บัญญัติเพิ่มเติมและไม่ถอนพระบัญญัติเดิม ดังที่พระมหากัปสะประกาศให้สงฆ์ทราบด้วยญัตติทุติยกรรมว่า ท่านทั้งหลาย ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า สิกขาบทของพวกเราที่รู้กันในหมู่คฤหัสถ์มีอยู่ แม้พวกคฤหัสถ์ก็รู้ที่อยู่ว่า สิ่งนี้ควรแก่พวกพระสมณะเชื้อสายศากยบุตร สิ่งนี้ไม่ควร ถ้าพวกเราถอนสิกขาบทเล็กน้อย ก็จะมีผู้กล่าวว่า พระสมณะโคตมบัญญัติสิกขาบทแก่พวกสาวกช่วงกาลแห่งควนไฟ (สลายไปเร็ว) สาวกพวกนี้ ศึกษาสิกขาบทอยู่ตลอดเวลาที่พระศาสดาของตนยังมีชีวิตอยู่ พอพระศาสดาของพวกเธอปรินิพพานไปแล้ว (สิกขาบทเหล่านี้ก็สิ้นไป) ถ้าสงฆ์พร้อมแล้ว ก็ไม่พึงบัญญัติสิ่งที่ไม่ได้ทรงบัญญัติ ไม่พึงถอนพระบัญญัติที่ทรงบัญญัติไว้ พึงสมาทานประพฤติดังสิกขาบทที่ทรงบัญญัติไว้แล้ว นี่เป็นญัตติท่านรูปใดเห็นด้วยกับการไม่บัญญัติ สิ่งที่ไม่ทรงบัญญัติ ไม่ถอนพระบัญญัติตามที่ทรงบัญญัติไว้ สมาทานประพฤติดังสิกขาบทที่ทรงบัญญัติไว้แล้ว ท่านรูปนั้นพึงนั่ง ท่านรูปใดไม่เห็นด้วย ท่านรูปนั้นพึงทักท้วงสงฆ์เห็นด้วย เพราะเหตุนี้จึงนั่ง ข้าพเจ้าขอถือความนั่งนั้นเป็นมติอย่างนี้^{๑๒}

จากพุทธพจน์ดังกล่าวนี้ เป็นเหตุผลข้ออ้างและเป็นต้นเหตุแห่งการแยกนิยามพระพุทธานุศาสนานี้ขึ้น โดยพระสงฆ์นิยามที่ต้องคงเดิมแห่งพุทธบัญญัติไว้ ก็จะเป็นนิยามดั้งเดิมถือตามที่พระพุทธเจ้าบัญญัติไว้แต่เดิม หรืออีกชื่อว่า เถรวาท ส่วนอีกนิยาม ไม่ถือตามพุทธบัญญัติเดิมทั้งหมดคือ ถอดถอนบ้าง แล้วแยกตัวออกไปตั้งกายใหม่ เรียกว่า นิยามมหายาน ที่น่าสังเกตคือ พุทธพจน์ข้างต้นนี้ ท่านมหากัสสะปะชาวเสียวว่า ใครเห็นด้วยว่า ควรคงไว้ หรือถอนสิกขาบทเล็กน้อยนั้น ด้วยการแสดงตัวให้ฟัง ปรากฏว่า พระสงฆ์ทั้งนั้นนั่งนิ่ง (ตุณห์) แสดงถึงความยอมรับว่า คงไว้ ไม่มีการถอดถอน เป็นสังฆาธิปไตย (Sangha Democracy) ลักษณะเดียวกับประชาธิปไตย โดยถือเสียงของประชาชนส่วนใหญ่

การอนุรักษ์และพัฒนาศิลปวัฒนธรรมในแบบสถาปัตยกรรม มีความสำคัญและจำเป็นเพราะเป็นที่ต้องการของชุมชน แท้จริงแล้ว ชุมชนก็เข้าใจด้วยความสับสนในสภาพวัดและหอไตรที่ทรุดโทรม ไร้การปรับปรุงพื้นที่ บุรณะให้อยู่ในสภาพที่สมบูรณ์ได้ เพราะขาดทุนทรัพย์ จึงต้องคำนึงถึงคุณภาพวัดและคุณภาพคนในชุมชนด้วย ตามที่ศรีสุตา มีชำนานู^{๑๓} ได้ศึกษาวิจัยเรื่องการยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชนในอำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม ว่า “การยกระดับการมีชีวิตที่ดี มีความสุข และความพึงพอใจในชีวิตทั้งในด้าน ร่างกาย จิตใจ อารมณ์ สังคม และการดำรงชีวิตของบุคคลในสังคม เป็นการประสานการรับรู้ของบุคคลในด้านร่างกาย จิตใจ ความสัมพันธ์ทางสังคม สิ่งแวดล้อม ภายใต้วัฒนธรรม ค่านิยม และเป้าหมาย ในชีวิตของแต่ละบุคคล ซึ่งคุณภาพชีวิตจะประกอบด้วยองค์ประกอบต่าง ๆ ที่มีความเชื่อมโยงและสัมพันธ์กัน คือ ปัจจัยที่จำเป็นในการดำรงชีพ ความพึงพอใจในชีวิต เศรษฐกิจและสังคม สุขภาพจิต และ ครอบครัว ” ข้อความนี้ยังยกให้วัฒนธรรมเป็นใหญ่กว่าส่วนอื่น ๆ ซึ่งศิลปกรรมก็เป็นผลผลิตที่สะท้อนถึงวัฒนธรรม คือ การเจริญด้วยธรรม อีกส่วนจากนั้น ค่านิยม เป้าหมายชีวิตในด้านต่าง ๆ มีการศึกษา ศาสนา ความเชื่อ เศรษฐกิจก็ตามมา ก็แสดงว่าสำคัญไม่น้อย

ศิลปะ วัฒนธรรม สำคัญเพียงไร ต้องบอกว่าสำคัญไม่น้อยกว่าด้านอื่น ๆ เพราะแสดงถึงร่องรอยแห่งความเจริญทางสติปัญญา ความสงบ สันติ และความสุข ปัจจุบันมักเรียกว่า ภูมิปัญญาทางพระพุทธศาสนา เป็นที่เรียกร้องของทุกสังคมก็ว่าได้ แม้แต่รัฐบาลยังกำหนดเป็นนโยบายของชาติไว้ จึงต้องสร้างวิธีเข้าถึงศิลปวัฒนธรรมด้วยการอนุรักษ์และพัฒนาผ่านกระบวนการสร้างจิตสำนึกนี้ไป เรื่องนี้ พระครูสิริรัตนานุวัตร (ทวี ฐานวโร)^{๑๔} ศึกษาวิจัย เรื่อง กระบวนการสร้างจิตสำนึกด้านศิลปวัฒนธรรมเชิงพุทธในสังคมไทย พบว่า ได้สร้างกระบวนการสร้างจิตไว้ ๕ ขั้นตอน คือ (๑) ความรู้ (๒) กิจกรรม (๓) ข้อบังคับ/กฎหมาย (๔) เครือข่าย (๕) บริหารจัดการ โดยกระบวนการที่ ๓ กำหนดให้ข้อบังคับ จาก ครอบครัว โรงเรียน วัด รัฐ สถาบันฯ กำหนดจิตสำนึกจากแหล่งสร้างจิตสำนึกจากครอบครัว โรงเรียน วัด รัฐ สถาบันฯ

จากความข้างต้น ทำให้ทราบว่า ศิลปกรรมหอไตรเป็นอย่าง เพื่ออะไร มีกำเนิดพัฒนาการมาอย่างไร มีสถานะกับพระเจ้าแผ่นดินสมัยโบราณหรือกับสถาปัตยกรรมทางศาสนาอย่างไร เบื้องต้น หอไตรเป็นอาคารสถานที่บรรจุคำสอนของพระพุทธเจ้าในฐานะเงาของพระรัตนตรัยอย่างหนึ่ง มีความสำคัญ ทำให้พระพุทธศานามั่นคง ดำรงรักษาพระธรรมวินัยอย่างมีส่วนร่วมตั้งแต่พระเจ้าแผ่นดิน นักปราชญ์ ราชบัณฑิต มีความเชื่อ ศรัทธาในพระรัตนตรัย เห็นความสำคัญอย่างเช่น มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จัดชำระพระไตรปิฎก เป็นฉบับของมหาจุฬาฯ โดยตรง ปัจจุบันนี้ก็พัฒนาการเป็นพระไตรปิฎก ฉบับสากล มีภาษา ๗ ภาษา สร้างพจนานุกรมพระไตรปิฎก สร้างอรรถกถา ฉบับออนไลน์ขึ้นมาเพื่อบริการวิชาการแก่สังคมโลก

^{๑๓} ศรีสุตา มีชำนานู, คุณภาพชีวิตของประชาชนในอำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม, ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสังคมศาสตร์เพื่อการพัฒนา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏ นครปฐม, วารสารศิลปการศึกษาศาสตร์วิจัย ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๒ (มกราคม - มิถุนายน ๒๕๕๓) : ๒๗๑.

^{๑๔} พระครูสิริรัตนานุวัตร (ทวี ฐานวโร) และคณะ, กระบวนการสร้างจิตสำนึกด้านศิลปวัฒนธรรมเชิงพุทธในสังคมไทย, รายงานวิจัย, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๐, หน้า ๘๗.

บทที่ ๒

กำเนิดและพัฒนาศิลปกรรมหอไตร

บทนี้ เป็นการศึกษาศิลปกรรมหอไตร ถึงกำเนิดพัฒนาการจนเห็นเป็นหอไตรรูปทรงต่าง ๆ มีลักษณะเด่นไปตามยุคสมัย จะเห็นว่า มีศิลปะสมัยล้านนา สมัยล้านช้าง สมัยสุโขทัย ออยุธยา สมัยรัตนโกสินทร์ ยิ่งไปกว่านั้น ยังมีศิลปะที่มีเอกลักษณ์เด่น ๆ ตามภูมิภาคของไทยว่า ศิลปะทางภาคเหนือ ทางภาคอีสาน ภาคกลาง เช่นเดียวกับการสร้างบ้านเรือนอยู่อาศัยที่มีเอกลักษณ์ตามภูมิภาค ชนภาคเหนือจะนิยมทำหลังคาทรงกาแล ภาคใต้จะนิยมบ้านเรือนชั้นเดียว เป็นแนวยาวหลายห้อง หอไตรหรือหอธรรม จึงอนุมานว่าหอไตรจะมีลักษณะที่หลากหลายเช่นเดียวกัน ตามหัวข้อ ดังนี้

๒.๑ กำเนิดและพัฒนาศิลปกรรม

กำเนิดและพัฒนาหอไตร มาในคัมภีร์มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปิณณาสก^{๑๕} กล่าวถึงธัมมเจติยสูตร บรรยายพระเจ้าปเสนทิโกศล ผู้ปกครองแคว้นโกศล กับภิกษุทั้งหลาย ว่า

.....เมื่อพระเจ้าปเสนทิโกศลเสด็จจากไปไม่นาน พระผู้มีพระภาครับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย พระเจ้าปเสนทิโกศล พระองค์นี้ตรัสว่า “ธรรมเจติย” ทรงลุกจากที่ประทับแล้วเสด็จจากไป เธอทั้งหลาย จงเรียนธรรมเจติย จงศึกษา จงทรงจำธรรมเจติยนี้ไว้ ภิกษุทั้งหลาย ธรรมเจติยประกอบด้วยประโยชน์เป็น “อาทิพรหมจรรย์” พระผู้มีพระภาคได้ตรัสภาษิตนี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นมีใจยินดีต่างชื่นชมพระภาษิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า^{๑๖}

ธรรมเจติย (Dhamma stupa/pagoda) มีปรากฏในสุตตันตปิฎก ขุททกนิกายอรรถกถา (พุทธวงศ์) เป็นหนึ่งในกลุ่มเจติยมี ๔ ชนิด ได้แก่ “ธาตุเจติย บริโภคเจติย และอุทเทสิกเจติย” และเรื่องนี้พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) กล่าวถึงลักษณะธรรมเจติยว่า “สิ่งที่ก่อเป็นยอดแหลมเป็นที่บรรจุสิ่งที่เคารพนับถือเช่น พระธาตุและอัฐิของบรรพบุรุษ แต่ในความทางธรรม หมายถึงสิ่งเคารพนับถือ บุคคล สถานที่ หรือวัตถุที่ควรเคารพบูชาที่เกี่ยวกับพระพุทธเจ้า มี ๔ อย่าง^{๑๗}

เรื่องธรรมเจติยนี้ มีนักปราชญ์บัณฑิตกล่าวถึงมากมาย ทั้งแนวประวัติพัฒนาการ ทั้งแนวความสำคัญ ความจำเป็น โดยเจติยทั้ง ๔ นี้มีคำอธิบายที่เพิ่มอรรถรสไปบ้าง โดยพระศรีคัมภีร์ญาณ (สมจินต์ สมมาปญโญ)^{๑๘} ได้กล่าวกำเนิดและพัฒนาเจติยว่า เจติยในยุคดั้งเดิม สร้างขึ้นใช้อย่างกว้างขวาง ครอบคลุมสิ่งที่ควรเคารพ มี ๔ ประเภท ซึ่งมีขอบเขตหน้าที่ ดังนี้

^{๑๕} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๗๔/๔๕๘.

^{๑๖} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๗๕/๔๕๙.

^{๑๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๔๐.

^{๑๘} พระศรีคัมภีร์ญาณ (สมจินต์ สมมาปญโญ), *พระพุทธศาสนา ปรัชญา-สังคม*, (กรุงเทพฯ : อักษรการพิมพ์, ๒๕๕๑), หน้า ๒๑๑-๒.

๑. ธาตุเจดีย์ ได้แก่ สิ่งก่อสร้างที่บรรจุพระบรมธาตุของพระพุทธเจ้า พระเจ้าจักรพรรดิ
๒. บริโภคเจดีย์ ได้แก่ สิ่งเวชนียสถาน อันเป็นสถานที่สำคัญทางพระพุทธศาสนา ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้า เช่น สถานที่ประสูติ ที่ตรัสรู้ ที่แสดงปฐมเทศนา และสถานที่เสด็จดับขันธปรินิพพาน หรือที่เรียกว่าสิ่งเวชนียสถาน ๔ ตำบล (ชาวพุทธไทยนิยมนมัสการเพื่อมีสุคติเป็นที่ไป ห่างไกลจากนรก)
๓. ธรรมเจดีย์ ได้แก่ ข้อความที่ว่าด้วยคำสอนของพระพุทธเจ้า เป็นคำ ประโยคทั้งที่เป็นร้อยแก้ว และร้อยกรอง ได้แก่ คัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา
๔. อุทเทสิกเจดีย์ ได้แก่ พุทธปฏิมากรรม สิ่งที่สร้างขึ้นให้เกิดอนุสติต่อพระรัตนตรัย สิ่งที่สร้างเป็นสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาเพื่ออนุสติในพระปัญญาคุณ พระมหากรุณาธิคุณ และพระบริสุทธิคุณ เช่น พระพุทธรูปปางต่าง ๆ รวมถึงพระแท่นวัชรอาสน์ ที่เจดีย์ศรีมหาโพธิ์

เจดีย์สูตร ว่าด้วยเรื่องเจดีย์ สูตรนี้มีคำว่า ปวาลเจดีย์ (บริโภคเจดีย์) สถานที่พระพุทธเจ้าทรงปลงพระชนมายุสังขาร พระพุทธเจ้าตรัสถึงมารมาทูลอาราธนาให้ปรินิพพาน พระพุทธองค์ให้เหตุผล หลักประกันถึงพระพุทธศาสนาที่มั่นคงนั้นเป็นอย่างไร ว่า

....พระผู้มีพระภาคเคยตรัสพระวาจาไว้ว่า ‘มารผู้มีบาป เราจะยังไม่ปรินิพพานตราบเท่าที่พรหมจรรย์นี้ของเรายังไม่บริบูรณ์กว้างขวาง แพร่หลาย รู้จักกันโดยมาก มั่นคงดี กระทั่งเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายประกาศได้แล้ว’ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พรหมจรรย์นี้ของพระผู้มีพระภาคบริบูรณ์กว้างขวาง แพร่หลาย รู้จักกันโดยมาก มั่นคงดี กระทั่งเทวดาและมนุษย์ประกาศได้แล้ว ขอพระผู้มีพระภาคโปรดปรินิพพานในบัดนี้เถิด ขอพระสுகตโปรดปรินิพพานในบัดนี้เถิด เวลานี้เป็นเวลาปรินิพพานของพระผู้มีพระภาค” มารทูลอาราธนาอย่างนี้แล้ว พระผู้มีพระภาคได้ตรัสตอบดังนี้ว่า “มารผู้มีบาป เธอจงอย่ากังวลเลย อีกไม่นาน การปรินิพพานของตถาคตจักมี จากนี้ไป (เพียง) ๓ เดือน ตถาคตจักปรินิพพาน” ขณะนั้น พระผู้มีพระภาคทรงมีสติสัมปชัญญะ ทรงปลงพระชนมายุสังขาร ณ ปวาลเจดีย์ เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงปลงพระชนมายุสังขารแล้ว ได้เกิดแผ่นดินไหวครั้งใหญ่ นำสะพรั่งแล้ว ให้เกิดขนพองสยองเกล้า ทั้งกลองทิพย์ก็ดังกึกก้อง ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงทราบเนื้อความนั้นแล้ว จึงทรงเปล่งพระอุทานนี้ในเวลานั้นว่า “มุนีละกรรมทั้งที่ชั่งได้และชั่งไม่ได้ อันเป็นเหตุก่อกำเนิดเป็นเครื่องปรุงแต่งภพได้แล้ว ยินดีภายในตน มีใจมั่นคง ทำลายกิเลสที่เกิดในตนได้ เหมือนนักรบทำลายเกราะเสีย ฉะนั้น”^{๑๔}

ประเทศไทย วัดหลายแห่ง มีหอไตร ที่สร้างมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย แต่ปัจจุบันมีการสร้างหอไตรกันน้อยมาก เพราะปัจจุบัน พระไตรปิฎกและพระธรรมคำสอนทั้งหลายได้รับการตีพิมพ์เป็นหนังสือเป็นจำนวนมาก การเก็บรักษาจึงง่ายลงมากขึ้น โดยเฉพาะมีการบันทึกลงสื่อคอมพิวเตอร์ชนิดต่าง ๆ สร้างเป็นเว็บไซต์ สะดวกต่อการใช้การเก็บ การเผยแพร่และการเข้าศึกษาค้นคว้า ใช้พื้นที่มีขนาดเล็กมากเมื่อเทียบกับคัมภีร์ใบลานใบข่อยหรือแม้แต่เทียบกับหนังสือชุด ความจำเป็นด้านประโยชน์ใช้สอยของหอไตรจึงน้อยลง เหลือแต่ประโยชน์เชิงสัญลักษณ์ที่สร้างไว้เคารพบูชาเท่านั้น ดังนั้น หอไตรที่ปรากฏให้เห็นอยู่ทุกวันนี้ จึงเป็นหอไตรที่เก่าแก่ เป็นร่องรอยมรดกแห่งศรัทธา ความเลื่อมใสของผู้สร้าง ที่น่าทึ่งประการหนึ่งคือ รูปทรงศิลปะของหอไตรแต่ละวัด แต่ละภูมิภาคของไทยก็ต่างกันไป ที่สำคัญยิ่งกว่านี้คือ ศิลปะออกแบบสะท้อนถึงธรรม จิตสำนึกในธรรม ศรัทธาในพระรัตนตรัยได้อย่างดีมาก

^{๑๔} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๘๒๒/๓๘๙.

การสร้างวัดแต่โบราณมา นิยมปลูกหอไตรไว้ประจำวัดในเขตธรรมาวาสหรือสังฆาวาส ซึ่งเป็นพื้นที่บริการธรรมแก่ประชาชนด้วย เพราะหอไตรไม่ใช่เป็นที่เก็บคัมภีร์พระพุทธศาสนาเท่านั้น หากแต่ยังเป็นแหล่งศึกษาด้วย นับตั้งแต่พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกาและสังคหวัตถุศาสตร์ คัมภีร์แบบโบราณ ใบข่อย ตลอดจนอนุปกรณ์ต่าง ๆ รวมเรียกว่า “พระธรรม” เป็นหอสมุดประจำวัด และนิยมสร้างในสระน้ำเป็นหอไตรกลางสายธารเพื่อป้องกันสัตว์ที่จะทำลายหนังสือ เช่น ปลวกและหนู เป็นต้น เช่น หอไตรวัดสระเกศ จะปลูกสร้างในสระน้ำ แต่บัดนี้ถมเสียแล้ว พื้นล่างเทพูนซีเมนต์ ของเดิมสร้างเป็นเรือไม้ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๑ มีเฉลียงรอบ หลังคามีข้อฟ้า ไบระกา ฝาและบานประตูหน้าต่างแกะลายจำหลัก และมีรอยเขียนลายรดน้ำดำ ฝีมือสร้างที่ความประณีตวิจิตรบรรจง เคยได้รับการบูรณะมาครั้งหนึ่งสมัยรัชกาลที่ ๓

เรื่องศิลปกรรมหอไตรนี้ มีทัศนะจากพระครูสิริรัตนาวุตร (ทวี ฐานวโร)^{๒๐} กล่าวในรายงานวิจัยเรื่อง “การศึกษาเชิงตีความพุทธธรรมที่ปรากฏในพุทธศิลปกรรม” ว่า หอไตรหรือหอธรรม เป็นพุทธศิลปกรรมประเภทอาคารสถานที่ ถือเป็นศาสนาสถาน หรืออาคารทางศาสนาประเภทหนึ่ง ตั้งอยู่ในวัด บางวัดตั้งอยู่ในเขตพุทธาวาส และบางวัดตั้งอยู่ในเขตสังฆาวาส เป็นอาคารขนาดเล็กสำหรับเก็บรักษา คัมภีร์โบราณหรือหนังสือและศึกษาพระธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือพระไตรปิฎก หอไตรก็คือห้องสมุดสำหรับพระสงฆ์ศึกษาพระธรรมนั่นเอง ในล้านนานิยมทำเป็นอาคารสองชั้น บางแห่งจะตั้งอยู่กลางน้ำใช้สะพานไม้พาดชั่วคราวสำหรับเดินแล้วชักเก็บได้ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อป้องกันปลวกและแมลงอื่นไปกัดกินพระไตรปิฎกซึ่งเป็นใบลานใบข่อยหรือกระดาษ เมื่อได้แสดงแนวคิดดังนี้ มีความจำเป็นเกิดขึ้นว่า ถ้ามีหอไตรก็ต้องหาวิธีป้องกันรักษา อนุรักษ์ไปด้วย ตามแนว ปธานะ ๔ คือ สังวรปธานะ คือเพียรระวัง ปหานปธานะ คือเพียรละภวานาปธานะ คือเพียรสร้าง อนุรักษ์นาปธานะ คือเพียรรักษา

หอไตร สัญลักษณ์แห่งพระรัตนตรัย กล่าวคือ หอไตรมีทั้งที่สร้างขึ้นเพื่อเป็นที่ตั้งหรือที่เก็บพระไตรปิฎก สร้างขึ้นผ่านพระรัตนตรัย เป็นส่วนพระธรรมคือหนึ่งในพระรัตนตรัยนั้น มีประโยชน์ใช้สอยนอกเหนือจากห้องที่ใช้เป็นที่เก็บพระธรรมแล้ว ยังมีพื้นที่ใช้สอย มีที่นั่งอ่านหรือคัดลอกพระธรรมคำสอนเพิ่มขึ้นด้วย หอไตรจึงเป็นได้ทั้งสัญลักษณ์ของพระรัตนตรัย คือ พุทธะ ตีรณัฐ เบิกบาน พระธรรม แนวทางการจัดอวิชา ดับปัญหาแห่งทุกข์ภัย พระสังฆะ ต้นแบบการดำเนินชีวิต รวมลงในคำว่าไตรสิกขา ได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา โดยศีล ควบคุมพฤติกรรมทางกาย สมาธิ ควบคุมพฤติกรรมทางใจ ปัญญา รู้แจ้งเห็นจริงในสัจธรรม จึงเรียกได้ว่า หอไตร คือ คลังปัญญา (store of wisdom) เมื่อเช่นนี้ วัดจะสะท้อนให้เห็นว่า วัดคือศูนย์รวมชุมชน จึงได้ชื่อว่า วัด หมายถึง วัดกาย วัดวาจา วัดใจ ประเมินค่าคนด้วยธรรม

วัด มีสิ่งแทนองค์ประกอบครบทั้งพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ มีอาคารหลัก คือ อุโบสถ วิหาร ศาลา นอกนั้น ก็มีมณฑป หอระฆัง หอกลอง หอธรรม ตามสถานะของวัดและบารมีของผู้สร้างว่าจะมีได้มากเพียงไร ถ้าวัดใดสร้างโดยพระเจ้าแผ่นดิน วัดนั้นมีสถานะเป็นวัดหลวง มีศาสนวัตถุ ศิลปกรรมครบถ้วนหนึ่งในนั้น คือ หอไตร มีประโยชน์ทางการพัฒนาทางศีล คือ กาย วาจา พัฒนาทางใจ คือ สมาธิ จิตภาวนา และ เกิดปัญญาจากการที่ได้คิด ได้ฟัง ได้อ่านแหล่งข้อมูลทางศาสนา ดังนั้น หอไตร นอกจากเป็นที่เก็บพระไตรปิฎกแล้ว ยังมีพื้นที่ใช้สอยด้วย คือที่เก็บและที่อ่านที่คัดลอกพระธรรม หอไตรมีการสร้างมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยและมีการสร้างกันมาอย่างต่อเนื่อง แต่ปัจจุบันนี้มีการสร้างหอไตรกันน้อยมาก เพราะปัจจุบันพระไตรปิฎกและพระธรรมคำสอนทั้งหลายได้รับการตีพิมพ์เป็นหนังสือเป็นจำนวนมาก การเก็บรักษาว่าง่ายลง

^{๒๐} พระครูสิริรัตนาวุตร (ทวี ฐานวโร), การศึกษาเชิงตีความพุทธธรรมที่ปรากฏในพุทธศิลปกรรม, รายงานวิจัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗, หน้า ๕๑.

มาก มีการบันทึกลงสื่อคอมพิวเตอร์ชนิดต่าง ๆ รวมถึงเว็บไซต์ สะดวกต่อการเก็บการเผยแพร่และการศึกษา ค้นคว้า มีขนาดเล็กมากเมื่อเทียบกับคัมภีร์โบราณใบข่อย หรือแม้แต่เทียบกับหนังสือเอง ความจำเป็นด้านประโยชน์ใช้สอยของหอไตรจึงน้อยลงหรือหมดไป เหลือแต่ประโยชน์เชิงสัญลักษณ์ที่สร้างไว้เป็นที่เคารพบูชาเท่านั้น

ที่มาของหอไตรประการหนึ่งซึ่งน่าศึกษาว่า เป็นวิญญานาหาร อาหารทางความรู้ ธรรมชาติร่างกาย จะขาดอาหารเสียมิได้ ฉันทใด คนจะขาดความรู้ไม่ได้ ฉันทนั้น ดังนั้น เมื่อรู้ถึงที่มาของหอไตรแล้ว เป็นที่ชัดเจนว่า หอไตรนี้ถือเป็นเจดีย์ ชื่อสูตรว่า “ธัมมเจดีย์สูตร” และตามที่พระเดชพระคุณพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) กล่าวถึงเจดีย์ในฐานะสถูปอย่างหนึ่งที่เคารพนับถือ บุคคล สถานที่ หรือวัตถุที่ควรเคารพบูชา พระมหาสมจินต์ กล่าวไว้ว่า เจดีย์ในยุคดั้งเดิม สร้างขึ้นใช้อย่างกว้างขวาง ครอบคลุมสิ่งที่ควรเคารพ มี ๔ ประเภทตามที่กล่าว ซึ่งมิชอบเขตหน้าที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ อัฐฐบริขารพระอรหันตสาวก บรรจุพระธรรมคำสอน และพุทธปฏิมากรรมได้แก่พระพุทธรูปที่ชาวพุทธได้เคารพกราบไหว้ถึงปัจจุบันนี้สอดคล้องตามที่กล่าวข้างต้นว่า ต่อไปหอไตรจะเหลือเป็นสัญลักษณ์เท่านั้น นับว่ามีความสำคัญ และจำเป็นต่อศาสนา สะท้อนให้เห็นว่า วัดกับวัง คือแหล่งความรู้แท้จริง

๒.๒ ความหมาย

๑) ความหมายตามภาษา

ความหมาย หอไตร หรือ หอธรรม ตามภาษาว่า อาคารบรรจุคัมภีร์ที่สำคัญทางพระพุทธศาสนาที่เรียกว่าพระไตรปิฎก คำว่า ไตร แปลว่า ๓ ได้แก่ พระวินัย พระสูตร พระอภิธรรม คำว่า ปิฎก แปลว่า ตะกร้า หอ คือ อาคารเฉพาะสำหรับพระไตรปิฎก ถ้ามีคำว่า ศิลปกรรม แปลว่า งานศิลปะ เมื่อ ๔ คำรวมกัน จะได้ หอบรรจุพระไตรปิฎก มักเรียกสั้น ๆ ว่า หอไตร หรือ หอธรรม หรือ หอพระธรรม คำว่า คำหอ คือ อาคาร หรือ ปราสาทขนาดใหญ่ที่สามารถเก็บพระไตรปิฎกได้ คำว่า ไตร หมายถึง พระไตรปิฎกนี้เอง แล้วพัฒนาการมาเป็นหอไตรที่สร้างด้วยวิจิตรศิลป์ ก่อปรด้วยสถาปัตยกรรม ปฏิมากรรมที่อลังการในส่วนที่หอไตรเป็นเสาเดียนั้น มีนัยถึงธรรม คือ หนึ่งเสา คือเสาเอก หมายถึง เอกายนมรรค คือ ทางสายเดียว หมายถึงทางสายเดียวที่จะไปสู่นิพพานได้ ถ้าเป็นหอไตรที่สร้างในเขตพระราชฐาน ก็จะเรียกว่า หอพระมณเฑียรธรรม (มณเฑียร = พระราชฐานหรือวัง) ทั้งนี้ หอไตรไม่ได้ใช้เก็บเฉพาะพระไตรปิฎกเท่านั้น บางแห่งใช้เก็บพระฎีกา พระอรรถกถา และพระธรรมเทศนาอื่น ๆ ด้วย หอไตรจึงเปรียบได้กับห้องสมุดของวัด เป็นห้องสมุดสำหรับศึกษาธรรมคำสอนของพระสงฆ์รวมถึงชาวบ้าน

๒) ความหมายตามเนื้อหา

หอไตร ตามคานียามว่า ศิลปกรรมไทยที่ก่อเป็นยอดแหลมเป็นที่บรรจุสิ่งที่เคารพนับถือเช่น พระธาตุและอัฐิของบรรพบุรุษ แต่ในความทางธรรม หมายถึงสิ่งเคารพนับถือ บุคคล สถานที่ หรือวัตถุที่ควรเคารพบูชาที่เกี่ยวกับพระพุทธเจ้า มี ๔ อย่าง คือ (๑) ธาตุเจดีย์ บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ (๒) บริโภคเจดีย์ คือสิ่งหรือสถานที่ที่พระพุทธเจ้าเคยทรงใช้สอย (๓) ธรรมเจดีย์ บรรจุพระธรรม คือพุทธพจน์ (๔) อุทเทสิกเจดีย์ คือพุทธรูป^{๒๑} หอไตรที่ประดิษฐานพระไตรปิฎก บางที่เรียก หอธรรม มีทั้งวัดในเมืองหลวงทั้งต่างจังหวัด เช่น หอธรรมในวัดพระเชตุพน ฯ (วัดโพธิ์) กรุงเทพมหานคร เป็นทรงมณฑปยอดมงกุฎ จึงเรียกกันว่า พระมณฑป หรือหอไตรยอด สอดคล้องกับหอมณเฑียรสมัยที่พระเจ้าติโลกราชโปรดให้เสนาพระไตรปิฎกเสร็จแล้วโปรดให้

^{๒๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๔๐.

สร้างหอมณเฑียรสำหรับบรรจุไว้ในวัดเจติยเจ็ดยอดหรือวัดโพธาราม จ.เชียงใหม่ เมื่อ พ.ศ. ๒๐๒๐ และสมัยรัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์โปรดให้สร้างหอมณเฑียรธรรมไว้ในพระบรมมหาราชวัง พ.ศ. ๒๓๓๓ ที่กล่าวมาแต่ต้น

อีกนัยหนึ่ง มีความหมายจะมุ่งเน้นไขว้คำว่า ศิลปกรรม เพราะเป็นสถาปัตยกรรมแบบไทย จึงเป็นเรือนหรืออาคารรูปทรงต่าง ๆ ถึง ๗ รูปทรงตามที่กล่าวมา มีเสาเดี่ยวบ้าง สีเสียบ้าง ทรงมณฑปบ้าง ปราสาทบ้าง คนไทยโบราณนิยมสร้างหอไตร เนื่องจากมีความเชื่อว่า การสร้างหรือจารพระคัมภีร์ในทางพุทธศาสนาถือกันว่าจะได้อานิสงส์ผลบุญเป็นอย่างมาก เทียบได้กับอานิสงส์ในการสร้างวิหาร สร้างพระพุทธรูปจากเหตุผลดังกล่าว จึงเป็นมูลเหตุจูงใจให้มีการคัดลอกจารคัมภีร์ประเภทต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นพระไตรปิฎก ฎหมาย จริยศาสตร์ ประวัติศาสตร์ ตำรายา โหราศาสตร์ ฯลฯ แล้วนำไปถวายไว้ตามวัดต่าง ๆ จนกระทั่งมีประเพณี ตั้งธรรมหลวง ที่เป็นประเพณีการคัดลอกใบลานเพื่ออุทิศให้กับชุมชนบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว เมื่อมีคัมภีร์ย่อมต้องมีสถานที่เก็บ ดังนั้นจึงมีคติในการสร้างหอธรรมขึ้นเพื่อใช้เก็บพระคัมภีร์ต่าง ๆ เหล่านี้ อีกทั้งยังเป็นสัญลักษณ์แทนพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าอีกด้วยที่นำศึกษาประการหนึ่ง

ประการสำคัญคำว่า ธรรมเจติย คือ พระธรรมวินัย ตามความหมายของเจติย มีที่มาในมัชฌิมนิกาย มัชฌิมปณณาสก์ เรียกว่า ธัมมเจติยสูตร กล่าวคำว่า อาทิพรหมจรรย์ หมายถึงพระธรรมวินัยอันเป็นข้อปฏิบัติเบื้องต้นแห่งมรรค หรือทางปฏิบัติธรรม ได้แก่ข้อปฏิบัติเป็นเครื่องอบรมกายวาจาใจ ได้แก่ ศิลและกุศลกรรมมถ ๑๐ ประการ และ คำว่า พรหมจรรย์ ที่หมายถึงธรรม วินัยนี้ ดังปรากฏในคัมภีร์ทีฆนิกาย มหาวรรคว่า

เธอทั้งหลาย จงจาริกไป เพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่มาก เพื่อสุขแก่คนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย แต่อย่าไปทางเดียวกัน ๒ รูป จงแสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลางและมีความงามในที่สุด จงประกาศ พรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะบริสุทธิ์ บริบูรณ์ ครบถ้วน^{๒๒}

ธรรมเจติย^{๒๓} (Dhamma stupa/pagoda) มีขอบข่ายใช้งานเหมือนกันที่กล่าวมา คือหอพระไตรปิฎก ที่เก็บพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่รวบรวมจารึกลงใบลานหรือหนังสือแล้วนำไปเก็บไว้ในหอไตร ซึ่งพระธรรม คำสอนหลัก ๆ ได้แก่ อริยสัจ ๔ ไตรลักษณ์ ปฏิจจสมุปบาท ชั้น ๕ และ ศีลวินัย ซึ่งเป็นธรรมคำสั่งสอนที่จารึกไว้ในใบลานบ้าง หนังสือบ้าง เอกสารแผ่นไมโครฟิล์มบ้าง (ในปัจจุบัน) ซึ่งอาคารที่บรรจุคำสั่งสอนนี้ เรียกว่า หอไตร (Tepitaka Tower)

๒.๓ กระบวนการสร้างศิลปกรรมหอไตร

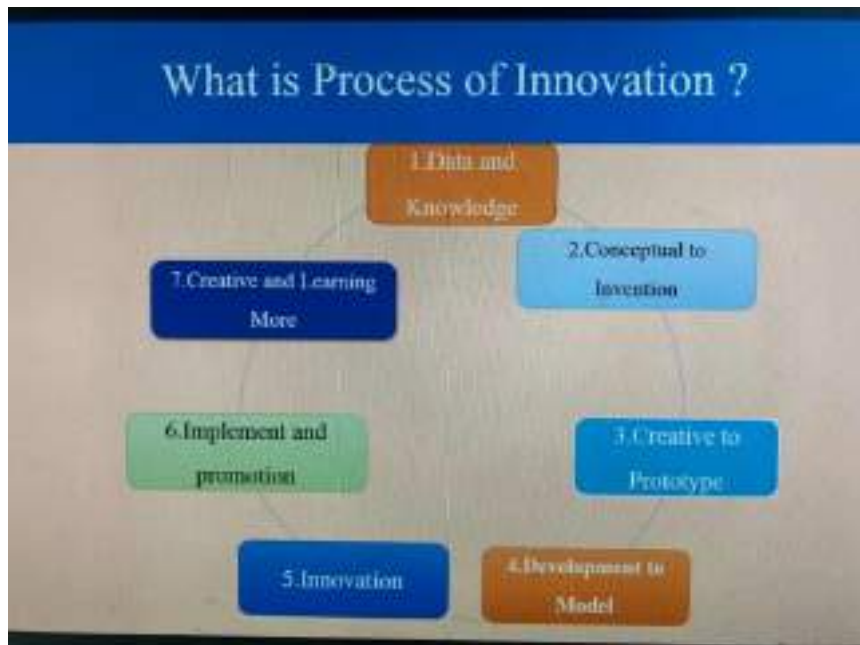
๑) แนวคิดกระบวนการสร้าง

พระสุธีรัตนบัณฑิต (สุทธิชัย อาภากรโ) กำหนดกระบวนการสร้างนวัตกรรม ซึ่งในที่นี้ได้นำมาสร้างองค์ความรู้ด้วย ดังนั้น องค์ความรู้ในเรื่องหอไตรแสวงหาแนวคิดกระบวนการสร้างนวัตกรรม ๗ กระบวนการ ดังนี้ (๑) ข้อมูลและความรู้/Data and Knowledge (๒) แนวคิดต่อสิ่งประดิษฐ์/Conceptual to Invention (๓) สร้างแนวคิดสู่รูปแบบ/Creative to Prototype (๔) พัฒนารูปแบบ/Development to

^{๒๒} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๘๘/๔๘.

^{๒๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๑๓๖.

Model (๕) นวัตกรรม/Innovation (๖) ลงมือปฏิบัติและส่งเสริม/Implement and Promotion (๗) สร้างสรรค์และเรียนรู้เพิ่มเติม /Creative and Learning More ตามแผนผัง ดังนี้

รูปภาพ (แผนผัง) ๕ : กระบวนการรวบรวมความรู้และกระบวนการจัดการความรู้ในการได้มาซึ่งองค์ความรู้วิจัย
ที่มา : พระสุธีรัตนบัณฑิต (สุทิพย์ อากาศโร) ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มจร, (๒๕๖๔)

๒) กระบวนการสร้างหอไตร

การสร้างหอไตร มีลักษณะเช่นกระบวนการสร้างองค์ความรู้ ๗ องค์ประกอบ ย่อลงในคำว่า (๑) ข้อมูลและความรู้ (๒) แนวคิดต่อสิ่งประดิษฐ์ (๓) สร้างแนวคิดสู่รูปแบบ (๔) จากนั้นสู่การปฏิบัติการ โดยคำนึงถึงศิลป-ศาสตร์ของหอไตรนั้น เพราะข้อมูลและความรู้เกี่ยวกับหอไตรที่ต้องมี ส่วนความหมาย หลักการสำคัญ ประเภทหรือลักษณะหอไตร เมื่อได้กระบวนการนี้แล้วจะนำไปสู่ปัจจัยส่งเสริมในการอนุรักษ์โดยผ่านวิสัยทัศน์ นโยบาย แผนงาน ทรัพยากร จิตสำนึกและการศึกษา แล้วนำไปสู่การเผยแพร่สู่สาธารณชน

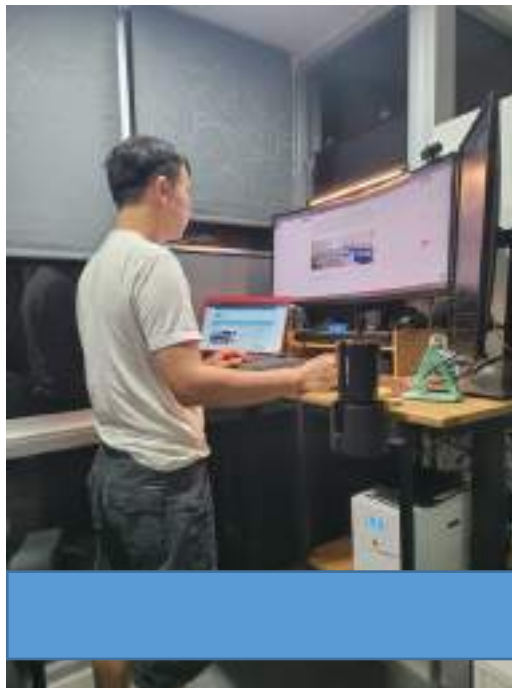
๓) **แนวคิดนวัตกรรมต่อสิ่งประดิษฐ์** สถาปัตยกรรมทางพระพุทธศาสนาอันมีอุโบสถ วิหาร เจดีย์ต่าง ๆ นั้นล้วนมีเอกลักษณ์เฉพาะทั้งนั้น เคยมีชาวไทยไปเที่ยวต่างประเทศกลับมาเล่าให้ฟังว่า เรานั่งเครื่องบินผ่านประเทศไหน ๆ มองลงมาเห็นสภาพเมือง อาคาร บ้านช่องแล้วก็เห็นธรรมชาติทั่ว ๆ แยกไม่ออกว่าอะไรเป็นอะไร แม้แต่โบสถ์คริสต์ โบสถ์พราหมณ์ก็แยกไม่ออกทั้ง ๆ ที่รู้ แต่เมื่อบินเข้าประเทศไทยมองลงมาเห็นหลังคาวัดแต่ไกล แยกออกจากอาคารบ้านเรือนต่าง ๆ ได้ชัดเจน เพราะศิลปะที่เด่นชัดโดยหลังคาจะมีช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ กระเบื้องสองสีที่เน้น ๆ คือ สีเหลืองแถบสีน้ำเงินหรือสีแดง ดังนั้น แนวคิดต่อสิ่งประดิษฐ์คือ ก่อให้เกิดความโดดเด่นทางศิลปะ

๔) **แนวคิดนวัตกรรมสู่รูปแบบหอไตร** การสร้างรูปทรงหอไตร ตามที่กล่าวไว้มี ๗ รูปแบบ ๆ มีหอไตรทรงคฤห์ คือทำหลังคาทรงจั่ว แบบเรือนของคฤห์หรือชาวบ้าน เป็นต้น โดยรูปแบบทรงคฤหะคือหลังคาทรงเครื่องไม้ที่มุงด้วยหญ้าคา กระเบื้องไม้ ต้องทำหลังคาให้ลาดชัน การลาดชันของคางจะทำให้หลังคายกสูงขึ้นแล้วลาดลงไปเป็นชายคาสองด้านหน้าหลัง ซึ่งต่างจากหลังคามัยปัจจุบันนี้ที่เรียกว่า บ้านโมเดล (Model) หลังคาจะลาดชันนิด ๆ น้ำฝนก็ไหลได้สะดวกแล้ว ดังนั้น รูปแบบของหอไตรที่อื่น ๆ ก็เหมาะสมสำหรับพื้นที่

กว้าง ที่โล่ง โปร่ง รื่นรมย์ สำหรับบริการวิชาการแก่สังคมด้วยการสร้างหอไตรปิฎกหรือห้องสมุดพระไตรปิฎกประชาชน นับว่าสร้างแหล่งปัญญา ให้แสงสว่างคือความรู้สัจธรรมของสรรพสิ่ง

ณ ปัจจุบันนี้ พื้นที่ในวัดเขตสังฆารามนั้นไม่กว้างพอ เพราะสิ่งปลูกสร้างมีมากขึ้น พื้นที่บริการสังคมมีน้อย กอปรด้วยปัจจุบันพระไตรปิฎกมีรูปแบบเป็นซีดีรอมหรือโปรแกรมสามารถเก็บข้อมูลไว้ในพื้นที่อาคารวิหาร โบสถ์ ศาลาก็ย่อมน่าได้ ยิ่งกว่านั้น พระไตรปิฎกในรูปแบบ E-Tepitaka ก็ไม่ต้องใช้พื้นที่ในอาคารใด ๆ เลย ดังนั้น หากจะมีการเก็บรักษาข้อมูลทางเอกสาร วิชาการ คู่มือการใช้ที่เป็นส่วนประกอบแล้ว ควรสร้างเป็นลักษณะตู้เก็บ ณ มุมใดมุมหนึ่งในวัดหรืออาคารศิลปกรรมนั้น ๆ หรือทำเป็น E-book ตั้งโต๊ะไว้ตามมุมวัดหรือวิหารเป็นจุดบริการวิชาการแก่สังคม สะดวกแก่การใช้เพียงแค่กดปุ่ม เลือกเมนู เลือกคำที่ต้องการเท่านั้นก็ค้นพบคำตอบแล้วโดยให้เรียกว่าตู้โต๊ะพระไตรปิฎก (Tepitaka-Table Libray) มีส่วนประกอบ ดังนี้

๑. โต๊ะตั้งอุปกรณ์คอมพิวเตอร์ ขนาดกว้าง-ยาว ๑ ฟุต (มีกันสาดกันแสง)
๒. เครื่องคอมพิวเตอร์ พร้อมจอขนาดใหญ่ ๓๕ นิ้ว
๓. คู่มือการใช้
๔. วิทยากร ๑ คน

รูปภาพ ๖ รูปแบบตู้-โต๊ะพระไตรปิฎกสมัยใหม่ ยุคดิจิทัล
ที่มา : ผู้เขียน, (๓ มิถุนายน ๒๕๖๖)

๕) การประยุกต์สร้างหอไตร : หอไตรในยุคสมัยต่าง ๆ

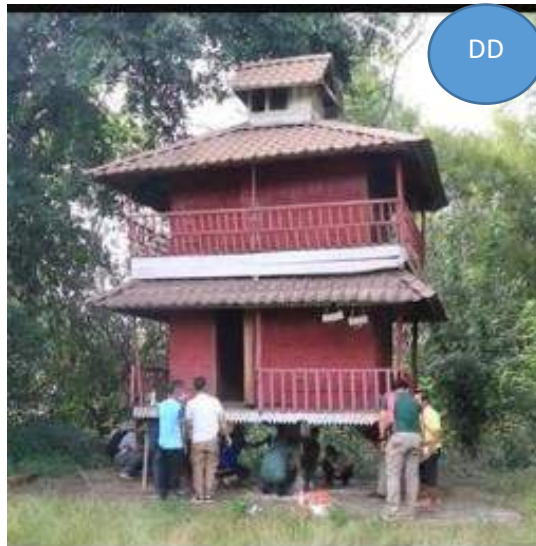
ประเทศไทย จากหลักฐานทางสถาปัตยกรรมทราบว่า หอไตร มีปรากฏแต่สมัยสุโขทัยที่โบราณมาถึงสมัยใหม่ไม่นิยมสร้าง มักสร้างกันคือพระพุทธรูป เทวรูปมากมายในวัด ลักษณะเดียวกับเจดีย์ทรงปราสาทที่ไม่สร้างในปัจจุบันเลย ถ้าเป็นเอกชนอาจเพราะบารมีไม่เพียงพอก็เป็นได้ เพราะเจดีย์ปราสาทนั้นจะสร้างได้ก็โดยพระบารมีของพระราชามหากษัตริย์ และวัดนั้นจะกลายเป็นวัดหลวงโดยอัตโนมัติและวัดที่มีเจดีย์ปราสาทนั้นจะลงท้ายว่า วัด.....มหาธาตุ วัดพระศรี.....วัดมหาธาตุวัดพระบรมธาตุ จะเห็นว่า จะมีวัดประจำจังหวัด

และมีเจดีย์ทรงปราสาทคล้ายฝักข้าวโพด ก็แสดงว่าเป็นพระอารามหลวงประจำจังหวัด ที่สำคัญคือ เจดีย์ปราสาทนี้จะบรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าเท่านั้น ไม่มีพระธาตุของท่านใดบรรจุได้ ก็เช่นเดียวกับหอไตร การที่ใคร ๆ จะสร้างได้ต้องมีความพร้อมกำลังทรัพย์ กำลังปัญญา และบารมีเพระนับถือกันในพระรัตนตรัยคือ พระธรรม นี้เอง และก็แสดงว่า ผู้สร้างหอไตรสมัยต่าง ๆ มานั้นพระมีความพร้อมสรรพทุกอย่างแล้ว จึงมีหอไตรสมัยต่าง ๆ ดังนี้

หอไตร สมัยสุโขทัย

สมัยนั้น หอไตรนิยมสร้างด้วยไม้ เป็นเรือนขนาดเล็ก ทำให้มีหอไตรสมัยสุโขทัยเหลืออยู่น้อยในปัจจุบัน สันนิษฐานว่าหอไตรสมัยสุโขทัยคงจะสร้างอยู่กลางสระ เพราะสุโขทัยมีสระน้ำอยู่เป็นจำนวนมากและพรั่งพร้อมของอาคารกลางสระในวัดบางแห่งในสุโขทัย รูปทรงและสัดส่วนอาคารอาจจะกว้างลักษณะเดียวกับวิหาร แต่ขนาดเล็กและสร้างด้วยไม้

มาถึงสมัยนี้ จากการศึกษาถึงที่มาของหอไตร ตามที่เคยกล่าวมาปรากฏในคัมภีร์มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ ชื่อว่า ธัมมเจตียสูตร (ธรรมเจตียสูตร) ซึ่งเป็นหนึ่งในเจดีย์ ๔ ชนิดนี้เอง เมื่อมาถึงประเทศไทยก็มีการสร้างแต่สมัยกรุงสุโขทัย จึงปรากฏเป็นธรรมเจตียหอไตรสมัยสุโขทัย สมัยอยุธยา สมัยล้านนา เมื่อประมวลแล้วมี ๗ รูปทรง มีหอไตรทรงจัตุรมุข คือทำหลังคาแบบจัตุรมุข หอไตรมณฑป คือหลังคาเป็นจุกเดียว เป็นต้น ท้ายสุดคือตู้พระไตรปิฎกก็ถือว่าเป็นหอไตร คือหอไตรทำสิ่ง ๔ ขา มีลักษณะทำสิ่ง ๔ ขา มีลักษณะทำสิ่ง ๔ ขา มีลักษณะทำสิ่ง ๔ ขา มีการประยุกต์ธรรมเจตียนี้เป็นรูปทรงต่าง ๆ ตามศิลปะของตนในท้องถิ่น เช่น หอไตรเสากลม ๑๖ วัดราชบูรณะ อ.เมือง จ.พิษณุโลก และหอไตรเสาเดียว ๓ ชั้น วัดบ้านโคกผักหวาน อ.ชาติตระการ จ.พิษณุโลก ดังภาพนี้

รูปภาพ ๗ : (ซ้าย) หอไตรเสากลม ทรงปราสาทยอดมงกุฎ สมัยกรุงสุโขทัย (ขวา) ทรงคฤห์
ที่มา : วัดราชบูรณะ และวัดบ้านโคกผักหวาน พิษณุโลก (๓๑ พฤษภาคม ๒๕๖๖)

หอไตร สมัยอยุธยา

สมัยนี้ การสร้างหอไตร มีปรากฏหลักฐานในพงศาวดารมาตั้งแต่สมัยพระเอกาทศรถ สันนิษฐานว่า มีการสร้างขึ้นทั่วไปในวัดต่าง ๆ แต่เนื่องจากระยะเวลาที่ผ่านมายาวนาน หอไตรทำด้วยไม้และการถูกพม่าเผาทำลายเมืองในคราวเสียกรุงครั้งที่ ๒ ทำให้หอไตรสมัยอยุธยาเหลืออยู่เพียงไม่กี่หลัง โดยเฉพาะหอไตรที่สร้างในยุคสุดท้ายของอยุธยา เช่น หอไตรเครื่องไม้ทรงโรง (ที่สันนิษฐานว่าสร้างในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ปัจจุบันถูกผาติกรรมมาไว้ที่วังสวนผักกาด และหอไตรวัดใหญ่สุวรรณาราม- หอไตรสมัยอยุธยาที่ วังสวนผักกาด -- หอไตรสมัยอยุธยาที่ วัดใหญ่สุวรรณาราม -

หอไตร สมัยล้านนา

หอไตรในสมัยล้านนา ในปัจจุบันนี้ มีปัญหาหรือสภาพเดียวกับสุโขทัย คือผู้ฟังไปเกือบสิ้นไม่เหลือไว้ให้ศึกษาได้ โดยเฉพาะหอไตรสมัยราชวงศ์มังรายและสมัยไต้อ่านาจพม่า หอไตรที่ปรากฏตามวัดต่าง ๆ ในปัจจุบัน เป็นหอไตรที่สร้างขึ้นในสมัยราชวงศ์กาวิละและที่สร้างขึ้นในสมัยปัจจุบัน หอไตรสำคัญที่มีชื่อเสียงของล้านนาคือ หอไตรวัดพระสิงห์ จ.เชียงใหม่ และหอไตรวัดพระธาตุศรีบุญชัย จ.ลำพูน รูปแบบคล้ายกันทั้งสองหลัง คือเป็นหอไตรสร้างบนบุษบก ๒ ชั้น ครึ่งตึกครึ่งไม้ ชั้นล่างก่ออิฐฉาบปูน ชั้นบนเป็นเครื่องไม้หลังคาทรงคฤห์แบบมีมุขลด ประดับด้วยช่อฟ้าใบระกา เฉพาะหอไตรวัดพระสิงห์ระหว่างช่อหน้าต่างและมุมทั้ง ๔ ของผนังชั้นล่าง มีปูนปั้นรูปเทพพนมยืนตอนบนและล่างมีรูปสัตว์หิมพานต์ ตามภาพนี้

รูปภาพ ๘ หอไตรสมัยล้านนา วัดพระสิงห์ เชียงใหม่
ที่มา : ออนไลน์ (๒๘ กรกฎาคม ๒๕๖๖)

๖) ความเชื่อเรื่องหอไตร

หอไตร / หอธรรม ตามความเชื่อของคนท้องถิ่นว่า เป็นสถานที่หวงห้ามสำหรับบุคคลภายนอก เพราะถือว่าคัมภีร์ที่ได้รับการสังคายนาหรือจารเรียบร้อยแล้ว เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ควรค่าแก่การเคารพบูชา และหอไตรนิยมสร้างเป็นอาคารสูงสองชั้น หรือไม่ก็อยู่กลางน้ำเนื่องจากความเชื่อของชาวล้านนาที่เชื่อกันว่า หากสร้างคัมภีร์ในทางพุทธศาสนาแล้วถือกันว่าจะได้อานิสงส์ผลบุญเป็นอย่างมาก ดังนั้น จึงเป็น มูลเหตุจูงใจให้มีการคัดลอกคัมภีร์ประเภทต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นพระไตรปิฎก กฎหมาย จริยศาสตร์ ประวัติศาสตร์ ตำรายา โหราศาสตร์ แล้วนำไป ถวายไว้ตามวัดต่าง ๆ จนกระทั่งมีประเพณีตั้งธรรมหลวง ที่เป็นประเพณีการคัดลอกใบลานเพื่ออุทิศให้กับชุมชนบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว คัมภีร์ต่าง ๆ เหล่านี้จะถูกเก็บรักษาไว้ในหอไตร (หอธรรม) ซึ่งถือว่า เป็นสถานที่หวงห้ามสำหรับบุคคลภายนอก เพราะถือว่าคัมภีร์ที่ได้รับการสังคายนาและจารเรียบร้อยแล้ว เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ควรค่าแก่การเคารพบูชาและการสร้างหอไตรนั้นยังถือได้ว่า มีอานิสงส์เท่ากับการสร้างวิหารอีกด้วย แม้ว่าข้อความในเอกสารของล้านนา มีการกล่าวถึงการสร้างหอไตรมาตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๒๑ (พ.ศ.๒๐๒๐) ภายหลังการสังคายนาพระไตรปิฎกในรัชกาลพระเจ้าติโลกราช แต่ปัจจุบัน ไม่ปรากฏหอไตรที่มีอายุการก่อสร้างในสมัยนั้นเหลืออยู่เลย

สรุปว่า กำเนิดหอไตรมาจากทั้งคัมภีร์พระไตรปิฎก ทำให้ทราบปรากฏอยู่ในธรรมเจดีย์สูตร หรือ ในอรรถกถาพุทธวงศ์ ที่สำคัญคือ ทำให้เราจัดเป็นพัฒนาการมาจากการพระเผยแผ่ธรรมของพระพุทธเจ้าโดยมุขปาฐะผ่านพระอานนท์ พระภิกษุสงฆ์ พระราชา พ่อค้า เศรษฐี เมื่อถึงหลังพุทธกาล พระเถระทั้งหลายมีความหวงพระพุทธานุภาพ กาลข้างหน้าคำสอนของพระองค์จะเลือนรางจางหายไปตามเหตุการณ์ ตามการตีความตามความเคารพนับถือที่อาจจะน้อยลง จึงมีการจารึกไว้ในใบลานหรือหนังสือแล้วสร้างหอไตรบรรจุคัมภีร์เหล่านั้น

๒.๔ กระบวนการถ่ายทอดจากมุขปาฐะ สู่อุหอไตร

คำว่า กระบวนการ จะเป็นลักษณะขั้นพองหรือบันไดที่เราก้าวขึ้นไปสู่ที่สูง ปกติเราจะก้าวทีละขั้น ถ้าคราวใดที่เราก้าวข้ามขั้นจะรู้สึกฝืน ๆ ว่าเราเรามีอาการทุกขเวทนา ยิ่งไปกว่านั้นถ้าก้าวพลาด ก็จะมีล้มคว่ำ คำว่า กระบวนการถ้าเป็นตัวเลข จะเป็นลำดับจาก ๑ ถึง ๒-๓ ลำดับที่สูงขึ้นไป ลักษณะกระบวนการก็ฉนั้น ตัวอย่างกระบวนการของศิลปกรรมหอไตร ที่เห็นเราเป็นรูปธรรมมีศิลปะทรงต่าง ๆ ตามภูมิภาคของไทยหรือยุคสมัย เช่นสมัยล้านนา สมัยล้านช้าง เป็นต้น พระพุทธรูปก็เช่นเดียวกันนี้ นิยมสร้างและเรียกตามสมัยนั้น ๆ ซึ่งกระบวนการของหอไตรนี้จะเริ่มจากการปฏิบัติพุทธกิจของพระพุทธเจ้าจนสู่ศิลปกรรมหอไตร ดังนี้

๒.๔.๑ พัฒนาการหอไตร : “พุทธมุขปาฐะ สู่อุหอไตร”

มูลเหตุสำคัญของการเกิดพระไตรปิฎกจากพุทธพจน์หรือพุทธบัญญัติต่อพุทธบริษัทผ่านระบบมุขปาฐะ (Mouth to Mouth) กรณีคำว่า “อาบัติเล็กน้อย” ที่พระพุทธเจ้าตรัสให้ถอดบ้างก็ได้แก่ภิกษุทั้งหลายผ่านพระอานนท์พุทธอุปัฏฐาก เรื่องนี้มีปรากฏในพระไตรปิฎก คัมภีร์ขุททกนิกายทสกนิกายว่า ด้วยสิกขาบทเล็กน้อย เรื่องนี้พระพุทธเจ้าตรัสก่อนที่จะปรินิพพานโดยได้ตรัสสั่งกับพระอานนท์ ความว่า “ครั้งนั้น ท่านพระอานนท์ได้กล่าวกับภิกษุผู้เถระทั้งหลายดังนี้ว่า ท่านผู้เจริญ ในเวลาจะปรินิพพาน พระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้ว่า อานนท์ เมื่อเราล่วงไป สงฆ์หวังอยู่ ก็พึงถอนสิกขาบทเล็กน้อยได้”^{๒๔} เรื่องนี้ได้รับการตัดสิน

จากพระภิกษุทั้งหลายไม่ควรถอดถอน ซึ่งเป็นการชาวเสียดสังขาธิปไตยจากพระมหากัสสปเถระว่า ท่านรูปใด เห็นด้วยก็ฟังนี้ ท่านรูปใดไม่เห็นด้วยฟังทุกท้วง แล้วสงฆ์เห็นด้วย จึงนี้ เรื่องนี้ เป็นมติที่ใช้กับสังฆกรรม เช่น การอุปโลกน์ภิกษุ มาถึงบัดนี้

คำว่า มติ เป็นมติของภิกษุสงฆ์ที่ถือตามคำบอกเล่าของพระอานนท์ว่า ท่านพระอานนท์ได้กล่าวกับภิกษุผู้เถระทั้งหลายว่า ในเวลาจะปรินิพพาน พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ‘อานนท์ เมื่อเราล่วงไป สงฆ์หวังอยู่ที่พึงถอดสิกขาบทเล็กน้อยได้ (แต่พระอานนท์มิได้ทูลถามพระองค์ว่าสิกขาบทเล็กน้อยนั้นได้แก่สิกขาบทอะไร) พระพุทธเจ้าตรัสกับพระอานนท์ในฐานะพุทธอุปัฏฐาก ภาษาปัจจุบันเรียกว่าผู้ใกล้ชิดติดตามและรับรู้พุทธกิจของพระพุทธเจ้าทุกเมื่อ แม้บางครั้งพระอานนท์มิได้ตามเสด็จไปด้วยก็ขอเป็นพรข้อที่ ๘ ว่า ถ้าพระองค์ทรงแสดงธรรมเทศนาเรื่องใดในที่ลับหลังข้าพระองค์ ขอพระองค์จงมาตรัสบอกธรรมเทศนาเรื่องนั้นแก่ข้าพระองค์ และอีกข้อหนึ่งที่สำคัญไม่แพ้กันคือข้อที่ ๗ ว่า ถ้าความสงสัยของข้าพระองค์เกิดขึ้นเมื่อใด ขอให้เข้าเฝ้าถามได้ เมื่อนั้น พระพุทธเจ้าก็ทรงอนุญาตตามที่ขอ ตั้งแต่นั้นมาพระอานนท์ก็อุปัฏฐากพระศาสดาโดยเอื้อเฟื้อ ด้วยเหตุที่ท่านอยู่ใกล้ชิดพระศาสดา ได้ฟังธรรมที่ทรงแสดงแก่ตนและผู้อื่น มีสติทรงจำไว้ได้มาก (พหุสุตา) มีความเพียรเอาใจใส่ในการเล่าเรียน สาธยาย ทรงจำ จึงเป็นผู้ฉลาดในการที่จะแสดงธรรมมาก พระศาสดาจึงทรงยกย่องสรรเสริญว่าเป็นเลิศกว่าภิกษุทั้งหลาย ๕ อย่างคือ (๑) เป็นพหุสุต (๒) มีสติ (๓) มีคตติ (๔) มีความเพียร (๕) เป็นพุทธอุปัฏฐาก^{๒๕} นับว่าพระอานนท์มีบทบาทส่งเสริมสนับสนุนการถ่ายทอดธรรมของพระพุทธเจ้าอย่างมาก แม้เป็นช่วงถ่ายทอดแบบ “มุขปาฐะ” จากพระอานนท์สู่ภิกษุทั้งหลาย

รูปแบบลักษณะการถ่ายทอดการตรัสสอนของพระพุทธเจ้ากับพระอานนท์ข้างต้นนี้ในกรณีการถอดถอนสิกขาบทเล็กน้อยนั้น นำไปสู่การถกเถียงในหมู่ภิกษุ โดยแรก ๆ ฝ่ายภิกษุเถระทั้งหลายสอบถามกับพระอานนท์ก็ถกเถียงกันว่า คำว่า อาบัติเล็กน้อย คืออาบัติอะไรบ้าง ซึ่งพระอานนท์ก็ยอมรับว่า ไม่ได้ทูลถามพระพุทธเจ้าว่า อาบัติเล็กน้อยนี้ คือชนิดไหนบ้าง จึงมีรายละเอียดของข้อสงสัยนี้ขึ้นว่า ภิกษุผู้เถระบางพวกกล่าวอย่างนี้ว่า ยกเว้นปาราชิก ๔ สิกขาบท สังฆาทิเสส ๑๓ สิกขาบท อนियต ๒ ที่เหลือจัดเป็นสิกขาบทเล็กน้อยภิกษุผู้เถระบางพวกกล่าวอย่างนี้ว่า ยกเว้นปาราชิก ๔ สิกขาบท สังฆาทิเสส ๑๓ สิกขาบท อนियต ๒ นิสสัคคียปาจิตตีย์ ๓๐ สิกขาบท ปาจิตตีย์ ๙๒ สิกขาบท ที่เหลือจัดเป็นสิกขาบทเล็กน้อย” ภิกษุผู้เถระบางพวกกล่าวอย่างนี้ว่า ยกเว้นปาราชิก ๔ สิกขาบท สังฆาทิเสส ๑๓ สิกขาบท อนियต ๒ นิสสัคคียปาจิตตีย์ ๓๐ สิกขาบท ปาจิตตีย์ ๙๒ สิกขาบท ปาฏิเทสนียะ ๔ สิกขาบท ที่เหลือจัดเป็นสิกขาบทเล็กน้อย ประเด็นดังกล่าวนี้ ทำให้เห็นแล้วว่า รูปแบบมุขปาฐะ มีข้อบกพร่อง แต่ถ้ามีการบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร ปัญหาที่จะไม่เกิด และไม่มีคำว่า เถรวาท กับ มหายาน และพระอานนท์ก็ไม่ถูกปรับอาบัติ

มุขปาฐะ เป็นคำสอนที่ออกจากพระโอษฐ์ของพระพุทธเจ้าโดยตรงดั้งเดิม ความผิดเพี้ยนย่อมไม่เกิดก่อนปรินิพพาน พระพุทธเจ้าใช้แบบมุขปาฐะนี้ตรัสสั่งและมอบมรดกธรรมไว้แก่ภิกษุทั้งหลายเป็นปัจฉิมพจน์ว่า

ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาครับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ เราขอเตือนเธอทั้งหลาย สังฆารทั้งหลายมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา เธอทั้งหลายจงทำหน้าที่ให้สำเร็จด้วยความไม่

ประมาทเกิด นี่เป็นพระปัจฉิมวาจาของพระตถาคต”^{๒๖} (อภิโข ภควา ภิกขุ อามนุเตสิ หนุททานิ ภิกขเว อามนุตยามิ โว วยธมา สงขารา อปฺปมาเทน สมฺปาเทถาติฯ อย ตถาคตสฺส ปจฺฉิมา วาจา)

ในส่วนคำตรัสสั่งมอบมรดกธรรมของพระพุทธเจ้านั้นแกภิกษุทั้งหลายนั้น จะเห็นได้จากคำว่า

ต่อมา พระผู้มีพระภาครับสั่งเรียกท่านพระอานนท์มาตรัสว่า “อานนท์ บางทีพวกเขาอาจจะคิดว่า ‘ปาพจน์มีพระศาสดาล่วงลับไปแล้ว พวกเราไม่มีพระศาสดา’ ข้อนี้พวกเขาไม่พึงเห็นอย่างนั้น ธรรมและวินัยที่เราแสดงแล้วบัญญัติแล้วแก่เธอทั้งหลาย หลังจากเราล่วงลับไป ก็จะเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย”^{๒๗} (โย โว อานนฺท มยา ธมฺโม จ วินโย จ เทสิโต ปญฺยตฺโต โส โว มมจฺเจยน สตถา)

ข้อความข้างต้นแบ่งเป็น ๒ พจน์ โดยพจน์แรก เป็นลักษณะเตือนสังฆารของพวกเราว่า เป็นไปตามกฎไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา (วยธมา สงขารา..) เมื่อเป็นดังนี้ พระองค์จะต้องอยู่กับภาวะอย่างนี้ ทำความเข้าใจอย่างนี้ แล้วต่อไปจะทำอย่างไร ก็คือให้ทำกุศล เพราะกาลเวลา โอกาสที่จะทำกุศลมีน้อย ต้องทำหรือรีบทำตอนที่ยังมีชีวิตอยู่ด้วยการมีสติ แต่ถ้ามัวซัดซึก ไม่คิดชวนชวนทำกุศล นี้จะตกอยู่ในความประมาท พจน์ที่สอง เป็นลักษณะบ่งชี้ว่า หลังจากที่ตถาคตปรินิพพานแล้ว จะไม่ได้ตั้งสาวกองค์ใดเป็นศาสดาแทน แต่ให้ใช้ธรรม และ วินัย เป็นศาสดาแทน เพราะถ้ามีองค์แทน อาจจะประยุต์คำสอนของพระองค์ไปตามสภาพแวดล้อมและความพึงพอใจของตนก็ได้ ดังปัจจุบันนี้ ก็มีสาวกอาจารย์ เกจิอาจารย์ทั้งหลายมีอิทธิพลทางความคิด ความเชื่อ (Soft power) มีบารมีให้เกิดลูกศิษย์สายตรงสายอ้อมมากมายอยู่แล้ว เช่น หลวงตามหาบัว ญาณสมปนฺโน หลวงพ่อคุณ หลวงปู่แหวน ส่วนหนึ่งก็เป็นลักษณะไปในทางเสียหาย เป็นเจ้าลัทธิ เจ้าสำนักจำแลงมากมาย ส่วนใหญ่ก็มุ่งเน้นพาณิชย์สร้างความน่าเชื่อถือเรื่องโชคกลางของคลังที่ถือเป็นเครื่องฉนวนวิชา

๒.๔.๒ พัฒนาการหอไตร “มุขปาฐะ สู่ สังคายนา”

๑) พระพุทธเจ้าตรัสเตือนภิกษุเพื่อมอบมรดกธรรม

พุทธพจน์ของพระพุทธเจ้าที่ตรัสกับภิกษุทั้งหลายนั้น บางเรื่องนับว่าเป็นมรดกธรรม ทั้งนี้เมื่อศึกษาประวัติศาสตร์พัฒนาการการเผยแผ่คำสอนของพระพุทธเจ้าแล้ว จะเห็นว่า เริ่มแรก พระองค์ตรัสตรงกับพระสาวก (พระอานนท์+ภิกษุทั้งหลาย) โดยมุขปาฐะ ครั้งเป็นปัจฉิมวาจา ก็ตรัสเตือนภิกษุทั้งหลายว่าสังฆารทั้งหลาย มีอันเสื่อมสิ้นไปตามกาลเวลา ขอเธอทั้งหลายจงอย่าประมาทด้วยการให้มีแนวทางแก้คือ ให้มีสติและทำกุศลต่อเนื่อง ต่อมาก็ตรัสมอบมรดกธรรมแทนพระองค์ ทำให้เกิดระบบพระพุทธศาสนาขึ้นมาถึงปัจจุบันนี้ แม้กาลล่วงแล้ว ๒,๕๖๖ ปี นับจากที่พระพุทธเจ้าปรินิพพาน ซึ่งก่อนหน้านั้นเป็นช่วงที่เผยแผ่ธรรมอยู่ก็ล่วงแล้ว ๔๕ ปี นับรวมกันได้ ๒,๖๑๑ ปี ก็ยังนับว่า คำสอนของพระพุทธเจ้ายังอยู่ มีระบบ มีองค์ประกอบของศาสนาครบถ้วน แม้จะเสื่อมสิ้นจากแผ่นดินมาตุภูมิแล้วก็ตาม ก็มาเจริญรุ่งเรืองที่ประเทศไทย หรือประเทศอื่น ๆ มี สปป. ลาว เมียนมาร์ กัมพูชา โดยเฉพาะประเทศไทยในฐานะแผ่นดินสุวรรณภูมิที่รองรับการเผยแผ่ธรรมของพระธรรมทูตสายที่ ๘ ใน ๙ สายหลังสังคายนาครั้งที่ ๓ ประเทศอินเดีย ซึ่งพระโสณะ กับ พระ

^{๒๖} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๘/๑๖๖.๒๙.

^{๒๗} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๖/๑๖๔.

อุตตระเป็นหัวหน้าสาย นำธรรมมาเผยแผ่โดยสร้างเจดีย์อิฐเป็นหลักฐาน ซึ่งเจดีย์นี้พัฒนาการต่อมาเป็นองค์พระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม ถือเป็นนามฤกษ์ของจังหวัดแรก วัดแรก เจดีย์องค์แรกของประเทศไทยด้วย

๒) ความหวังใยพระพุทธศาสนา สู่ สังคายนา

พระพุทธศาสนาเข้าสู่ประเทศไทยในอีกทางหนึ่งคือ เมื่อหลังสังคายนาครั้งที่ ๓ ประมาณ พ.ศ. ๒๓๔ ที่เรียกว่าพระพุทธศาสนาเข้าสู่สุวรรณภูมิ ซึ่งหัวหน้าสายนำเข้ามา คือพระโสณเถระ กับ พระอุตตรเถระ อีกสายหนึ่ง ผ่านลังกาทวีปเข้าสู่อาณาจักรสุโขทัย (ก่อนสุโขทัยก็มี) มีร่องรอยให้เห็น คือ พ่อขุนรามคำแหงมหาราช ได้นิมนต์พระสังฆราชจากนครศรีธรรมมาเทศนครธรรมที่สวนตาล นั่งเทศน์ ณ พระแท่นศิลา ในดงตาล ประจำวันพระ และพระองค์ก็สร้างวัดถวายให้อยู่ตามปฏิบัติ ถ้าพระสงฆ์นั้นมีปฏิบัติปฏิบัติสมาธิ ก็จัดอยู่ในสายอรัญญวาสี (พระป่า) สร้างวัดในป่า เช่น วัดป่ามะม่วง (อัมพวัน) ถ้าพระสงฆ์นั้นมีปฏิบัติศึกษาปริยัติธรรม อยู่ในชุมชน หรือในเมือง ก็จัดอยู่ในสายคามวาสี (พระบ้าน) ดังปรากฏในสายปกครองสงฆ์ในสมัยกรุงสุโขทัยว่ามี ๒ สายดังกล่าว จึงนับว่า พระพุทธศาสนาเข้าไทยเพราะอิทธิพลของสังคายนาในฐานะสังคายนาครั้งที่ ๓ ถือเป็นระดับนานาชาติ (International Buddhist Council)

๓) อิทธิพลสังคายนาพระพุทธศาสนา (soft power of Buddhist Council)

นัยยะแห่งความหมาย

สังคายนาคือ การตรวจสอบ (check) ทบทวน (review) การจัดระบบพระธรรมคำสอนให้เป็นหมวดหมู่ (systematical set) เปรียบเทียบของเดิมหรือความเห็นที่ต่างกันหรือเหมือนกันอย่างไร ใช้เป็นแนวปฏิบัติของศาสนิกต่อไปอย่างไร ช่วงแรกใช้คำว่า สังคายนาพระธรรมวินัย ก่อนที่จะมีพระไตรปิฎก ต่อมาก็มีคำว่า สังคายนาพระไตรปิฎก เพราะครั้งหลัง ๆ มีพระไตรปิฎกแล้ว บางครั้งจะใช้คำว่า สังคิติ แปลว่า สวดพร้อมกัน เพราะการเผยแผ่หรือการประกาศพระศาสนาสมัยพุทธกาลนั้นใช้การพูดให้ฟัง คือ มีผู้พูดและมีผู้ฟัง ยังไม่มีวิธีให้เขียน ให้อ่าน หรือวิธีอื่นใดอีก เป็นการถ่ายทอดแบบมุขปาฐะ ข้อวิตกคือว่า ถ้าผู้พูดเป็นคนคนเดียวกัน หรือพูดคนเดียว ก็คงไม่มีปัญหาในเรื่องพูดผิดกัน แต่เพราะกาลต่อมาเมื่อมีพระสงฆ์สาวกมากขึ้น จำนวนผู้ออกประกาศพระศาสนามีมากขึ้น การพูดเรื่องเดียวกันแต่ข้อปลีกย่อยเกินไปก็ย่อมจะมีโอกาสเกิดขึ้นมากขึ้นด้วย ผู้ประกาศพระศาสนา คือพระสงฆ์สาวกทั้งหลาย จึงต้องหาโอกาสพบปะกัน แล้วซักซ้อมความเข้าใจกันว่า เรื่องนี้ ๆ จะพูดกันอย่างไร จึงจะตรงกัน วิธีซักซ้อมก็คือพูดพร้อม ๆ กันโดยยกเอาคำตรัสสอนของพระบรมศาสดาขึ้นเป็นหลัก การพูดถึงคำตรัสสอนพร้อม ๆ กันนี้เองเป็นที่มาของการสวดมนต์ ดังนั้น คำว่า สังคิติก็ดี สังคายนาก็ดี จึงเป็นลักษณะตามที่พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต) กล่าวว่า “การสวดพร้อมกัน การร้อยกรองพระธรรมวินัย การประชุมตรวจชำระและเป็นแบบเดียวกัน การประชุมตรวจชำระสอบทานและจัดหมวดหมู่คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าวางลงเป็นแบบแผนอันหนึ่งอันเดียวกัน”^{๒๘} ซึ่งการสังคายนานี้ มีอิทธิพลทางความรู้ ความเชื่อ ความคิด เป็นส่วนสำคัญของระบบศาสนา ถึงวันนี้ (soft power)

^{๒๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๒๖๑.

๔) สังคายนาครั้งต่าง ๆ

สังคายนา ครั้งที่ ๑

การสังคายนานี้ ยังเป็นคำว่า สังคายนาพระธรรมวินัย ไม่ใช่สังคายนาพระไตรปิฎก ประเด็นเหตุคือการปรารภปัญหาที่เกิดขึ้น เมื่อเกิดปัญหาแล้ว สิ่งที่มาคือ การแก้ไข ทำนองเดียวกับการบัญญัติวินัยสงฆ์ของพระพุทธเจ้า เมื่อเกิดอธิกรณ์แล้วพระองค์จะเรียกพระภิกษุคู่อริกันนั้นมาพบต่อพระพักตร์ของพระองค์ ทำการสืบสวนสอบสวนให้แน่ชัดแล้วจึงตรัสสั่งว่าใครผิด ใครถูก ถ้าผิดก็ลงโทษแล้วบัญญัติวินัยสงฆ์ตามมา กรณีสังคายนาก็เช่นเดียวกัน ย่อมมีเหตุเสมอ ตามพุทธพจน์ที่ว่า “ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุ พระตถาคตตรัสเหตุแห่งธรรมเหล่านั้นและความดับแห่งธรรมเหล่านั้น พระมหาสมณะมีปกติตรัสอย่างนี้”^{๒๙} (ये ธมมา เหตุูปปภาว เตสเหตุ ตถาคโต (อาห) เตสญจ โย นิโรโธ เอววาที มหาสมโณติ)

เหตุปรารภ

เหตุของการทำสังคายนานี้ เกิดขึ้นเมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้วไม่นาน ภิกษุทั้งหลายที่ยังไม่ปราศจากกิเลส ยังไม่บรรลุนิพพานก็ประคองแขนคร่ำครวญลุ่มหลงกลิ้งกลือกไปมาเหมือนคนเท้าขาดเพื่อรำพันว่า พระผู้มีพระภาคปรินิพพานเร็วนัก พระสุตตปรินิพพานเร็วนัก ดวงตาในโลกอันตรธานไปเสียแล้ว ส่วนภิกษุทั้งหลายที่ปราศจากกิเลสแล้ว มีสติสัมปชัญญะ ก็อดกลั้นไว้ว่า สังขารทั้งหลาย ไม่เที่ยงจะหาความเที่ยงแท้ในสังขารนี้แต่ที่ไหนเล่า ท่านทั้งหลาย ครั้งนั้นแล ผมได้กล่าวกับภิกษุทั้งหลายดังนี้ว่า พอเถิด พวกท่านอย่าโศกเศร้า อย่าคร่ำครวญไปเลย พระผู้มีพระภาคตรัสบอกไว้ก่อนแล้วมิใช่หรือว่า ความเป็นต่าง ๆ กัน ความพลัดพราก ความผันแปรเป็นอื่นจากสิ่งที่รักใคร่ชอบใจทุกอย่างมีอยู่เสมอ สิ่งที่เกิดแล้ว เป็นแล้ว ถูกปรุงแต่งแล้ว มีความแตกสลายเป็นธรรมดา อย่าได้เสื่อมสลายไปเลยนั้น จะหาได้แต่ที่ไหนในฐานะนี้ นั้นไม่ใช่ฐานะที่จะมีได้

คัมภีร์สมันตปาสาทิกา อรรถกถาพระวินัย สรุปรว่า ภายหลังพุทธปรินิพพานแล้วได้ ๒๑ วัน คือเสร็จจากวันถวายพระเพลิงพุทธสรีระแล้ว พระมหากัสสปะได้ประชุมพระสงฆ์จำนวน ๗๐๐,๐๐๐ รูป ที่มารวมถวายพระเพลิงที่เมืองกุสินารา โดยปรารภถึงถ้อยคำดูหมิ่นพระบรมศาสดาและพระธรรมวินัยของพระสุภัททวุฑฒบรพชิต ซึ่งบวชเมื่อแก่ ได้กล่าวห้ามปรามพระสงฆ์ปุถุชนที่เศร้าโศกต่อการปรินิพพานของพระพุทธเจ้าว่าตัวอย่างนั้นอย่างนี้ มีอิสระแล้วไม่มีใครมาควบคุมเราได้ ว่า

พอที่เถิด พวกท่านอย่างเศร้าโศกไป อย่าคร่ำครวญเลย พวกเราพ้นดีแล้วจากพระมหาสมณะพระองค์นั้นที่คอยจี้จ้ำไชเราอยู่ว่า สิ่งนี้ควรแก่พวกเธอ สิ่งนี้ไม่สมควรแก่พวกเธอ ดังนี้ บัดนี้ พวกเราปรารถนาสิ่งใด ก็จักทำสิ่งนั้น ไม่ปรารถนากระทำการสิ่งใด จักไม่ทำสิ่งนั้น^{๓๐}

ดำเนินการสังคายนา

ภายหลังพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานได้ ๓ เดือน ก็ดำเนินการทำสังคายนาโดยหยิบยกเอาคำจ้วงจาบของพระภิกษุสุภัททวุฑฒบรพชิตขึ้นมาเป็นเหตุ โดยพระมหากัสสปะเถระ ชักชวนภิกษุทั้งหลายว่า ท่านทั้งหลาย เอาเถิด พวกเราจะสังคายนาพระธรรมและพระวินัยกัน ก่อนที่ อธรรม จะรุ่งเรือง

^{๒๙} วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๐/๗๓.

^{๓๐} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๓๗/๗๗๖.

ธรรมจะถูกคัดค้าน สิ่งมีชีวิตจะรุ่งเรือง วินัยจะถูกคัดค้าน ก่อนที่พวกอธรรมวาทีจะมีกำลัง พวกธรรมวาทีจะอ่อนกำลัง พวกอวินยวาทีจะมีกำลังพวกวินยวาทีจะอ่อนกำลัง จากนั้น พระมหากัสสปะคัดเลือกภิกษุทำสังคายนา ภิกษุทั้งหลายกล่าวว่า ท่านผู้เจริญ ถ้าเช่นนั้น ขอพระเถระโปรดเลือกภิกษุทั้งหลายเถิด ลำดับนั้น ท่านพระมหากัสสปะจึงคัดเลือกพระอรหันต์ได้ ๔๙๙ รูป (ภายหลังนับพระอานนท์เป็น ๕๐๐ รูป) ภิกษุทั้งหลายได้กราบเรียนท่านพระมหากัสสปะ ดังนี้ว่า ท่านผู้เจริญ ท่านพระอานนท์นี่ยังเป็นเสขบุคคลก็จริง แต่ไม่ลำเอียงเพราะความชอบ เพราะความชัง เพราะความหลง เพราะความกลัว อนึ่ง ท่านพระอานนท์นั้นได้ศึกษาพระธรรมและวินัยเป็นอันมากในสำนักของพระผู้มีพระภาค ถ้าเช่นนั้น ขอพระเถระโปรดเลือกท่านพระอานนท์ด้วย” ท่านพระมหากัสสปะจึงเลือกท่านพระอานนท์

ต่อมา พระมหากัสสปะประกาศให้สงฆ์ทราบด้วยญัตติทุติยกรรมวาจาว่า ท่านทั้งหลาย ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า ถ้าสงฆ์พร้อมกันแล้วพึงแต่งตั้งภิกษุ ๕๐๐ รูปนี้ให้จำพรรษาในกรุงราชคฤห์ เพื่อสังคายนาพระธรรมและวินัย ภิกษุเหล่าอื่นไม่พึงจำพรรษาในกรุงราชคฤห์ นี่เป็นญัตติ ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า สงฆ์แต่งตั้งภิกษุ ๕๐๐ รูปนี้ให้จำพรรษาในกรุงราชคฤห์เพื่อสังคายนาพระธรรมและวินัย ภิกษุเหล่าอื่นไม่พึงจำพรรษาในกรุงราชคฤห์ ท่านรูปใดเห็นด้วยกับการแต่งตั้งภิกษุ ๕๐๐ รูปนี้ให้จำพรรษาในกรุงราชคฤห์ เพื่อสังคายนาพระธรรมและวินัย ภิกษุเหล่าอื่นไม่พึงจำพรรษาในกรุงราชคฤห์ ท่านรูปนั้นพึงนั่ง ท่านรูปใดไม่เห็นด้วย ท่านรูปนั้นพึงทักท้วง สงฆ์ที่เห็นด้วยก็นิ่ง ที่สุดก็นำความนิ่งนั้นเป็นมติ โดยมีพระอรหันต์ ๕๐๐ รูป มีพระมหากัสสปะเป็นประธาน และเป็นผู้ถาม พระอุบาลีเป็นผู้วิสัชนาพระวินัย พระอานนท์เป็นผู้วิสัชนาพระธรรม สถานที่ประชุมสังคายนาที่ถ้ำสัตตบรรณคูหา ภูเขาเวภารบรรพต เมืองราชคฤห์ แคว้นมคธ ผู้อุปถัมภ์ได้แก่พระเจ้าอชาตศัตรูเป็นศาสนูปถัมภ์ ระยะเวลา สิ้นเวลา ๗ เดือนจึงเสร็จ

ผลสัมฤทธิ์

ผลจากการทำสังคายนาครั้งนี้ มีการเรียบเรียงพระวินัยและพระธรรมเป็นหมวดหมู่ มีการปรับอาบัติพระอานนท์ มีการลงพรหมทัณฑ์พระฉันทะ มีการยอมรับมติของพระมหากัสสปะให้คงสิกขาบทเดิมไว้ทั้งหมด และเพราะความเห็นไม่สอดคล้องกันในเรื่องสิกขาบทเล็กน้อย พระเถระบางพวกว่า เว้นจากปาราชิก ๔ เสีย นอกนั้นก็เล็กน้อย เป็นต้น สงฆ์จึงมีมติเห็นชอบกับพระมหากัสสปะว่า จะไม่เพิกถอนสิกขาบท และไม่บัญญัติในสิ่งที่ไม่ได้ทรงบัญญัติ

สรุปผลสังคายนานี้ได้ว่า ๑. ได้ร้อยกรองพระธรรมวินัยเข้าเป็นหมวดหมู่ให้เป็นระเบียบเรียบร้อย ๒. การปฏิบัติของพระอานนท์และการลงพรหมทัณฑ์พระฉันทะเป็นตัวอย่างที่ดีชี้ถึงหลักประชาธิปไตยและธรรมาธิปไตยอย่างแจ่มชัด ๓. ทำให้คำสั่งสอนของพระพุทธองค์ดำรงมั่นและได้ตกทอดมาถึงพวกเราทุกวันนี้ คัมภีร์สมันตปาสาทิกา อรรถกถาวินัยได้บรรยายว่า พระสังคีติภาณกาจารย์ได้จัดหมวดหมู่พระธรรมวินัยออกเป็น ๓ หมวดใหญ่ เรียกว่า “ปิฎก” คือ ๑. พระวินัยปิฎก ประมวลพระพุทธพจน์ส่วนวินัย ๒. พระสุตตันตปิฎก ประมวลพระพุทธพจน์ส่วนพระสูตร ๓. พระอภิธรรมปิฎก ประมวลพระพุทธพจน์ส่วนพระปริมัตถ์ ข้อที่ว่าที่ให้คงคำสั่งสอนไว้ตามเดิมโดยไม่มีการเพิกถอนแม้แต่อาบัติเล็กน้อยนั้น ก็เป็นกำเนิดของนิกายพระพุทธศาสนาว่า เถรวาท กับ มหายาน คำว่า เถรวาท คือ คำวินิจฉัยตัดสินคำสั่งสอนของพระเถระ ๓ องค์ คือ พระมหากัสสปะ พระอุบาลี และพระอานนท์ ที่ต้องพึ่งพาตนเองด้วยการปฏิบัติเองตามแนวมนุษยนิยม ปฏิบัตินิยม จึงเข้าสู่นิพพานพ้นทุกข์ได้ ส่วนคำว่า มหายานนั้น เป็นคำที่เรียกพระสงฆ์ที่เห็นต่างในเรื่อง

อาบตีแล้วแยกตัวออกไป แปลว่า ยานใหญ่ ที่สามารถนำสรรพสัตว์พันทุกชนิดได้ครั้งละมาก ๆ ต่างกับเถรวาทีที่ต้องพึ่งพาตนเอง (อตฺตา หิ อตฺตโน นาโถ) อำนาจเหนือธรรมชาติเข้าช่วย

มาถึงตอนนี้ ก็ปรากฏคำว่า ปิฎกขึ้นแล้ว ตามคัมภีร์สมันตปาสาทิกา อรรถกถาวินัยปิฎกว่า มีพระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก พัฒนาต่อไปก็จะเป็นคำว่าหอไตร สำหรับบรรจุพระไตรปิฎกที่เป็นคัมภีร์หลายหมวด หลายเล่มนี้

สังคายนา ครั้งที่ ๒

เหตุปรารภ

สังคายนาครั้งที่ ๒ นี้ เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จดับขันธปรินิพพานล่วงไปได้ ๑๐๐ ปี ปัญหาให้เกิดการปรารภก็เกิดขึ้น คือ ภิกษุวัชชีบุตรแสดงวัตถุ ๑๐ ประการ ซึ่งเป็นเรื่องที่นอกธรรม นอกวินัย เป็นลักษณะต้องการที่จะเลียงพระวินัย ซึ่งขัดกับหลักพระธรรมวินัย วัตถุ ๑๐ ประการนั้น คือว่า ๑. สิ่งศิโยนกับปะ เก็บเกลือไว้ในแขน แล้วฉนกับอาหารสไม่เค็มได้ ๒. ทวังคูลกับปะ ฉนอาหารเมื่อเงาเลยเวลาเที่ยงไป ๒ องคุลีได้ ๓. คามันตรกับปะ เข้าบ้านฉนอาหารที่ไม่เป็นเดนได้ ๔. อาวาสกับปะ ทำอุโบสถแยกกันในอาวาสที่มีสีมาเดียวกันได้ ๕. อนุมติกับปะ ทำสังฆกรรม ในเมื่อภิกษุทั้งหลายยังไม่พร้อมแล้วขออนุมติภายหลังได้ ๖. อาจิณณกับปะ ประพฤติตามแบบที่พระอุปัชฌาย์อาจารย์เคยประพฤติมาได้ ๗. อมถิตกับปะ ฉนนมสดที่แปรไปแล้ว แต่ยังไม่เป็นนมเปรี้ยวได้ ๘. ชโลคิ ตีมสุราอ่อน ๆ ได้ ๙. อทสกนีสีหนะ ใช้ฝ้ารองนั่งไม่มีชายได้ ๑๐. ชาตฺรุปรชตะ รับทองรับเงินได้^{๓๑}

ปัญหาดังกล่าว เมื่อพระยศกาทกบุดฺต เป็นพระชีณาสพผู้บรรลุลิขิต ๖ ทราบเข้าจึงใช้ความพยายามจะระงับความเห็นผิด ปฏิบัติผิดจากวินัยนิยมบรมพุทธานุญาตนั้นหลายวิธี แต่ไม่สำเร็จจึงเดินทางไปยังนครโกสัมพี แจ้งข่าวแก่ภิกษุชาวเมืองปาวาและอวันตีให้ทราบ และเดินทางต่อมาถึงโอธังคบรรพต แจ้งให้พระสัมมุตเถระ ผู้ฉลาดในพระไตรปิฎก และพระสาฬหเถระ แห่งสหชาตินคร ซึ่งทั้งสองรูปเป็นสัทธีวิหาริกของพระอานนท์

เหตุดังกล่าวนี้ เมื่อพระเจ้ากาลาโศกราชทรงสดับแล้ว เกิดความสังเวชพระหฤทัยตามที่ได้สดับเรื่องราวนี้จากนางันทาเถรี จึงเสด็จไปมหาวิหารพร้อมด้วยเสนามาตย์ราชบริพาร ทรงให้อารธนาพระสงฆ์ที่จะระงับอธิกรณ์มาประชุมกัน เมื่อพระองค์ทรงฟังความทั้ง ๒ ฝ่าย ก็ทรงวินิจฉัยว่า พวกภิกษุวัชชีบุตรเป็นอิลชชี ถือผิดพระวินัยบัญญัติ จึงทรงขอให้พระสงฆ์ฝ่ายธรรมวาทีอดโทษแล้วพระราชทานพระบรมราชูปถัมภ์ในการระงับอธิกรณ์และสังคายนาพระธรรมวินัยพระสงฆ์ฝ่ายธรรมวาทีประชุมกันแล้ว พระเวตเถระได้สวดสมมุติพระชีณาสพฝ่ายปาจิณกะ ๔ รูป ฝ่ายเมืองปาวา ๔ รูป และภิกษุผู้ป้อาสนะ ๑ รูป

ดำเนินการสังคายนา

พระยศกาทกบุดฺตเป็นผู้ชักชวนพระอรหันต์ ๗๐๐ รูป ร่วมทำสังคายนา โดยมีพระเวตเถระเป็นผู้ถาม พระสัพพกามีเป็นผู้วิสัชนา ประชุมทำที่วาลิการาม เมืองเวสาลี โดยพระเจ้ากาลาโศกราช เป็นศาสนูปถัมภ์ ใช้เวลา ๘ เดือนจึงเสร็จ

^{๓๑} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๔๖/๓๙๓.

ผลสัมฤทธิ์

ผลของสังคายนานี้ พระพุทธศาสนาแยกออกเป็น ๒ นิกายใหญ่ ๆ คือ นิกายเถรวาทหรือหินยาน และนิกายอักษริยวาทหรือมหายาน พระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานได้เริ่มก่อตัวขึ้นแล้ว ที่จริงไม่น่าจะก่อให้เกิดการแตกแยกที่ยิ่งใหญ่ขนาดนี้เพียงเพราะวัตถุ ๑๐ ประการนี้ แต่ภิกษุชาววัชชียกขึ้นก็ถือตามพุทธมัตถิที่ได้ตรัสกับพระอานนท์เถระก่อนที่ปรินิพพานว่า อานนท์ โดยล่วงไปแห่งเราถ้าสงฆ์ปรารถนาจะถอนสิกขาบทเล็กน้อยเสียบ้าง ก็จงถอนสิกขาบทเล็กน้อยเสียได้ เมื่อพิจารณาตามนัยนี้ ความเห็นของภิกษุชาววัชชีก็ยังถือว่าไม่เป็นการนอกกริตนอกรอยเพราะประสงค์ที่จะเปลี่ยนแปลงเฉพาะสิกขาบทเพียงเล็กน้อยเท่านั้น ส่วนสิกขาบทที่สำคัญก็ยังคงอยู่ ภิกษุฝ่ายวินยวาทีเห็นว่าสมควรจะรักษาไว้เช่นเดิม แม้จะเป็นสิกขาบทเล็กน้อยก็ไม่ควรจะมีการแก้ไขเปลี่ยนแปลงอะไร ซึ่งความเห็นเช่นนี้ก็เห็นว่าไม่มีเหตุผลทั้งสองฝ่าย แต่ความเสียหายได้เกิดขึ้นอย่างรุนแรง ก็ตรงที่ต่างฝ่ายต่างไม่ยอมผ่อนผันให้แก่กันและกัน แต่ถ้าพิจารณาในเรื่องของทิวหรือความคิดเห็นแล้ว สาเหตุการแตกแยกคงมิใช่เฉพาะในด้านศีลอย่างเดียว คงมีเหตุผลทิวอื่น ๆ ด้วย คือความไม่ลงรอยกันในระหว่างสงฆ์ชาวเมืองต่าง ๆ ความไม่ยอมรับระบบอาวุโสในหมู่สงฆ์และความต้องการเป็นผู้นำในหมู่สงฆ์ด้วยกัน จากหลักฐานที่ปรากฏจะเห็นได้ว่า มีการวิ่งเต้นเข้าหาพระผู้ใหญ่คือพระเวรตะด้วยกันทั้งสองฝ่าย มีการดำเนินการทางการเมือง คือเข้าไปขอความอุปถัมภ์จากพระเจ้าแผ่นดิน เพราะทุกฝ่ายต่างก็ต้องการฐานอำนาจทั้งทางโลกและทางธรรมเป็นเครื่องสนับสนุนและในขณะเดียวกันก็ต้องการบีบบังคับอีกฝ่ายหนึ่งให้ยอมจำนนโดยปริยาย กลายเป็นเรื่องขัดแย้งอย่างอื่นที่มีศีลเป็นเพียงสาเหตุเท่านั้น

สังคายนา ครั้งที่ ๓

เหตุปรารภ

สังคายนาครั้งที่ ๓ หลังพุทธปรินิพพาน ๒๑๘ ปี พระเจ้าอโศกมหาราช ทรงครองอัครวิริยาธิปัตย์ทั่วสากลชมพูทวีป ณ พระนครปาตลีบุตร แคว้นมคธ ทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา บำรุงภิกษุสงฆ์ด้วยจตุปัจจัย ทรงสร้างและปฏิสังขรณ์มหาวิหารมากมาย ถวายไว้ในพระพุทธศาสนา จนพวกเดียรถีย์ขาดแคลนปัจจัยเครื่องยังชีพ เห็นแก่ลามกสักการะ จึงเข้ามาปลอมบวชในพระพุทธศาสนาแล้วไม่เลิกละลัทธิของตน พวกภิกษุผู้มึนศีลเป็นที่รักพากันระอารังเกียจ จงดการทำสังฆกรรมร่วมเป็นเวลานานถึง ๗ ปี

พระเจ้าอโศกมหาราช ทรงสั่งอำมาตย์ให้ไประงับอธิกรณ์ ทำสังฆกรรมร่วมกัน หากไม่อย่างนั้นจะลงโทษประหาร พระสงฆ์ผู้ยึดพระธรรมวินัยไม่ยอมรับอุโบสถสังฆกรรมกับพวกอลัชชี อำมาตย์ได้ให้ประหารเสีย ๒-๓ รูป เพราะถือว่าขัดรับสั่ง พระติสสเถระพระราชอนุชาเห็นเหตุเช่นนั้น ท่านจึงลุกมานั่งค้นพระสงฆ์อื่นในที่ใกล้อำมาตย์ อำมาตย์จำท่านได้ก็สั่งหยุดการประหารแล้วกลับไปกราบทูลให้ทรงทราบเรื่องราวทั้งหมด ได้สดับเรื่องราวแล้วทรงร้อนพระทัยกลัวบาป เทียวทรงถามพระสงฆ์ว่า กรณีเช่นนี้บาปจะตกแก่อำมาตย์หรือพระองค์ พระสงฆ์ทั้งปลอมและจริงก็ตอบตามลัทธิของตน ไม่ลงรอยเป็นแนวเดียวกัน ทำให้ทรงสงสัยยิ่งขึ้น จึงทรงมีรับสั่งให้อาราธนาพระโมคคัลลิตุตรติสสเถระมาเพื่อขอจัดความสงสัย ท่านได้ถวายพระพรว่า ในกรณีนี้บาปตกแก่อำมาตย์ผู้สั่งประหาร เพราะพระองค์มิได้ทรงมีเจตนาจะทำปาณาติบาตแต่ประการใด ท่านถวายเทศนาให้ทรงเข้าใจในลัทธิพระพุทธศาสนาที่ถูกต้องอีกเป็นเวลา ๗ วัน

เมื่อเจ้าอโศกมหาราช ได้คำตอบเป็นที่พอพระทัยแล้ว ทรงศรัทธา เลื่อมใสในพระพุทธศาสนายิ่งขึ้น จึงมีพระบรมราชโองการให้พระสงฆ์ทั่วชมพูทวีปมาประชุมที่โอศการามแล้วประทับนั่งภายในม่านพร้อมกับ พระโมคคัลลิตุตรติสสเถระรับสั่งให้เรียกพวกภิกษุที่ถือลัทธิเดียวกันนั่งเป็นกลุ่ม ๆ ตรีศตามและทรงวินิจฉัยตาม คำแนะนำของพระโมคคัลลิตุตรติสสเถระว่า พวกใดเป็นมิถิยาภิภูฏ พวกใดเป็นสัมมาภิภูฏ พระองค์ได้ทรงจัด พวกเดียรถีย์ปลอมบวชในครั้งนั้นเสียประมาณ ๖๐,๐๐๐ รูป เมื่อทรงชำระอธิกรณ์แล้ว จึงทรงอาราธนาให้พระ วิสุทฺธิสงฆ์ทั้งปวงร่วมกันทำอุโบสถสังฆกรรมโดยพร้อมเพรียงกัน พระโมคคัลลิตุตรติสสเถระจึงเลือกพระอรหันต ชีนาสพทรงอภิญญาได้ ๑,๐๐๐ รูป เป็นตัวแทนของพระสงฆ์จำนวน ๖,๐๐๐,๐๐๐ รูป เพื่อประชุมกันทำ สังคายนา สังคายนาครั้งนี้ทำอยู่เป็นเวลา ๙ เดือน ที่โอศการาม พระนครปาตลีบุตร เมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๓๔ มีพระโมคคัลลิตุตรติสสเถระเป็นประธาน โดยพระเจ้าอโศก หรือ ศรีธรรมมาโศกราชเป็นองค์ศาสนูปถัมภก

ผลสัมฤทธิ์

ผลการสังคายนาครั้งนี้ ได้กำจัดพวกเดียรถีย์ปลอมบวชสำเร็จ ได้สอบถามพระธรรมวินัยให้ถูกต้อง และได้ตอบคำถาม ๕๐๐ ข้อ คำตอบ ๕๐๐ ข้อ เพิ่มเข้าในคัมภีร์กถาวัตถุด้วย เมื่อเสร็จการสังคายนาแล้วได้มีการส่งสมณทูตไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาในดินแดนต่าง ๆ ทั้งในและต่างประเทศรวม ๙ สายด้วยกัน พระสงฆ์ ท่านได้เล็งเห็นว่าในกาลภายหน้าพระพุทธศาสนาจักประดิษฐานมั่นคงในปัจฉิมตชนบท มีใช้ในชมพูทวีป จึงได้ แนะนำให้พระเจ้าอโศกส่งสมณทูตไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาในดินแดนต่าง ๆ ดังนี้ ๑. พระมชฌันติกเถระ ไปยังแคว้นคันธาระหรือแคชเมียร์ในปัจจุบัน ๒. พระมหาเทวเถระ ไปยังแคว้นมคิสาสะหรือไมซอร์ในปัจจุบัน ๓. พระรักขิตเถระ ไปยังแคว้นวาสิประเทศหรือบอมเบย์ในปัจจุบัน ๔. พระโยนกธัมมรักขิตเถระ ไปยังปรัณ ชนบทหรือเหนือบอมเบย์ในปัจจุบัน ๕. พระมหาธัมมรักขิตเถระ ไปยังแคว้นมหาราษฎร์หรือมหาราษฏระในปัจจุบัน ๖. พระมหารักขิตเถระ ไปยังแคว้นโยนกหรือเปอร์เซียในปัจจุบัน ๗. พระมชฌิมเถระ ไปยังหิมวันต ประเทศ หรือเนปาลในปัจจุบัน ๘. พระโสณเถระและพระอุตตรเถระ ไปแคว้นสุวรรณภูมิ ๙. พระมหินทเถระ ไปเกาะสิงหลหรือประเทศศรีลังกาในปัจจุบัน

สังคายนา ครั้งที่ ๔

เหตุปรารภ

สังคายนาครั้งนี้ ๔ ปรารภจะให้พระศาสนาประดิษฐานมั่นคงในลังกาทวีป มีพระสงฆ์ ๖๘,๐๐๐ รูป มีพระมหินทเถระเป็นประธานและเป็นผู้ถาม พระอริฏฐะเป็นผู้วิสัชนา ประชุมทำที่ภูปาราม เมืองอนูราชบุรี เมื่อ พ.ศ. ๒๓๖ โดยพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะเป็นศาสนูปถัมภก ประชุมสงฆ์อรหันต์จำนวน ๖๘,๐๐๐ รูป พระมหินทเถระทำหน้าที่ปุจฉา พระอริฏฐมหาเถระราชภาคินัยของพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะเป็นผู้วิสัชนา สิ้น เวลา ๑๐ เดือนจึงเสร็จ การทำสังคายนาครั้งนี้ บางมติไม่ยอมรับเพราะสาเหตุไม่ชัดเจนและเวลาห่างจากการ สังคายนาครั้งที่ ๓ ในอินเดียเพียง ๑๘ ปีเท่านั้น

ผลสัมฤทธิ์

ผลของสังคายนาครั้งนี้ สมเด็จพระอนุพาราชาเทวี อัครมเหสีของท้าวมหานาค มหาอุปราชผู้ทรงเป็น พระอนุชาธิราชแห่งพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะพร้อมด้วยหญิงบริวาร ๑,๐๐๐ คน สมทานศีล ๑๐ ทรงผ้ากา สาวพัสตร์ แสดงความปรารถนาจะบวชเป็นภิกษุณี พระมหินทเถระจึงถวายพระพรให้พระเจ้าเทวานัมปิยติส สะทรงส่งทูตไปยังราชสำนักแห่งกรุงปาตลีบุตร เพื่อทูลขอกิ่งพระมหาโพธิ์เพื่อปลูกในลังกาทวีป และพระนาง

เจ้าสังฆมิตตาเถรี เพื่อบรรพชาอุปสมบทเป็นภิกษุณีแต่พระอนุชาเทวีและหญิงบริการ ซึ่งคณะทูตนำโดย อริฏฐะอำมาตย์ได้ทูลพระราชสาสน์ และประสบความสำเร็จด้วยดี พระนางสังฆมิตตาเถรีนำกิงมาโพธิ์เสด็จ มาลังกาทวีป เมื่อพระนางอนุชาราชาเทวีกับชัตติยานารีและอันเตปุริกราชนารี จำนวนประมาณ ๑,๐๐๐ คน บรรพชาอุปสมบทเป็นภิกษุณีบรรลุพระอรหัตผลทั้งสิ้นแล้ว พระเจ้าเทวานัมปิยติสสะตรัสถามพระมหินทเถระ ว่า ขณะนี้ พระพุทธศาสนาได้ชื่อว่าตั้งมั่นในลังกาทวีปแล้วหรือหาไม่ พระมหินทเถระถวายพระพรว่า **พระไตรรัตน์สมบูรณ์แล้ว** ยังบกพร่องอยู่ที่แต่รากแก้วแห่งพระพุทธศาสนา

สังคายนา ครั้งที่ ๕

สังคายนาครั้งนี้ ประรภพระสงฆ์แตกกันเป็น ๒ พวกคือ พวกมหาวิหารกับพวกอภัยคีรีวิหาร และ คำนึงว่าสืบไปภายหน้ากุลบุตรจะถอยปัญญา ควรจาริกพระธรรมวินัยลงในใบลาน พระอรหันต์ ๕๐๐ รูป ประชุมกันสวดซ้อมแล้วจารพุทธพจน์ลงในใบลาน ณ อาโลกเลณสถาน ในมลยชนบท ในลังกาทวีป เมื่อ พ.ศ. ๔๕๐ (ว่า ๔๓๖ ก็มี) โดยพระเจ้าวัฏฏคามนีอภัยเป็นศาสนูปถัมภ์ บางคัมภีร์ว่า สังคายนาครั้งนี้จัดขึ้นในความ คุ่มครองของคนที่เป็นใหญ่ในท้องถิ่น (ครั้งที่ ๔ ได้รับความยอมรับในแง่เหตุการณ์น้อยกว่าครั้งที่ ๕)

สรุปว่า เมื่อพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะทิวงคตแล้ว มีกษัตริย์สิงหลและกษัตริย์ทมิฬครองราชสมบัติ ในลังกาสืบมาอีก ๑๐ กว่าพระองค์ จนถึง พ.ศ. ๔๓๓ พระเจ้าวัฏฏคามนีอภัยได้ราชสมบัติ พวกภิกษุผู้มีปัญญา พิจารณาเห็นความผันผวนของเหตุการณ์บ้านเมืองแล้วลงความเห็น ว่า สืบไปภายหน้ากุลบุตรคงมีศรัทธา น้อยลง และปัญหาที่จะทรงจำพระธรรมวินัยสืบอายุพระศาสนาคงน้อยลงด้วย ควรที่พระสงฆ์จะสังคายนา พระธรรมวินัยแล้ว จดจาริกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร จึงถวายพระพรขอพระบรมราชูปถัมภ์ พระเจ้าวัฏฏคามนี มีพระราชศรัทธาให้ทรงสร้างมณฑปไว้ในท่ามกลางติสสมหาวิหาร อาราธนาพระสงฆ์องค์อรหันต์จำนวน ๑,๐๐๐ รูป ให้ประชุมกันสังคายนา ณ ที่นั้น มีพระพุทธทศเถระเป็นประธาน พระติสสมหาเถระเป็นผู้วิสันหา ทั้งสามปิฎก ทำอยู่เป็นเวลา ๑ ปี จบแล้วได้จาริกเป็นอักษรลงในใบลานไว้เป็นหลักฐานต่อมา

ผลสัมฤทธิ์

ผลของสังคายนาครั้งนี้ มีการจดจาริกพระธรรมวินัยแล้วไว้เป็นลายลักษณ์อักษรในใบลาน โดยพระ อรหันต์ ๕๐๐ องค์ประชุมกันสวดซ้อมแล้วจารพุทธพจน์ลงในใบลาน

สังคายนา ครั้งที่ ๖

หลังการสังคายนาครั้งที่ ๕ ซึ่งมีการจารพระไตรปิฎกในใบลานแล้ว อีก ๕๒๓ ปี เมื่อ พ.ศ. ๙๕๖ ในรัชกาลของพระเจ้ามahanาม มีพระมหาเถระปราชญ์สำคัญชาวมพุกทวีปรูปหนึ่ง ชื่อ พุทธโฆสะ เดินทางไป ยังเกาะลังกาด้วยความประสงค์จะแปลอรรถกถาพระไตรปิฎกภาษาสิงหลในลังกาทวีปกลับเป็นภาษามคธ ท่าน ได้เข้าพบพระมหาเถระประธานสงฆ์ในสำนักมหาวิหาร บอกความประสงค์และขออนุญาตแปลอรรถกถา พระเถระเจ้าถิ่นผู้รักษา คัมภีร์ได้ทดสอบความรู้ด้วยการให้คาถา ๑ คาถา ในสังยุตตนิกาย สคาถวรรค ให้พระ พุทธโฆสะแต่งขยายความแล้วขอตรวจสอบความรู้คาถากระทุ้นั้นที่ปรากฏในปกรณ์วิสุทธีมรรค สีสนิเทศ ว่า

สีเล ปติภูฏาย นโร สปลญเญ จิตต์ ปณญญจ ภาวยั
อาตาศปี นิปกโก ภิกขุ โส อิมั วิชฎเย ชฎั

ผลสัมฤทธิ์

ผลของสังคายนานี้ ได้คัมภีร์ปกรณ์วิเศษวิสุทธิมรรค (วิสุทธิมรรค) ที่แปลอรรถกถาพระไตรปิฎก ภาษาสิงหลเป็นภาษาบาลี และปัจจุบันในประเทศไทยใช้หนังสือนี้เป็นหลักสูตรบาลีชั้นประโยค ป.ธ. ๘ และ ป.ธ. ๙ ของสนามหลวงแผนกบาลีในประเทศไทย ผลงานของท่านพระพุทโธชาจารย์ (พุทโธโฆสะ) เป็นที่พอใจของพระมหาเถระแห่งมหาวิหารมาก ท่านจึงได้รับอนุญาตให้แปลอรรถกถาจากภาษาสิงหลเป็นภาษา มคธได้ มีมหาอรรถกถา เป็นปริมปรารถนาทอธบายพระสูตรที่พระมหินทเถระนำมายังลังกา แล้วแปลสู่ ภาษาสิงหล มหาปัจจจริยตถกถา อรรถกถาอภิธรรมปิฎก มีชื่อตามแผนที่พระเถระนั่งประชุมกันทำอรรถกถานี้ ๓. กุรุนที่อรรถกถา อรรถกถาวินัยปิฎก มีชื่อตามตำบลซึ่งวิหารที่พระสงฆ์ประชุมกันทำอรรถกถานี้ตั้งอยู่ และแต่ง คัมภีร์ อรรถกถาวินัย ชื่อสมันตปาสาทิกา ใช้ข้อมูลจากมหาอรรถกถาแต่งคัมภีร์อรรถกถาพระสูตรตันตปิฎก ตามลำดับนิกาย คือ - สมังคลวิลาสินี อรรถกถาทีฆนิกาย - ปปัญจสูทนีอรรถกถามัชฌิมนิกาย - สารัตถปกาสินี อรรถกถาสังยุตตนิกาย - มโนรลปุรณี อรรถกถาอังคุตตรนิกาย ฯลฯ ใช้ข้อมูลจากอรรถกถามหาปัจจจริย แต่งคัมภีร์อรรถกถาอภิธรรมปิฎก คือ - อัถตถสาลินีอรรถกถา อัมมสังคณี - สัมโมหวิโนทนี อรรถกถา วิภังค์ - ปรมัตถทีปนี อรรถกถา ปัญจปกรณ์แห่งอภิธรรมปิฎก กล่าวกันว่า พระพุทโธโฆสะใช้เวลาเพียง ๑ ปี เพื่อแปล อรรถกถาเหล่านี้ ซึ่งทางประเทศลังกาถือเป็นการสังคายนาครั้งที่ ๖ สังคายนาครั้งนี้ มีบันทึกไว้ในหนังสือ สังคีตยวงค์ บางมติไม่ถือว่าเป็นการสังคายนา เพราะไม่มีอธิกรณ์หรือการชำระพระไตรปิฎก

สังคายนา ครั้งที่ ๗

เนื่องจากประเทศศรีลังกายังขาดคัมภีร์ฎีกา (คัมภีร์อธิบายอรรถกถา) พระเถระทั้งหลาย มีพระ มหากัสสปะเป็นประธาน (คนละครูปกับสังคายนาครั้งที่ ๑) ประชุมกันดำเนินการร่วมกับพระสงฆ์ ๑,๐๐๐ รูป เมื่อ พ.ศ. ๑๕๘๗ ไม่ปรากฏระยะเวลา โดยพระเจ้าปรักกมพาหุ เป็นองค์อุปถัมภ์

ผลสัมฤทธิ์

ผลของสังคายนานี้ ได้คำอธิบายอรรถกถาแห่งพระไตรปิฎก คือ คัมภีร์ฎีกา ที่กล่าวไว้ในหนังสือ สังคีตยวงค์ คือ ๑. สารัตถทีปนี ฎีกาสมันตปาสาทิกา อรรถกถาวินัยปิฎก ๒. ปฐมสารัตถมัญญุสา ฎีกาสมังคล วิลาสินี อรรถกถาทีฆนิกาย ๓. ทุติยสารัตถมัญญุสา ฎีกापปัญจสูทนีอรรถกถามัชฌิมนิกาย ๔. ตติยสารัตถ มัญญุสา ฎีกาสารัตถปกาสินี อรรถกถาสังยุตตนิกาย ๕. จตุตถสารัตถมัญญุสา ฎีกามโนรลปุรณ อรรถกถาอัง กุตตรนิกาย ๖. ปฐมปรมัตถัปปกาสินี ฎีกาอัถตถสาลินีอรรถกถาธรรมสังคณี ๗. ทุติยปรมัตถัปปกาสินี ฎีกาสัมโมหวิโนทนี อรรถกถาวิภังคปกรณ์ ๘. ตติยปรมัตถัปปกาสินีฎีกา ปรมัตถทีปนี อรรถ กถापปัญจปกรณ์แห่งอภิธรรมปิฎก เช่นเดียวกับครั้งที่ ๖ บางมติไม่ถือว่าเป็นการสังคายนา เพราะเหตุผล เช่นเดียวกับการสังคายนาครั้งที่แล้ว

สังคายนา ครั้งที่ ๘

ผลของสังคายนานี้ เกิดผลสัมฤทธิ์ที่สำคัญคือ คำว่า หอไตร โดยเมื่อ พ.ศ. ๒๐๒๐ พระเจ้าสิริ ธรรมจักรวรรตติลกราชาธิราช (พระเจ้าติโลกราช) ได้อาราธนาพระภิกษุสงฆ์ทรงพระไตรปิฎกหลายร้อยรูป ให้ ชำระอักขระในพระไตรปิฎกที่วัดโพธาราม (วัดเจดีย์เจ็ดยอด) เชียงใหม่ เป็นเวลา ๑ ปี สำเร็จแล้วพระองค์ทรง

สร้างพระมณฑปธรรม คือ หอไตร ไว้ในวัดโพธารามนั้น สำหรับประดิษฐานพระไตรปิฎก และประกอบพิธีสมโภชเป็นมหรหรรรม

สังคายนา ครั้งที่ ๙

เมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๑ ภายหลังจากทรงสร้างกรุงรัตนโกสินทร์สำเร็จลงแล้ว พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช มีพระราชศรัทธาจะประดิษฐานการพระศาสนาให้ถาวรสืบไป จึงทรงอาราธนาสมเด็จพระสังฆราช พระราชาคณะ ฐานานุกรม เปรี๊ยะ ๑๐๐ รูป มารับพระราชทานฉันทแล้ว มีพระราชปวงจนถึงสถานะความถูกต้องแห่งพระไตรปิฎก เมื่อสมเด็จพระสังฆราชและพระราชาคณะถวายพระพรว่า ยังมีผิดพลาดคลาดเคลื่อนด้วยคัดลอกกันสืบเป็นเวลานาน กับทั้งบางครั้งบางคราวบ้านเมืองเกิดกบฏเป็นเหตุให้คัมภีร์สูญหายเป็นอันตรายเป็นบ้าง จึงได้ทรงอาราธนาให้คณะสงฆ์ดำเนินการสังคายนาชำระพระไตรปิฎก คณะสงฆ์มีองค์สมเด็จพระสังฆราชเป็นประธาน คัดเลือกได้พระสงฆ์ผู้คงแก่เรียนได้ จำนวน ๒๑๘ รูป และราชบัณฑิตอุบาสกได้ ๓๒ คน ให้สังคายนาชำระพระไตรปิฎก ซึ่งได้แบ่งออกเป็น ๔ กอง สมเด็จพระสังฆราชทรงเป็นแม่กองชำระพระสุตตันตปิฎก พระวินยุตเป็นแม่กองชำระพระวินยปิฎก พระพิมลธรรมเป็นแม่กองชำระพระอภิธรรมปิฎก พระพุฒาจารย์เป็นแม่กองชำระคัมภีร์สัททวิเสสประชุมกันทำ ณ วัดนิพพานราม ซึ่งเปลี่ยนนามใหม่เป็น วัดศรีสรรเพชญ์ คือวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ปัจจุบัน เพราะวัดนี้เป็นมหาวิหารระหว่างพระบรมราชวังและพระราชวังบวรพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และสมเด็จพระอนุชาธิราชเสด็จทรงอังคาสพระสงฆ์ ณ พระอารามนี้วันละ ๒ เวลาทุกเช้าค่ำ คณะสงฆ์และราชบัณฑิตชำระพระไตรปิฎกอยู่เป็นเวลา ๕ เดือนจึงสำเร็จ

ผลสัมฤทธิ์

ผลของสังคายนาครั้งนี้ สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ รัชกาลที่ ๑ มีพระราชศรัทธาทรงบริจาคพระราชทรัพย์เป็นอันมากจ้างช่างจารึกลงในใบลาน โปรดให้ปิดทองที่บปทหน้า ปกหลัง และกรอบทั้งสิ้นเรียกว่า ฉบบทอง ห่อด้วยผ้ายก เชือกรัดถักด้วยไหมแพรวเบญจพรรณ มีฉลากงาแกะเขียนอักษรด้วยหมึก และฉลากทอเป็นอักษรบอกชื่อคัมภีร์ทุกคัมภีร์ ใ้ตู้มุกเก็บรักษาไว้ที่หอพระมณฑปธรรม (หอไตร) บริเวณวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

สังคายนา ครั้งที่ ๑๐

เหตุปรารภ

พ.ศ. ๒๔๓๑ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ทรงมีพระราชศรัทธาจะสังคายนาชำระพระไตรปิฎก และคัดลอกตีพิมพ์เป็นอักษรไทยเป็นเล่มหนังสือ เพื่อให้คัมภีร์พระไตรปิฎกมั่นคงยั่งยืนแพร่หลายสืบไป เป็นการฉลองสิริราชสมบัติในรัชกาลที่ ๕ ครบ ๒๕ ปี จึงทรงพระกรุณาโปรดให้เสด็จพระเถรานุเถระที่ชำนาญในพระไตรปิฎก อันมีสมณศักดิ์ ๑๑๐ รูป โดยมีพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระปวเรศวริยาลงกรณ์ ทรงเป็นประธานในการตรวจแบบฉบับพระไตรปิฎก พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นวชิรญาณวโรรสและสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ เป็นรองอธิบดีทำหน้าที่จัดการทั้งปวง มีแม่กอง ๘ กอง มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้เจ้านายฝ่ายคฤหัสถ์เป็นกรรมสัมปาทิกสภา ทำหน้าที่อ่านรายการพิมพ์พระไตรปิฎก คือ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระภาณุพันธุวงษวรเดช เป็น

สภานายก พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ พระเจ้าน้องยาเธอพระองค์เจ้าศรีเสาวภาคย์ หม่อมเจ้าประภากร พระยาภาสกรวงศ์ที่เกษตราธิบดี พระยาศรีสุนทรโวหารการ

ผลสัมฤทธิ์

ผลของสังคายนานี้ มีตรวจชำระพระไตรปิฎกครั้งนี้แล้วเสร็จเมื่อ ปี พ.ศ. ๒๔๓๖ เป็นพระไตรปิฎกบาลีอักษรไทย ๓๕ เล่ม ตีพิมพ์จำนวน ๑,๐๐๐ ชุด สิ้นพระราชทรัพย์ประมาณ ๒,๐๐๐ ชั่ง (๑๖๐,๐๐๐ บาท) นับเป็นครั้งแรกที่มีการตีพิมพ์พระไตรปิฎกเป็นเล่มสมุดในประเทศสยามและโลก

สังคายนานี้ ครั้งที่ ๑๑

เหตุปรารภ

ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๖๘ - พ.ศ. ๒๔๗๓ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ ทางราชการและคณะสงฆ์มีเจตจำนงจะสร้างพระไตรปิฎกเป็นอนุสรณ์เชิดชูพระเกียรติยศพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ด้วยพระราชทรัพย์และเงินโดยเสด็จพระราชกุศลจากพระบรมวงศานุวงศ์ข้าราชการและประชาชนโดยทั่วไป ในการนี้ พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราลงกรณ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า ทรงเป็นประธานในการชำระ พระราชาคณะอีก ๘ รูป ได้แบ่งกันรับหน้าที่ชำระ มีพระญาณวราภรณ์ (สุจิตโต) วัดบวรนิเวศวิหาร เป็นต้น

การจัดทำต้นฉบับใช้ฉบับพิมพ์สมัยรัชกาลที่ ๕ เป็นหลัก ส่วนที่ฉบับรัชกาลที่ ๕ ขาดหายไป ใช้ฉบับลานทองของหลวงเป็นหลัก แก่คำผิดเฉพาะที่ปรากฏว่าคัดลอกผิด เปลี่ยนใช้เครื่องหมายพินทุแทนวัณชการและยามักการ จัดวางระยะวรรคตอนหนังสือใหม่ใช้เครื่องหมายประกอบเป็นอย่างเดียวกัน ตามแบบฉบับที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ประทานไว้ในกรมพิมพ์อรรถกถา ซึ่งจัดทำก่อนหน้านี้นี้ เพิ่มเติมและจัดเล่มใหม่เป็น ๔๕ เล่ม ชุด ตั้งชื่อว่า “สยามภณัฐส เตปิฎก” พิมพ์จำนวน ๑,๕๐๐ จบ พระราชทานแก่พระอารามหลวงในพระราชอาณาจักร ๒,๐๐๐ จบ พระราชทานไปนานาประเทศ ๔๕๐ จบ พระราชทานแก่ผู้บริจาคทรัพย์ และขอรับหนังสือพระไตรปิฎก จบละ ๔๕๐ บาท อีกประมาณ ๘๐๐ จบ เหลืออีกประมาณ ๕๐ จบ

ผลสัมฤทธิ์

ผลของสังคายนานี้ รัชกาลที่ ๗ ได้พระราชทานทรัพย์ส่วนพระองค์ จำนวน ๒๐๐,๐๐๐ บาท เพื่อเป็นทุนเริ่มต้นในการจัดพิมพ์ มีจำนวน ๔๕ เล่ม โดยขนานนามว่า “พระไตรปิฎกบาลี ฉบับสยามรัฐ”

ผลพวงจากพระไตรปิฎก ฉบับสยามรัฐนี้ เกิดมีพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับแรกที่ครบชุด เรียกในปัจจุบันว่า “ฉบับหลวง” คือพระไตรปิฎกภาษาไทยที่แปลเสร็จ พิมพ์ออกมาเนื่องในการฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษ ใน พ.ศ. ๒๕๐๐ แรกออกมานั้น จัดเป็นชุด ๆ ละ ๘๐ เล่ม เท่าพระชนมายุกาลของพระพุทธเจ้าในฐานะที่เป็นของคณะสงฆ์ในอุปถัมภ์ของรัฐบาล จึงถือเป็นฉบับหลวง ต่อมาเมื่อมีการพิมพ์พระไตรปิฎกภาษาไทยชุดนั้นอีก ใน พ.ศ. ๒๕๑๔ ได้จัดแยกเล่มใหม่เป็นชุดละ ๔๕ เล่ม ให้เป็นจำนวนเท่าพระไตรปิฎกบาลี ฉบับสยามรัฐ ที่เป็นต้นฉบับเดิม พ.ศ. ๒๕๒๐ จึงมีพระไตรปิฎกภาษาไทย ชุดหรือฉบับอื่น ๆ ททยอยเกิดขึ้น โดยใช้พระไตรปิฎกภาษาไทยที่สืบมาแต่ฉบับ หลอง ๒๕ พุทธศตวรรษเป็นฐานข้อมูลแต่ละฉบับก็มีผู้

แปลผู้จัดทำหลายท่าน บางท่านก็ถือคำแปลของเก่า บางท่านก็ตรวจสอบทำปรับสำนวนถ้วนถี่ บางฉบับก็เอาจริงจัง สืบค้นหลักฐาน ทำความชัดเจนโดยการหาเชิงอรรถบ่อย ๆ

ที่น่าสังเกตคือว่า ผู้เขียนชี้ชัดลงไปว่า พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสยามรัฐ พระไตรปิฎกบาลีนั้น เป็นฐานรองรับพระพุทธศาสนาเถรวาทที่คนไทยนับถือจึงมีความสำคัญเป็นสมบัติที่รักษาไว้คู่ประเทศชาติ ความเข้าใจว่า “พระไตรปิฎก ฉบับสยามรัฐ เป็นพระไตรปิฎกภาษาบาลี พิมพ์ด้วย อักษรไทยไม่ใช่ ภาษาไทย คือเป็นภาษาบาลี แต่ใช้ตัวพิมพ์อักษรไทย อ่านผ่านอักษรไทยไม่มีพระไตรปิฎกสยามรัฐ ฉบับภาษาไทย มีแต่พระไตรปิฎกบาลี ฉบับสยามรัฐ” จึงให้ชัดลงไปว่า เรามีพระไตรปิฎกภาษาไทยที่แปลจากพระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับสยามรัฐ

การสังคายนาในพม่า

เหตุปรารภ

ในประเทศเมียนมาร์ มีประวัติการสังคายนาพระไตรปิฎกบาลี ๒ ครั้ง ครั้งที่ ๑ ทำที่เมืองมณฑลทะเล เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๔ มีพระสงฆ์ผู้คงแก่เรียนประชุมกัน ๒,๔๐๐ รูป ในพระบรมราชูปถัมภ์ของพระเจ้ามินดง (Min - don - min) โดยพระมหาเถระ ๓ รูป คือ พระชาคราภิวังสะ พระนรินทาทิกะ และพระสุมังคลสามี ผลัดกันเป็นประธาน ขำระบาลีพระไตรปิฎกแล้วจารึกลงบนแผ่นหินอ่อนจำนวน ๗๒๙ แผ่น ประชุมทำกันอยู่เป็นเวลา ๕ เดือน ครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๔๙๗ - ๒๔๙๙ เป็นการฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษอย่างยิ่งใหญ่ของพม่าด้วย

ผลสัมฤทธิ์

ผลของสังคายนาครั้งนี้ การสังคายนาในเมียนมาร์ ได้ก่อสร้างคูหาจำลองขนาดใหญ่โตมาก มีที่นั่งสำหรับพระสงฆ์ไม่น้อยกว่า ๒,๕๐๐ ที่ บริเวณที่ก่อสร้างประมาณ ๒๐๐ ไร่เศษ ที่กรุงย่างกุ้ง และได้เชิญทศศาสนิกชนในประเทศต่าง ๆ เข้าร่วมด้วย โดยเฉพาะประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาเถรวาท คือ ลังกา ไทย ลาว และเขมร ถือว่าเป็นประเทศสำคัญสำหรับการสังคายนาครั้งนี้ เพราะถือพระไตรปิฎกบาลีเช่นเดียวกัน จัดให้มีสมัยประชุมของแต่ละประเทศ โดยให้ประมุขหรือผู้แทนประเทศนั้น ๆ เป็นประธานของแต่ละสมัยประชุมเสร็จแล้วได้พิมพ์พระไตรปิฎกและอรรถกถาฉบับอักษรพม่าแจกจ่ายไปยังประเทศต่าง ๆ ทั่วโลก

สังคายนาพระไตรปิฎก (พระไตรปิฎก ฉบับสังคายนา)

เหตุปรารภ

การทำสังคายนาต้นกำเนิดครั้งที่ ๑-๓ ถือว่าเป็นการสังคายนาพระธรรมวินัย ต่อมาระยะหลัง ๆ จึงใช้คำว่า สังคายนาพระไตรปิฎก จะเห็นว่า สังคายนาครั้งนี้ เรียกว่า พระไตรปิฎก ฉบับสังคายนา โดยการทำสังคายนาเพื่อตรวจชำระพระไตรปิฎกเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ ในวโรกาสทรงพระเจริญพระชนมพรรษา ๕ รอบพระนักษัตร วันที่ ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๓๐ เมื่อวันที่ ๒๔ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๒๕ ครั้นวันที่ ๒๒ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๒๘ สมเด็จพระสังฆราชทรงมีพระบัญชา จำนวน ๗ ฉบับ คือ

พระบัญชาที่ ๑/๒๕๒๘ เรื่องแต่งตั้งสังคีตการกสงฆ์ พระบัญชาที่ ๒/๒๕๒๘ เรื่องแต่งตั้งคณะกรรมการปาฏิวิโสถกะพระวินัยปิฎก พระบัญชาที่ ๓/๒๕๒๘ เรื่องแต่งตั้งคณะกรรมการปาฏิวิโสถกะพระสุตตันตปิฎก พระบัญชาที่ ๔/๒๕๒๘ เรื่องแต่งตั้งคณะกรรมการปาฏิวิโสถกะพระอภิธรรมปิฎก พระบัญชาที่ ๕/๒๕๒๘ เรื่องแต่งตั้งกรรมการแห่งสังคีตการกสงฆ์ พระบัญชาที่ ๖/๒๕๒๘ เรื่องแต่งตั้งคณะกรรมการศาสน

บัณฑิตสังคายนาศาสนาพระธรรมวินัยตรวจชำระพระไตรปิฎก และพระบัญชาที่ ๗/๒๕๒๘ เรื่องแต่งตั้งคณะกรรมการดำเนินการและประสานงานสังคายนาศาสนาพระธรรมวินัยตรวจชำระพระไตรปิฎก พระมหาเถรานุเถระ คณะกรรมการ มีสมเด็จพระสังฆราชเป็นประธาน ได้ประชุมเป็นมหาสังนิบาต ในพิธีประกาศพระบรมราชโองการ ให้สังคายนาศาสนาพระธรรมวินัยตรวจชำระพระไตรปิฎก ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม เมื่อวันที่ ๒๖ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๒๗ คณะกรรมการปาฏิวิโสถกะได้เริ่มทำการตรวจชำระพระไตรปิฎกภาษาบาลีและภาษาไทย เมื่อวันที่ ๒๖ สิงหาคม ๒๕๒๘ ณ ตำหนักสมเด็จพระวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ กรุงเทพมหานคร

ผลสัมฤทธิ์

ผลของสังคายนานี้ เมื่อวันที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๓๐ คณะสงฆ์ได้ทำพิธีมอบต้นฉบับพระไตรปิฎกที่ชำระแล้วแก่รัฐบาล เพื่อจัดพิมพ์ในรัฐพิธีที่จัดขึ้น ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม พระไตรปิฎกฉบับนี้ ภาษามคธมีชื่อว่า “ทยยรฎฐสุส เตปิฎกั ๒๕๓๐ พุทฺธวสุเส” พิมพ์จำนวน ๕๐๐ ชุด ภาษาไทยมีชื่อว่า “พระไตรปิฎก ฉบับสังคายนา ในพระบรมราชูปถัมภ์” จำนวนพิมพ์ ๒๕๓๐ ชุด พระราชทานแด่พระอารามหลวงทุกวัด กระทรวงทบวงกรมทุกแห่ง สถาบันการศึกษาระดับมหาวิทยาลัยและประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนา ที่เหลือจากนั้นเปิดโอกาสให้ผู้มีจิตศรัทธาร่วมสร้างถวายตามวัดวาอาราม และมีไว้เป็นสมบัติส่วนตนตามประสงค์

พระไตรปิฎก ฉบับมหาจุฬาฯ

เหตุปรารถนา

พระไตรปิฎก ฉบับนี้ไม่เรียกเหมือนพระไตรปิฎก ฉบับสังคายนา แต่เรียกว่า ฉบับมหาจุฬาฯ เป็นเรียกชื่อตามสถาบันการศึกษาของพระสงฆ์ฝ่ายมหานิกาย โดยมีพระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จัดให้มีการดำเนินการตรวจชำระพระไตรปิฎกในมหามงคลสมัยที่พระพุทธศาสนาย้ายถิ่นสืบมาถึง ๒๕ พุทธศตวรรษ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๐ จัดพิมพ์เป็นเล่มมาอย่างต่อเนื่องจนแล้วเสร็จสมบูรณ์ ๔๕ เล่ม เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๕ โดยได้รับพระมหากรุณาธิคุณจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ และสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี พระราชทานพระราชทรัพย์เป็นทุนสนับสนุนในเบื้องต้นเป็นเงิน ๒๑๐,๐๐๐ บาท เมื่อพระไตรปิฎกภาษาบาลีสำเร็จเรียบร้อยแล้ว มหาวิทยาลัยควรจัดทำโครงการแปลและจัดพิมพ์พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาฯ เมื่อ ๒๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๓๖ มหาวิทยาลัยมีหนังสือที่ มจร ๐๐๑/๕๔๐ ลงนามโดย พระสุเมธาธิบดี (บุญเลิศ ทตตสุทธิ) นายกสภามหาวิทยาลัย ถึงสำนักราชเลขาธิการ แจ้งความประสงค์ขอเจริญพระราชศรัทธา ทูลเชิญสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงเป็นประธานโครงการแปลและจัดพิมพ์พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาฯ เพื่อเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เนื่องในวโรกาสเฉลิมพระชนมพรรษา ๖๐ พรรษาเพื่อเทิดพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เนื่องในวโรกาสเจริญพระชนมพรรษา ๕ รอบแต่ปี ๒๕๓๖ และโดยเฉพาะในศักราชอันเป็นมงคลแห่งการเฉลิมฉลองพระชนมายุ ๗๒ พรรษาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ปี ๒๕๔๒ นี้ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้สำเร็จเรียบร้อยแล้ว ถือเป็นนิมิตหมายอันดีที่ประชาชนชาวไทยจะได้แน่วแน่ตั้งใจในการศึกษา และปฏิบัติธรรมเพื่อถวายเป็นพระราชกุศลต่อไป

ผลสัมฤทธิ์

ผลของชำระพระไตรปิฎกนี้ เมื่อ ๗ พฤศจิกายน ๒๕๕๒ ได้ดำเนินการสมโภชพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาฯ วันที่ ๒ ณ พระอุโบสถวัด มหาธาตุยุวราชรังสฤษฎ์ เวลา ๑๖.๓๐ น. สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก เสด็จมาเป็นประธานในพิธี ประทานพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยแก่เจ้าคณะภาคและเจ้าคณะจังหวัดทั่วประเทศ

ผลคือ ได้พระไตรปิฎกออนไลน์ โดยมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้สร้างพระไตรปิฎกออนไลน์โปรดสามารถไปใช้กับเครื่องคอมพิวเตอร์เคลื่อนที่ได้ วิธีใช้งานพระไตรปิฎกออนไลน์ ข้อมูลความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับพระไตรปิฎก ความแตกต่างของพระไตรปิฎกแต่ละฉบับ รายละเอียดของพระไตรปิฎกคัมภีร์ต่าง ๆ และคำแนะนำในการศึกษาพระไตรปิฎก มีรายการ ดังนี้

- วิธีใช้งานพระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- โครงสร้างของสารบัญพระไตรปิฎก
- ที่มาของข้อมูล
- ข้อมูลพื้นฐานพระไตรปิฎก
 - พระไตรปิฎกมีกี่เล่มกี่ฉบับแตกต่างกันอย่างไร
 - ความแตกต่างของพระไตรปิฎกแต่ละฉบับ
- คุณค่าของพระไตรปิฎก
 - พระไตรปิฎกมีความสำคัญต่อพระพุทธศาสนาอย่างไร
- พระไตรปิฎกคืออะไร
- ส่วนประกอบเนื้อหาในพระไตรปิฎก
- นวัคส์ตฤศาสน์ พุทธพจน์มืองค์ประกอบ ๙ อย่าง
- คำแนะนำการศึกษาพระไตรปิฎก
- รายละเอียดของพระไตรปิฎกคัมภีร์ต่าง ๆ
- สารบัญพระไตรปิฎก

ขั้นตอนการใช้งาน

วิธีการ Download ไฟล์

คลิกที่ชื่อไฟล์ TripitakaofflineV07.zip

คลิก Direct download เพื่อ download ลงเครื่องของท่านโดยตรง หรือคลิก Save to pCloud เพื่อ download ไปที่ pCloud ของท่าน แล้วถึง download จาก pCloud ของท่านลงเครื่องของท่านอีกที (โดยเฉพาะในกรณีที่โควต้า download ของเว็บเต็มแล้วนะครับ) โดยท่านสามารถสมัครเปิดบัญชี pCloud ได้ไม่ยากและใช้งานได้ฟรี (หลังคลิก Save to pcloud แล้วจะมีลิงค์ให้สมัคร) และสามารถใช้เป็นที่พักข้อมูลออนไลน์ของท่านได้ต่อไปอีกด้วยครับทำตามขั้นตอนไปเรื่อย ๆ จนเสร็จสิ้นการดาวน์โหลด และนำไปใช้ค้นคว้า โดยป้อนคำหรือข้อความแล้วจะปรากฏเนื้อหาพระไตรปิฎกเรื่องนั้น ๆ หลายเล่ม หลายข้อ ดังตารางนี้

ตาราง ๑ สรุปข้อ ๔.๑ เรื่ององค์ความรู้ศิลปกรรมหอไตร จาก มุขปาฐะ สู่ หอไตร ผ่านแผนผัง ดังนี้

ระยะ ๑ มุขปาฐะ	ระยะ ๒ สังคายนานในอินเดีย			ระยะ ๓ เกาะลังกา/ลังกาทวีป		
	สังคายนา ๑	สังคายนา ๒	สังคายนา ๓	สังคายนา ๔	สังคายนา ๕	สังคายนา ๖
พระพุทธเจ้า+ อานนท์+ พระภิกษุ ๔๕ ปีเผยแผ่ธรรม	เหตุ-การจ้วง จาบ ผล คือ ธรรม+ วินัยมั่นคง	เหตุ- วัตถุประสงค์ ๑๐ ผล -กำเนิด เถรวาท+ มหายาน	เหตุ-เดิยรลีย์ ปลอมभव ผล-กำจัดได้	เหตุ- ประดิษฐาน พุทธศาสนา มั่นคงในลังกา ทวีป ผล-พระไตร รัตน์สมบูรณ์ แล้ว	เหตุ- สงฆ์ ลังกาทวีปแตก ๒ พวกคือ มหาวิหารกับ อภัยคีรีวิหาร ผล-จารพุทธ พจนินโนในลาน	เหตุ-พุทธโฆ สะ จาก อินเดียไปยัง เกาะลังกาเพื่อ แปลอรรถกถา พระไตรปิฎก ภาษาสิงหล เป็นภาษามคร ผล-เกิดปรณ วิสุทธิมรรค จารึกใน หนังสือสังคีติ ยวงศ์

(ต่อ)

ระยะ ๓ (ต่อ)	ระยะ ๔ ไทย				ระยะ ๕	ระยะ ๖
สังคายนา ๗ ลังกาทวีป	สังคายนา ๘ ในไทย	สังคายนา ๙ ในไทย	สังคายนา ๑๐ ในไทย	สังคายนา ๑๑ ในไทย	เมียรมาร์	พระไตรปิฎก ฉบับสังคายนา ในไทย
เหตุ-ศรีลังกา ขาดคัมภีร์ฎีกา ผล-ได้สารัตถ ทีปนีฎีกา สมันตปาสาทิ กา ปฐมสารัตถ มัณฑุสาฎีกา สมังคลลาลินี	เหตุ-พระ เจ้าติโลก ราช นิมนต์ พระสงฆ์ ช่วยชำระ อักษรใน พระไตรปิฎ กที่วัดโพ ธาราม (วัด เจดีย์เจ็ด ยอด) เชียงใหม่	เหตุ-รัชกาล ที่ ๑ กรุง รัตนโกสินทร์ มีพระราช ประสงค์จะ ประดิษฐาน พุทธศาสนา ให้ถาวร ผล- ได้ พระไตรปิฎก ฉบับทอง ห่อ ด้วยผ้ายก เชือกรัดถัก	เหตุ-รัชกาลที่ ๕ มีพระราช ศรัทธาจะ สังคายนา ชำระ พระไตรปิฎก และคัดลอก ตีพิมพ์เป็น อักษรไทย ผล-ได้ พระไตรปิฎก บาลี อักษรไทย	เหตุ- รัชกาล ที่ ๗ มีพระ ราชศรัทธา จะสร้าง พระไตรปิฎก เป็นอนุสรณ์ เชิดชูพระ เกียรติยศ พระบาทสมเ ด็จพระมงกุฎ เกล้า เจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖	มีการทำ สังคายนา พระไตรบาลี ๒ ครั้ง ผล- ได้ก่อสร้าง คูหาจำลอง ขนาดใหญ่โต มาก มีที่นั่ง สำหรับ พระสงฆ์ไม่ น้อยกว่า ๒,๕๐๐	เหตุ-เฉลิมพระเกียรติ รัชกาลที่ ๙ ผล- ได้พระไตรปิฎก ฉบับสังคายนา ในพระ บรมราชูปถัมภ์ ๒๕๓๐ มอบทุกวัดทุก สถาบันอุดมศึกษา และต่างประเทศ

	ผล-สร้างหอมณเฑียรธรรม (หอไตร)	ด้วยไหมแพรวเบญจพรรณมีฉลากงาแกะเขียนอักษรด้วยหมึก และฉลากทอเป็นอักษรบอกชื่อคัมภีร์ทุกคัมภีร์ ในตู้มุกเก็บรักษาไว้ที่หอพระมนเฑียรธรรมบริเวณวัดพระศรีรัตนศาสดาราม		จัดพิมพ์พระไตรปิฎกภาษาไทยให้ครบถ้วนผล- รัชกาลที่ ๗ ได้พระราชทานทรัพย์สินส่วนพระองค์จำนวน ๒๐๐,๐๐๐ บาท เพื่อเป็นทุนเริ่มต้นในการจัดพิมพ์ มีจำนวน ๔๕ โดยขนานนามว่า “พระไตรปิฎกบาลี ฉบับสยามรัฐ” (อักษรไทย) และแปลเป็นภาษาไทย โดยความอุปถัมภ์ของรัฐบาล ชื่อฉบับหลวง	รูป ที่ กรุงอย่างกึ่ง	
--	-------------------------------	--	--	---	-----------------------	--

(ต่อ)

ระยะ ๖				
พระไตรปิฎก มจร				
เหตุ-เพื่อเทิดพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เนื่องในวโรกาสเจริญพระชนมพรรษา ๕ รอบ ผล-แจกจ่ายทั่วประเทศและเกิด MCU-tri-CD-Rom, Online				

ผลสรุปเนื้อหาตามตารางนี้ ทำให้ทราบว่า หอไตร ปราภภูมิในสังคายนาครั้งที่ ๘ สมัยของพระเจ้าติโลกราชแห่งอาณาจักรล้านนา พ.ศ. ๒๐๒๐ และสมัยรัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๓๓๑ ทั้งสองสมัยต่างก็มีชื่อหอมณเฑียร หรือ หอมณเฑียรธรรมซึ่งได้แก่ หอไตร ระยะเวลายาวกัน ๓๑๑ ปี

๒.๔.๓ พัฒนาการ ตู้พระไตรปิฎก ตู้ หอไตร และ ตู้ หอสมุดแห่งชาติ

ตามที่กล่าวมาแล้ว หอไตร โดยเนื้อหาและจุดประสงค์ เพื่อบรรจุเก็บพระไตรปิฎก เป็นหนังสือชุด ๔๕ เล่ม แยกเป็นพระวินัยปิฎก ๘ เล่ม พระสุตตันตปิฎก ๒๙ เล่ม อภิปิฎก ๘ เล่ม เป็นเล่มขนาดใหญ่ จำนวนหน้า ตกล่มละ ๘๐๐-๑,๐๐๐ หน้า จะใช้พื้นที่จัดเก็บขนาดตู้หลังหนึ่ง จึงจำเป็นต้องสร้างตู้ขึ้นมาต่างหาก เรียกว่าตู้พระไตรปิฎก ถ้าทรงโบราณ จะจะทำด้วยไม้ทั้งหลัง ปัจจุบันมีทั้งไม้และอลูมิเนียมสามารถตั้งไว้ในบ้านเรือน ดังภาพนี้

รูปภาพ ๙ ตู้โบราณธรรม สมัยโบราณ
ที่มา : วัดราชบูรณะ พิษณุโลก, (๒๒ มิถุนายน ๒๕๖๖)

รูปภาพ ๑๐ ตู้พระไตรปิฎก สมัยใหม่ ขนาดบรรจุ ๔๕ เล่ม
ที่มา : <https://www.boonsangkapan.com/product> (๙ มิถุนายน ๒๕๖๖)

จากตู้พระไตรปิฎก แล้วพัฒนาการไปสร้างหอไตรขึ้นมา เพื่อจัดเก็บพระไตรปิฎกโดยเฉพาะในรูปทรงต่าง ๆ ตามศิลปะประจำภาคของไทย ดังภาพนี้

รูปภาพ ๑๑ วัดทุ่งศรีเมือง หอไตรกลางสายธารที่เลื่องลือ แห่งเมืองอุบล
ที่มา : <https://www.isangate.com/>(๙ มิถุนายน ๒๕๖๖)

รูปภาพ ๑๒ หอไตรล้านนา วัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหาร ลำพูน
ที่มา : ผู้เขียน (๑๐ พฤษภาคม ๒๕๖๖)

รูปภาพ ๑๓ หอไตรปิฎก มหาจุฬาฯ ทรงปราสาทยอดหรือทรงปราสาท อ.วังน้อย จ.อยุธยา
ที่มา : muc.ac.th (๙ เมษายน ๒๕๖๖)

จากตู้พระไตรปิฎก พัฒนาการมาเป็นหอไตร แล้วที่สุดก็เป็นหอสมุดขนาดใหญ่ บรรจุหนังสือได้เป็นหมื่น ๆ เล่ม มีประจำทุกมหาวิทยาลัยของโลก แม้แต่โรงเรียนระดับประถม มัธยม หรือเทคนิคี่สุดแต่ก็ย่อมมีบริการเป็นแหล่งเรียนรู้ ว่าตามหลักประกันคุณภาพการศึกษาแล้ว จะใช้คำว่า สิ่งสนับสนุนการเรียนรู้ ปัจจุบันนี้ ไม่ใช่มีแต่หนังสือ ตำรา เอกสารเท่านั้น ย่อมมีคอมพิวเตอร์ไว้สืบค้นหนังสือด้วย อย่างเช่นมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เรียกว่า อาคารเทคโนโลยีและสารสนเทศ เป็นตึก ๔ ชั้น มีห้องใช้สอย ๒๐ กว่าห้อง สร้างคู่กับอาคารบริหารอธิการบดี ตั้งอยู่ที่อำเภอวังน้อย จังหวัดนครศรีอยุธยา ดังภาพนี้

รูปภาพ ๑๔ ตึกด้านซ้าย คือ หอสมุดและสารสนเทศ
ที่มา : ผู้เขียน (๙ มิถุนายน ๒๕๖๖)

จากหอสมุดเทคโนโลยีและสารสนเทศ เป็นหอสมุดแห่งชาติ (national Library) เป็นหอสมุดกลางของประเทศไทย ตั้งอยู่ที่ท่าवासกรี บางขุนพรหม กรุงเทพมหานคร เป็นคลังหนังสือ เอกสาร สิ่งพิมพ์และที่ออกรหัสหนังสือ (ISBN) หรือวารสาร อื่น ๆ ดังภาพนี้

รูปภาพ ๑๕ หอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร

ที่มา : <https://www.nlt.go.th/about/๒๑๑-ประวัติหอสมุดแห่งชาติ ท่าवासกรี> (๒ กรกฎาคม ๒๕๖๖)

๒.๔.๔ พัฒนาการหอไตร : เปรียบเทียบหอไตรสมัยโบราณกับสมัยใหม่ที่จะมีขึ้น

มาถึงตรงนี้อาจมีใครถามว่า หอไตรปิฎก กับ หอสมุดต่าง ๆ ของไทยนี้อันไหนมาก่อนกัน ต้องตอบว่า หอไตรปิฎกมาก่อน เพราะพุทธศาสนามีมาปรากฏอายุกาลถึง ๒๕๖๖ ปีแล้ว แต่เมื่อรวมอาณาจักรไทย แต่สมัยสุโขทัย อยุธยา ธนบุรี รัตนโกสินทร์ เพียง ๙๐๘ ปี ยังไม่ถึงครึ่งหนึ่งของอายุพระพุทธศาสนาเลย เพราะย้อนนับดูจะเห็นว่า

สมัยกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี มีอายุการราว ๒๓๖ ปี (พ.ศ. ๑๗๘๑ – ๒๑๑๗)

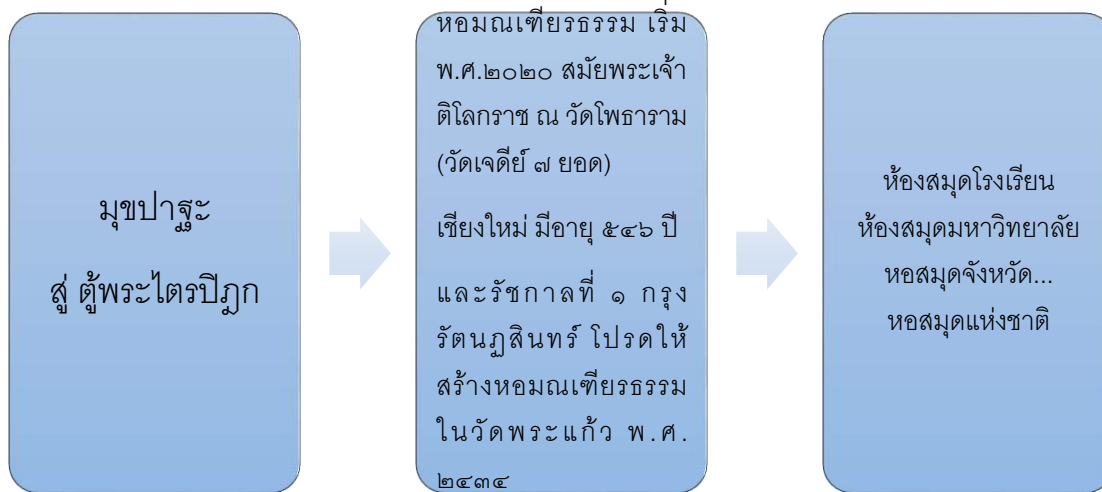
สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี มีอายุการราว ๔๑๗ ปี (๑๘๙๓ -๒๓๑๐)

สมัยกรุงธนบุรีเป็นราชธานี มีอายุการราว ๑๕ ปี (๒๓๑๐-๒๓๒๕)

สมัยกรุงรัตนโกสินทร์เป็นราชธานี มีอายุการราว ๒๔๐+๑ ปี วันที่ ๒๑ เมษายน ๒๕๖๕

ประเทศไทย มีหอไตร หรือ หอมณเฑียรธรรมขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๐๒๐ โดยพระเจ้าสิริธรรมจักรวรรดิ ดิลกราชาธิบดี (พระเจ้าติโลกราช) ที่พระองค์ได้อาราธนาพระภิกษุสงฆ์ทรงพระไตรปิฎกหลายร้อยรูป ให้ชำระอักขระในพระไตรปิฎกที่วัดโพธาราม (วัดเจดีย์เจ็ดยอด) เชียงใหม่ เป็นเวลา ๑ ปี สำเร็จแล้วพระองค์ทรงสร้างพระมณเฑียรธรรม คือ หอไตร ไว้ในวัดโพธารามนั้น สำหรับประดิษฐานพระไตรปิฎก และประกอบพิธีสมโภชเป็นมหกรรม เราอาจกล่าวได้ว่า หอไตร ปรากฏครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๐๒๐ มีอายุกาลมา ๕๔๖ ปี

สรุป ที่บรรจุคัมภีร์พระไตรปิฎก เริ่มแรกเรียกว่า ตู้พระไตรปิฎก พัฒนาการไปเป็นหอไตร เป็นหอสมุดระดับมหาวิทยาลัย ระดับจังหวัดถึงระดับชาติ ลำดับก่อน-หลัง ดังแผนผังนี้

รูปภาพ ๑๖ พัฒนาการหอไตร สู่อสังคัมภีร์
ที่มา : ผู้วิจัย, (๑๐ มิถุนายน ๒๕๖๖)

๒.๔.๕ หอไตรสมัยใหม่ (ทศวรรษนี้)

๑) มองแลหลังหอไตร (backward Tepitaka Library Tower)

ก่อนที่จะมองไปข้างหน้า (Forward) อยากให้มองย้อนหลังไปยังประวัติศาสตร์ของโลกที่ถูกแบ่งเป็นยุคต่าง ๆ โดยแต่ละยุคนั้นแบ่งยุคตามการพัฒนาคำเครื่องมือทำมาหากิน เครื่องมือทำไร่ ไถนา

ประวัติศาสตร์ยุคแรก เรียกว่า ยุคหิน มียุคหินเก่า หินกลาง หินใหม่ เหตุที่ชื่อว่ายุคหิน เพราะนำหินมาลับ มาฝนเป็นจอบ คราด โถ เสียม มีดพร้าต่าง ๆ เช่น ขวานหินขัดหรือ ขวานฟ้าคือ เครื่องมือเครื่องใช้ของมนุษย์ยุคก่อนประวัติศาสตร์ ผลิตขึ้นเมื่อประมาณ ๔,๕๐๐ - ๓,๕๐๐ ปีมาแล้ว มีลักษณะเป็นก้อนหินที่มีการกะเทาะขัดแต่ง ต่อมาคือยุคโลหะ (Metal Age) ราว ๕,๐๐๐-๓,๐๐๐ ปีก่อนคริสตกาล) พัฒนาการทางเทคโนโลยีที่สำคัญ คือ การเปลี่ยนแปลงจากการใช้ขวานหินมาเป็นขวานโลหะ เริ่มจากทองแดง และพัฒนามาเป็นโลหะผสมคือ สำริด โลหกรรมสำริดเกิดขึ้นมา นับว่ายุคนี้พัฒนาการมาจากยุคหินซึ่งเป็นธรรมชาติที่หาได้ง่ายที่จะนำมาสร้างเครื่องมืออะไร ซึ่งเหล็กก็เป็นอีกระดับหนึ่งที่ทำได้ยากขึ้นและแข็งกว่าหิน ทำได้ยากกว่าหิน ต่อจากยุคโลหะ คือ ยุคประวัติศาสตร์ คือ เป็นเรื่องราวของมนุษย์ที่ดำรงชีพด้วยการใช้เครื่องมือทำกินที่ทำจากหินบ้าง จากโลหะ ยุคที่มนุษย์พัฒนาการที่วิจิตรพิสดาร มีมหรสพ มีสถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม จะเห็นว่า มีจิตรกรรม เกาะสลักตามถ้ำ ผากระดาน แม้พระพุทธศาสนา ก็ยังมีคำว่า เย ธมมาซึ่งเป็นประเด็นที่พระพุทธเจ้าตรัสกับภิกษุทั้งหลาย เป็นเรื่องที่พระสารีบุตรกับพระอัสสชิสนทนากัน เป็นเรื่องที่พระอัญญาโกณฑัญญะได้บรรลุโสดาบันด้วยคำในบทธรรมจักกัปปวัตตนสูตรว่า “..ยังกิลฺลิจิ สมุทฺถมมํ สพฺพนตํ นิโรธมฺมุนตี”

เมื่อไม่นานมานี้ ประมาณ ๒๐ ปีได้ เราจะได้ยินคำว่า ยุคนิคส์ (NIC มาจาก Newly Industrialized Country) ประเทศอุตสาหกรรมใหม่ เป็นประเภทการจำแนกประเทศโดยนักรัฐศาสตร์และนักเศรษฐศาสตร์ แผนที่โลกแสดงรายการประเทศกำลังพัฒนา โดยมีการอุตสาหกรรมการผลิตผลทางการเกษตรเพื่อแปรรูป เช่น ข้าวโพด มันสำปะหลัง ยางพารา แปรรูปเป็นยางรถยนต์ ยางมะตอย เป็นกระดาษ เป็นรองเท้า พัฒนาการมาเรื่อย ๆ เป็นโรงงานผลิตรถยนต์จากเหล็ก จากพลาสติกชนิด เป็นถึงน้ำ ท่อน้ำ นำไปสร้างบ้านเรือน ถนน สะพานได้อย่างสะดวก ปัจจุบันนี้ จะได้ยินคำว่า ยุค ๔.๐ ซึ่งเป็นผลจากการประกอบการธุรกิจด้วยเทคโนโลยีที่ผ่านกระบวนการทางโรงงานอุตสาหกรรม ผ่านกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ โดยแต่ละยุคนี้ มีเนื้อหาสาระที่วัดได้ ดังนี้

ยุค ๑.๐ หมายถึง ยุคของเกษตรกรรม มีการขับเคลื่อนเศรษฐกิจที่อยู่บนพื้นฐาน ของเกษตรกรรมปลูกข้าว ทำไร่สวน เลี้ยงสัตว์ เพื่อนำผลผลิตไปขายเพื่อการสร้างรายได้และการประกอบอาชีพ

ยุค ๒.๐ หมายถึงยุคอุตสาหกรรมเบา เริ่มนำเครื่องมือมาใช้ในการผลิต และมีการใช้แรงงาน ผลิตสินค้า เช่น เสื้อผ้า กระเป๋า เครื่องเขียน เป็นต้น

ยุค ๓.๐ หมายถึงยุคอุตสาหกรรมหนักและส่งออก เริ่มมีการใช้เทคโนโลยีมากขึ้น ผลิตสินค้าที่มีความซับซ้อนมากยิ่งขึ้น เช่น ชิ้นส่วนยานยนต์ อุปกรณ์อิเล็กทรอนิกส์ ก๊าซธรรมชาติ

ยุค ๔.๐ หมายถึงยุคก้าวเข้าสู่ยุคอุตสาหกรรม ที่จะเป็นกลไกสำคัญในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจของประเทศ ที่ไม่ใช่เพียงภาคอุตสาหกรรมและแรงงานที่ต้องเตรียมพร้อมเท่านั้น แต่ทางภาครัฐ เอกชน สถานศึกษา สถาบันประกอบการและประชาชน ก็ต้องมีทั้งความรู้ ทักษะที่ดี เพื่อพร้อมต่อการปรับตัวต่อคนที่กำลังจะเริ่มทำงานใหม่และใส่ใจคนทำงานเดิม ผ่านทักษะแรงงานที่จำเป็นในยุคอุตสาหกรรม ๔.๐ ได้แก่ การคิดวิเคราะห์ การคิดเชิงลึก สังเคราะห์ข้อมูลที่หลากหลาย การแก้ไขปัญหา ความคิดสร้างสรรค์ การทำงานร่วมกับสังคม วุฒิภาวะทางอารมณ์ รองรับเทคโนโลยีระดับสูงหลากหลายรูปแบบที่เคยถูกนำไปใช้ในอุตสาหกรรมการผลิตแล้ว แต่เมื่อก้าวเข้าสู่ยุคปฏิวัติครั้งที่ ๔ เทคโนโลยีเหล่านี้จึงมาพร้อมกับความสามาร

สูงมากขึ้นจากการใส่ปัญญาประดิษฐ์ (Artificial Intelligence-AI) ทำให้สามารถดึงศักยภาพของกระบวนการผลิตและโซ่อุปทานได้มากขึ้นจากการทำงานร่วมกับปัญญาประดิษฐ์และมนุษย์

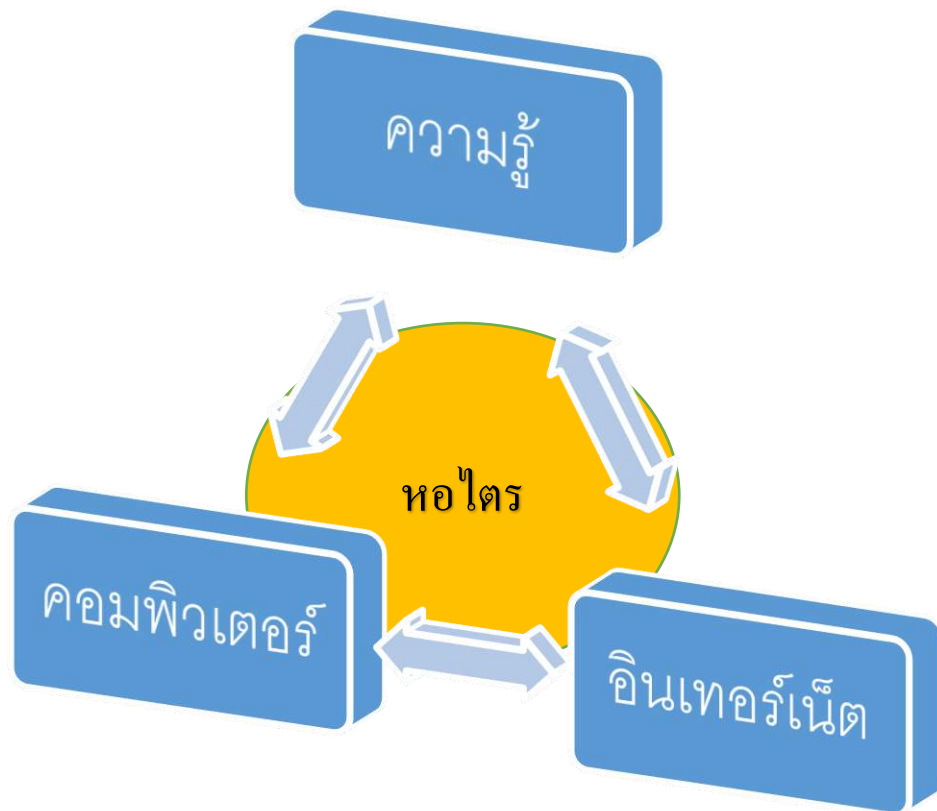
จากการสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิท่านหนึ่ง ได้คำตอบว่า พระไตรปิฎกสมัยใหม่จะอยู่ในรูปใด คำตอบที่ได้คือ จากนี้ไปพระไตรปิฎก คงจะไม่เป็นเล่มให้เห็นละ คงจะอยู่ในรูปดิจิทัล (Digital Tepitaka) เวลาจะใช้ก็เพียงกดปุ่มสัมผัสแล้วข้อมูลนั้นก็ออกมาเหมือนในเล่ม เมื่อเป็นเช่นนี้ พื้นที่สำหรับพระไตรปิฎกจะน้อยลง เพียงโต๊ะเล็กเซอร์ตัวอย่างเล็ก ๆ ก็นำพระไตรปิฎกออกมาใช้ได้แล้ว มีเครื่องคอมพิวเตอร์ตั้งโต๊ะหรือคอมพิวเตอร์โน้ตบุ๊ก โดยจะเพียงอ่านก็ดี หรือจะปริ้นต์ออกมาก็ย่อมได้ ยิ่งกว่านั้น แม้เครื่องโทรศัพท์มือถือของเรา ก็สามารถตั้งแอปพลิเคชัน (application) พระไตรปิฎกได้ ใช้งานได้เหมือนในเล่ม นี่ก็แสดงว่า หอไตรจะเล็กลงเหลือเพียงเท่ากระดานชนวนแผ่นหนึ่งแน่แท้

๒) มองไปข้างหน้าหอไตร (forward Tepitaka Library Tower)

ถ้ามองไปข้างหน้าในเรื่องหอไตรแล้ว ก็มาถึงยุค ๔.๐ ยุคนี้แล้ว ธรรมดาเครื่องมือสื่อสาร ติดต่อประสานระยะไกลถึงข้ามโลกได้ (Telephone) ซึ่งก็สมชื่อตามคำว่า Tele ระยะไกล ๆ phone เสียง แปลว่า เสียงที่สามารถได้ยินและคุยกันได้ระยะไกล ๆ เมื่อก่อนประมาณ ๑๕-๒๐ ปีมานี้ เราจะใช้โทรศัพท์ติดโต๊ะ แบบโต๊ะล็อก โดยการหมุนตัวเลขเบอร์โทรศัพท์นั้น ๆ จะนำติดตัวไปไหนไม่ได้ แต่ปัจจุบันนี้ เป็นโทรศัพท์ชนิดโมบาย (Mobile Telephone) ติดตัวไปได้โดยใส่กระเป๋าเสื้อ กางเกงเพราะเครื่องมีขนาด ๔x๖ นิ้วเอง แต่มีคุณภาพสูง ใช้ได้ทั้งโทรออก-เข้า ดูคลิป วิดีโอ ถ่ายรูปภาพ ถ่ายคลิป วิดีโอ หรือค้นหาข้อมูลแล้วโหลดภาพคลิป ไฟล์เอกสารได้ ที่สะดวกสบายยิ่งกว่านั้น ไม่ต้องพกพาโทรศัพท์ก็ได้ แต่ใส่ข้อมือเช่นเดียวกับนาฬิกา เรียกว่า สมาร์ทวอช (Smartwatch) แล้วยังหารายได้จากโทรศัพท์อีกด้วย โดยโฆษณาสินค้าผ่านเฟซบุ๊ก ผ่านอินเทอร์เน็ตแล้วค่าโฆษณาที่เข้ามาเอง ความรวดเร็ว ความกะทัดรัดของเครื่องมือมีมาก พกพาง่าย เช่นเดียวกับบัตร เอ ที เอ็ม ATM card มาจากคำว่า Automatic Tele Machine แปลว่า เครื่องเบิกเงินระยะไกลอัตโนมัติ ซึ่งเรามีบัตรเอทีเอ็มใบเดียวสามารถกดเงินจากตู้เอทีเอ็มได้ทุกตู้หรือทุกธนาคาร ขอเพียงเรามีเงินในบัญชีบัญชีธนาคารเท่านั้น

เมื่อกล่าวถึงรถยนต์ เมื่อก่อนหน้านี้ ๑๐-๑๕ ก็จะมีรถยนต์คันขนาดใหญ่ เพราะต้องใช้เครื่องยนต์ขนาดใหญ่ เครื่องมอเตอร์แอร์ หม้อน้ำ ถังน้ำมันเชื้อเพลิง มาปัจจุบันนี้ รถยนต์เกือบทุกยี่ห้อ แม้รถเม็กซิเดส เบนซ์ก็มีคันขนาดเล็กลง บางยี่ห้อรถยนต์รุ่นใหม่ี่ยนหุประตุจาก ๔ ประตูเหลือ ๒ หูเท่านั้น มองภายนอกคิดว่า มีแต่ประตูด้านหน้าเท่านั้น ที่ยิ่งไปกว่านั้น รถยนต์ปัจจุบันนี้ใช้ไฟฟ้า เรียกว่า SUV EUV หรืออะไรก็สุดแท้ แต่ ผลปรากฏว่า รถยนต์มีน้ำหนักน้อยลง ที่สำคัญคือ ไม่มีเสียงเครื่องยนต์ เป็นเครื่องยนต์ไฟฟ้าที่มีเสียงเงียบที่สุด นั่งอยู่ใกล้ ๆ ยังไม่ได้ยินเสียงว่ารถผ่านมาเลย

จากตู้พระไตรปิฎกหรือหอไตร หอธรรม หอสมุดมหาวิทยาลัย หอสมุดประจำจังหวัดหรือหอสมุดแห่งชาติละ น่าจะเล็กลงได้เพียงไร แต่ได้ผลที่แม่นยำ รวดเร็ว กินพื้นที่น้อย เรียกว่า ทางกายภาพ (hardware) จะเล็กได้เท่าที่จำเป็น แต่เนื้อหา ประโยชน์ที่ได้ (soft ware) ย่อมมีมากด้วยอิทธิพลของคำว่า ความรู้ อินเทอร์เน็ต คอมพิวเตอร์ เรื่องนี้ ผู้สันตทกรณีประจำองวิชาการ รับผิดชอบในพระไตรปิฎก มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยกล่าวว่า ปัจจุบันทำงานวิชาการ การศึกษาค้นคว้าโดยอาศัย ๓ องค์ประกอบนี้อยู่แล้ว ดังนั้น หอไตรในโลกข้างนี้จะมีส่วนประกอบเพียง ๓ ส่วนนี้ แผนผังนี้

รูปภาพ ๑๗ องค์ประกอบหอไตรปฏิภนสมัยใหม่
ที่มา : ผู้เขียน, (๑๒ พฤษภาคม ๒๕๖๖)

บทที่ ๓

ภูมิสถาปัตยกรรมของวัด

บทนี้ กล่าวถึงบริบทของหอไตร เป็นหลักศึกษาในเรื่องนี้ กลุ่มหอไตรย่อมอาศัยที่ตั้งคือวิหาร โบสถ์ ศาลา เพราะหอไตรจะเป็นสถาปัตยกรรมที่ตั้งอยู่ในวัดเท่านั้น ไม่มีที่จะตั้งไว้ตามบ้านเรือนยกเว้นหอ พิพิธภัณฑสถานขนาดใหญ่ แต่ก็นำมาจากวัดที่อาจจจะร้างหรือเกิดอุบัติเหตุ น้ำท่วม ไฟไหม้ ที่สำคัญคือ หอไตรนี้ นิยม สร้างในวัดที่เป็นพระอารามหลวงที่สร้างโดยพระเจ้าแผ่นดินสมัยโบราณ เพื่อให้ครบถ้วนในส่วนที่คิดว่าเป็น หลักศึกษา เป็นอสังการของวัดระดับพระบารมีของผู้สร้างนั้น ดังนั้น เรื่องราวศิลปะหอไตรรวมทั้งเขตแดน ประดิษฐานของหอไตร ย่อมมีการวางแผนผังสร้างพื้นที่ที่เหมาะสม ดังนี้

๓.๑ ความสำคัญและความเชื่อมโยงหอไตร

ประเทศไทย ในฐานะเป็นหนึ่งในประเทศอาเซียน โดยปริมาณประชากรไทยจำนวน ๙๕% เป็น ชาวพุทธ^{๓๒} มีพระสงฆ์สามเณรโดยประมาณ มีวัดวาอารามสามหมื่นแห่งโดยประมาณ นี่เป็นสถิติที่ได้พบ และได้ยินบ่อย พระพุทธศาสนาจึงมีอิทธิพลต่อสังคมไทยในเชิงปริมาณ ว่าโดยเชิงคุณภาพแล้ว สังคมไทยหรือ ชาวไทยเคารพนับถือพระพุทธศาสนา โดยถือพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าเป็นต้นแบบที่ถ่ายทอดออกใน รูปศิลปกรรม ประเพณี วัฒนธรรมต่าง ๆ ดังที่ประเทศไทยมีฮีตสิบสอง (ประเพณีประจำเดือน) เกิดขึ้นนำมา ศึกษาประยุกต์ใช้พัฒนาชีวิต จึงมีร่องรอยรูปธรรมที่เป็นภูมิทัศน์ สถาปัตยกรรม หรือจากพระสงฆ์ที่นำมาเผยแพร่ จากการศึกษาเล่าเรียนในสถานศึกษา จากการศึกษาปฏิบัติตามวัฒนธรรมประเพณีที่มากับพระพุทธศาสนา

ประเทศไทย มีวัฒนธรรมเกี่ยวกับพระเจ้าแผ่นดิน ใช้คำสอนพระพุทธศาสนามาคู่กัน ตั้งแต่สมัย โบราณถึงปัจจุบัน พระองค์ก็อยู่ในฐานะองค์เอกอัครศาสนูปถัมภก ในด้านการปกครอง การเมือง การศึกษา นั้น ถ้าพระมหากษัตริย์มีพระราชโอรสอย่างไร ประชาชนก็อนุวัติตาม ดังความว่า “สมัยนั้น พระเจ้าพิม พิศาร จอมทัพมครรัฐ มีพระราชประสงค์จะทรงเลื่อนวันเข้าพรรษาออกไป จึงทรงส่งทูตไปในสำนักภิกษุ ทั้งหลายว่า “ถ้ากระไร ขอพระคุณเจ้าทั้งหลายพึงเข้าจำพรรษาในชุมชนหีบักข์ (ข้างขึ้น) ที่จะมาถึง” ภิกษุ ทั้งหลาย จึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรา อนุญาตให้เคลื่อนตามพระราชา”^{๓๓} (อนุชา นามิ ภิกขเว ราชนัง อนุตตติตุง) ให้เคลื่อนตามบ้านเมือง แม้ในเรื่อง อื่นที่ขอบธรรม ก็พึงเคลื่อนตาม แต่ไม่พึงเคลื่อนตามใคร ๆ ในเรื่องที่ไม่ขอบธรรม

สถาปัตยกรรมของวัดสำคัญที่เด่น ๆ เช่น เจดีย์ทรงปราสาท (Prang Stupa) ถือว่าเป็น ศิลปะวัฒนธรรมชั้นเลิศ สร้างได้ยากยิ่ง ผู้ที่จะสร้างต้องมีฐานะบารมีสูงส่ง เมื่อสร้างแล้วมีความคุ้มค่า เป็น เครื่องหมายที่แสดงถึงภูมิปัญญาของมนุษย์ บ่งชี้เห็นถึงความเจริญรุ่งเรืองทางสติปัญญา ความคิดอ่านของ บรรพบุรุษ ส่วนคุณลักษณะศิลปะจะเป็นอย่างไรนั้น จะบอกถึงยุคสมัย พื้นที่ที่สร้าง และบอกอุปนิสัยหรือจริต ของคนแห่งนั้นได้เป็นอย่างดี แม้จะเป็นวัฒนธรรมรับช่วงก็ดี เมื่อรับเข้ามาแล้วเห็นว่าดี มีคุณค่าก็ใช้สติภูมิ ปัญญาเลือกเฟ้นเป็นวิถีชีวิตต่อคนรุ่นต่อมาก็ตาม แต่ก็เป็นศิลปะวัฒนธรรมที่จะมุ่งเน้นให้ความรู้พัฒนาคุณภาพ ชีวิตได้อย่างดี ส่วนที่เป็นนามธรรม แนวคิด ความรู้สึก การแสดงผ่านประเพณีสงกรานต์ ลอยกระทง และ เทศน์มหาชาติ ที่ถือเป็นเอกลักษณ์ของไทยโดยแท้ เช่น เจดีย์ทรงปราสาทวัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร

^{๓๒} ศูนย์อาเซียนศึกษา มจร, อินโฟกราฟิกพุทธอาเซียน, (นนทบุรี : หจก. เซน ปรีดี, ๒๕๖๑), หน้า ๘๒.

^{๓๓} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๘๖/๒๕๕.

จังหวัดพิษณุโลก เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธชินราช มีศิลปกรรมอื่น ๆ อาทิฉนวนทาบ หอระฆัง อุโบสถทรงโรง พระวิหารเก้าห้อง พระวิหารคด โดยดำเนินตามอนุรักษณาปธานะทำการบูรณะสมำเสมอ โดยทุกวันจะมีชาวไทยและชาวต่างชาติเข้าสักการะและเข้าชมจำนวนมาก

ความข้างต้นที่ว่า ให้คล้ายตามพระราช (ราชานั่ง อนุวัตติตุง) อรรถกถาวิญยอธิบายว่า ให้คล้ายตามบ้านเมือง ในเรื่องอื่น ๆ ที่ชอบธรรมก็พึงคล้ายตาม ประชาคมเศรษฐกิจอาเซียน (AEC) ก็เช่นเดียวกันที่เกิดขึ้นโดยกำหนดให้มีเสาหลัก ๓ เสา คือ เสาเศรษฐกิจ เสาการเมือง ความมั่นคง รวมถึง/และสังคมวัฒนธรรม เมื่อเสาใดเสาหนึ่งเปลี่ยนไป อีกสองเสาก็ย่อมเปลี่ยนตาม ประเทศเมียนมาร์ ในฐานะเป็นประเทศที่มีชาวพุทธมากกว่าศาสนาอื่นใด มีสถาปัตยกรรมทางศาสนาที่เด่นชัด เช่น มหาเจดีย์ชเวดากอง (Chawedagong) ซึ่งถือเป็นสถาปัตยกรรมที่สำคัญทางศาสนาซึ่งมีองค์เจดีย์ประดับประดาด้วยอัญมณีพุกัญที่ศักดิ์สิทธิ์และสำคัญคือบรรจุพระเกศาธาตุ องค์เจดีย์เป็นสถาปัตยกรรมที่ทรงระฆังคว่ำ ชาวพุทธและไม่ใช่ชาวพุทธทั่วโลกเข้าสักการะบูชาหรือปรารถนาที่จะเข้าชม วันละหลายพันคน ทางารเปิดโอกาสให้เข้าสักการะหรือเข้าชมได้ถึงเที่ยงคืน นับว่าเป็นสถานที่ท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่สำคัญ ยิ่งไปกว่านั้น ประเทศเมียนมาร์ยังมีเมืองทะเลเจดีย์ ชื่อ เมืองมณฑลทะเล เป็นนครเจดีย์ แสดงให้เห็นความมั่นคงและรุ่งเรืองทางศาสนาของบรรพบุรุษมาหลายพันปี

๓.๒ หอไตรกับภูมิทัศน์และสถาปัตยกรรม

ในวัดใหญ่ ๆ สำคัญ ๆ ของประเทศไทยโดยเฉพาะที่ตั้งอยู่ในกรุงเทพมหานคร เต็มไปด้วยสถาปัตยกรรมทางศาสนา นั้น ย่อมได้รับการวางแผนผังเสมอ หากไม่แล้วจะไร้ระบบระเบียบ เพราะความรุ่งเรืองไม่ก่อให้เกิดปสาทะ ดังนั้น ต้องมีศิลปะในการบริหารจัดการ มีความคิดสร้างสรรค์ (creative thinking) จะเป็นมงคลสูงสุด (สิปปลยจ ...เอตมมงคลมุตตม) เทียบได้กับการสร้างที่อยู่อาศัย โดยเฉพาะวัดหรือสำนักสงฆ์หรือสำนักปฏิบัติธรรมนั้น เชื่อแน่ว่า ประการแรกจะมองในมุมกว้าง ๆ คือ จะตั้งอยู่ใกล้ภูมิทัศน์ปฎิรูปประเทศที่มีแหล่งน้ำ ลำธาร ใกล้ทางสัญจรทางน้ำหรือทางบกยิ่งถ้าติดกับทะเลได้ยิ่งดี เพื่อสะดวกในทุกด้าน มีภูมิทัศน์สะดวกแก่การใช้สอย (สิปปลายะ ๗) ที่ขาดไม่ได้คือมีความสงบจากภัยสงคราม แม้ห่างไกลจากหมู่บ้านบ้าง เพื่อให้เกิดวิเวกในการปฏิบัติธรรม สอดคล้องกับคำว่า บุคคลผู้จะเป็นสมณะ ต้องสงบ สบาย ระวังจากกิเลส จะเห็นได้จากเจ้าชายสิทธัตถะ เมื่อครั้งประพาสพระนครแล้วเห็นเทวทูต (นิมิต) ๔ โดยเทวทูตแรกคือ คนแก่ นำสลดใจ มีสภาพอมทุกข์ เทวทูตที่ ๒ คนเจ็บ นำสงสาร เกิดความทุกข์ทรมาน เทวทูตที่ ๓ คนตาย นำสลดใจว่าชีวิตนี้เป็นทุกข์ และน้อยนักที่จะพ้นทำความดี ซึ่งสามเทวทูตนี้ เจ้าชายเห็นแล้วนำสังเวชใจ คล้ายดังว่า โลกนี้มีแต่เรื่องทุกข์ ทำไ้เราจะพ้นจากสภาพทุกข์เหล่านี้ไปได้ เมื่อเห็นเทวทูตที่ ๔ คือ สมณะ นำศรัทธา เลื่อมใสตลอดไปร่งโล่งสบายใจ คล้ายเห็นแสงสว่างที่ปลายอุโมงค์ เห็นทางที่จะพ้นจาก แก่ เจ็บ ตายเหล่านี้ จึงคิดต่อยอดไปเรื่อย ๆ วันหนึ่งก็ได้โอกาสก็เสด็จออกออกภิเษกบบำเพ็ญธรรมจนได้ตรัสรู้ในวันเพ็ญเดือนวิสาขะ

ภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชน เกิดขึ้นจากการผสมผสานกันระหว่างวิถีชีวิตกับวัฒนธรรมและสภาพแวดล้อมของชุมชน ดังนั้น การปรับตัวในบริบทใหม่ดังกล่าว จึงส่งผลต่อเนื่องสู่การเปลี่ยนแปลงของภูมิทัศน์ชุมชนด้วยเช่นกัน ตัวอย่าง รูปแบบและบทบาทการใช้งานของป่าแหวหรือพื้นที่ ประกอบพิธีศัพพิธีกรรมสำคัญของชาวลาวโซ่งที่จัดขึ้นเพื่อส่งวิญญาณผู้ตายกลับไปสู่เมืองแถงหรือดินแดนของบรรพบุรุษในสิบสองจุไท ป่าแหวจึงเป็นส่วนหนึ่งของภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนที่สะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อเรื่องผีอันเป็น

รากฐานของวัฒนธรรมลาวโซ่งทั้งหมด บทความนี้จึงมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงของป่าแหว่ และ ปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ดังกล่าว^{๓๔}

ภูมิสถาปัตยกรรมของวัดในพระพุทธศาสนาเป็นเรื่องสำคัญ เพราะวัดในปัจจุบันนี้เต็มไปด้วยศิลปกรรม ทุกประเภท แนวคิดการสร้างวัดหรือสำนักสงฆ์นั้น จะคำนึงถึงสัปปายะ ที่สงบ สงัด ดังที่ รศ.ดร. วุฒินันท์ กันทะเตียน กล่าวไว้ว่า “แนวคิดสัปปายะในพระพุทธศาสนา เป็นเรื่องที่มีสัมพันธ์กับการพัฒนาจิตวิญญาณหรือ ปัญญาโดยเฉพาะ กล่าวคือเพื่อประโยชน์ใช้สอยในอันที่จะเกื้อกูล สนับสนุน ส่งเสริมให้ผู้ปฏิบัติธรรมสำหรับ หลีกเร้น และหาความสงบสงัดหรือเพื่อปฏิบัติสมาธิภาวนาเป็นสำคัญ ส่วนประโยชน์ใช้สอยในด้านอื่น เป็น แนวคิดที่เพิ่มเติมในภายหลัง คือเพื่อประโยชน์ในทางสังคมหรืออื่น ๆ ที่ส่งเสริมสุขภาพทางกาย จิต และ สังคม ซึ่งนำไปสู่สุขภาพทางจิตวิญญาณ”^{๓๕} กำเนิดเกิดศิลปกรรมนั้น กำเนิดมาแต่สมัยพุทธกาล สังเกตว่า เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จประทับที่ไหนก็จะสร้างเจดีย์อนุสรณ์ไว้ที่นั่นเพื่อเป็นพยานแห่งปฏิบัติพุทธกิจหรือแม้แต่ พระอรหันตสาวก คำว่า เจดีย์นี้ ได้แก่เจดีย์ ๔ ชนิด ตามที่กล่าวมาแต่ต้นว่าได้ครอบคลุมศิลปกรรมและภูมิ สถาปัตยกรรมต่าง ๆ ด้วย คือ (๑) ธาตุเจดีย์ คือ เจดีย์สำหรับบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ (๒) บริโภคเจดีย์ คือ สิ่งหรือสถานที่ที่พระพุทธเจ้าเคยทรงใช้สอย (๓) ธรรมเจดีย์ คือ สิ่งหรืออาคารบรรจุพระธรรม คือพุทธพจน์ (๔) อุทเทสิกเจดีย์ คือ พุทธปฏิมากรรม เช่น พระพุทธรูป^{๓๖}

สถาปัตยกรรมประเภทบริโภคเจดีย์ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้าที่ใช้สอย ตัวอย่างสังเวชนียสถาน ๔ ตำบล ที่ประสูติได้แก่ อุทยานลุมพินี มีสระน้ำ เจดีย์อาคาร ต้นสาละประสูติ ที่ตรัสรู้ ได้แก่ เจดีย์พุทธคยา ที่ แสดงปฐมเทศนา ได้แก่ เจดีย์ธรรมเมฆสถูป เมืองสาธนาถ ที่ดับขันธปรินิพพาน ได้แก่ เจดีย์มกุฏพันธเจดีย์ เมืองกุสินารา โดยสังเวชนียสถาน ๔ นี้มีอานิสงส์ให้สวรรคต พันธบายภูมิแก่ผู้ศรัทธาต่อสังเวชาฯ ที่ว่า “สังเวชาฯ นี้ เป็นที่ควรแก่การสักการบูชาและเห็นความสังเวชในธรรม พระองค์ตรัสกับพระอานนท์ว่า ชนเหล่าใดเหล่า หนึ่งจาริกไปยังเจดีย์ จักมีจิตเลื่อมใส ชนเหล่านั้นทั้งหมด หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในสุคติ โลกสวรรค์”^{๓๗} ประเทศไทย ดินแดนสุวรรณภูมิ หลังสังคายนาครั้งที่ ๓ ในประเทศอินเดีย โดยพระเจ้าอโศกมหาราชเป็นผู้ อุปถัมภ์ เมื่อทำเสร็จแล้วก็ทำการเผยแผ่ธรรมโดยแบ่งสมณทูตไปยังประเทศต่าง ๆ ๙ สาย หนึ่งใน ๙ สายนี้มา ที่สุวรรณภูมิ คือ สายที่ ๘ โดยมีสมณทูต ๒ รูป คือ พระโสณเถระและพระอุตตรเถระ เป็นผู้แทนมาเผยแผ่ ปัจจุบันคือ ประเทศในคาบสมุทรอินโดจีน ได้แก่พม่า ไทย ลาว กัมพูชา จะเห็นว่า พระสมณทูต ๒ รูป คือ พระ โสณเถระและพระอุตตรเถระ เป็นหัวหน้าคณะไปเผยแผ่ ณ ดินแดนสุวรรณภูมิ ปัจจุบันคือ ประเทศเมียนมาร์ ไทย ลาว กัมพูชา โดยตั้งจุดศูนย์กลางคือ นครปฐม และได้สร้างหลักฐานเผยแผ่ไว้ คือ พระปฐมเจดีย์ ณ วัด พระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม

หลังพุทธกาลมาหลายปี ก็มีพระพุทธรูปแบบศิลปะคันธาระ (ยุคคันธาระ) ยุคนี้จะสร้างพุทธรูปให้มี รูปร่างคล้ายมนุษย์ที่มีหนวด เครา ทรงเครื่องนุ่งห่มที่เป็นผืนผ้ามีรอยจีบ ไม่ใช่แบบจิ๋วพระสงฆ์ปัจจุบัน จากนั้นมา ก็เข้ายุคต่าง ๆ ของไทย มีทราวดี ศรีวิชัย สุวรรณภูมิ จบถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ในปัจจุบันนี้

^{๓๔} ขวาทรร คักดีศรี, บทความ เรื่อง การเปลี่ยนแปลงทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนของชาวลาวโซ่งในบริบทใหม่: กรณีศึกษา ป่าแหว่, หน้า ๔๕.

^{๓๕} วุฒินันท์ กันทะเตียน, ภูมิสถาปัตยกรรมของวัดไทยกับการเรียนรู้และการส่งเสริมสร้างสุขภาพเชิงพุทธบูรณา การ, รายงานการวิจัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยและสำนักสนับสนุนสุขภาพองค์กร สำนักงานกองทุน สนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.), ๒๕๖๐, หน้า ๑๑.

^{๓๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, หน้า ๔๐.

^{๓๗} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๓/๑๕๑.

ดังนั้น ศิลปกรรมในรูปแบบใดนั้นขึ้นอยู่กับยุคสมัย จึงมีการแบ่งยุคพุทธศิลปกรรม สมัยสุโขทัยจะรัศมีบนพระเศียร เช่น พระพุทธชินราช ตามที่จะจัดแบ่งยุคพระพุทธรูปตามกาลานุกรม ดังนี้

๑. สมัยพุทธกาล (พรรษาที่ ๗)

๒. สมัยหลังพุทธกาล

๒.๑ แบบโบราณ

- ๑) สมัยคันธาระ (ราวพุทธศตวรรษที่ ๓)
- ๒) สมัยมถุรา (ราวพุทธศตวรรษที่ ๗-๘)
- ๓) สมัยคุปตะ (ราวพุทธศตวรรษที่ ๙ - ๑๓)
- ๔) สมัยทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๖)
- ๕) สมัยศรีวิชัยหรือศรีวิชัย (พุทธศตวรรษที่ ๑๓ - ๑๘)
- ๖) สมัยศิลปะเขมรที่พบในประเทศไทย (พุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๘)

๒.๒ แบบร่วมสมัย (กลาง)

- ๗) สมัยสุโขทัย (ปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๘ - ๒๐)
- ๘) สมัยล้านนา (พุทธศตวรรษที่ ๑๙ - ๒๓)
- ๙) สมัยอุทอง (พุทธศตวรรษที่ ๑๗ - ๑๙)
- ๑๐) สมัย ออยุธยา (ปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๙ - ต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๔)

๒.๓ แบบใหม่

- ๑๑) สมัย รัตนโกสินทร์ (พุทธศตวรรษที่ ๒๔ - ปัจจุบัน)
ตอนต้น รัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๓
ตอนกลาง รัชกาลที่ ๔ ถึงรัชกาลที่ ๗
ตอนปลาย รัชกาลที่ ๗ คาบเกี่ยวรัชกาล ๘ ถึงรัชกาลปัจจุบัน^{๓๘}

ความข้างต้นแสดงให้เห็นว่า ภูมิทัศน์จะมีอิทธิพลต่อรูปแบบสถาปัตยกรรม ทำให้รูปทรงต่างกัน สมัยพุทธกาลอาจจะมีศิลปกรรมน้อยแต่เป็นต้นกำเนิดของศิลปกรรมในทุกวันนี้ พระพุทธรูปสมัยคันธาระจะยังทรงรูปแบบของมนุษย์ปกติโดยมีหนวดเครา รัศมีเปลวเพลิงก็ไม่แหลม แต่มาสมัยสุโขทัย จะมีรัศมีเปลวเพลิงที่แหลมพวยพุ่งขึ้นดังเปลวไฟ สื่อถึงปัญญาที่จะส่องกำจัดความมืดคืออวิชชาของคัมภีร์ปฏิบัติสมาธิปฏิบัติ เมื่อกำจัดองค์ปฐมได้แล้วองค์ต่อมาที่ไม่มีเป็นอันดับสี่สังสารวัฏ คือนิพพาน

๓.๓ พุทธศิลปกรรม (สถูป) ๘๔,๐๐๐ องค์ โดยพระเจ้าอโศกมหาราช

เรื่องนี้มีงานเขียนกล่าวไว้ที่ชัดเจนโดยพระครูกลยาณสิทธิวัฒน์ (สมาน กลยาณธมโม) ได้กล่าวเรื่องสถูป/เจดีย์ในหนังสือพุทธประวัติตามแนวปฐมสมโพธิ ตอนว่าด้วยการสร้างพระสถูป (เจดีย์) ๘๔,๐๐๐ องค์ ที่พระเจ้าอโศกมหาราชแห่งอินเดียได้สร้างพระบรมสารีริกธาตุพร้อมการกับบรรจุพระบรมสารีริกธาตุไว้ในพระสถูปนั้น ว่า

^{๓๘} พระครูสิริรัตนาวุธ (ทวี ฐานวโร), พุทธศิลป์พุทธธรรม, (พิษณุโลก : โปกัสปริ้นต์, ๒๕๖๕), หน้า ๕๓-๕๔.

เมื่อพระพุทธศาสนามีอายุกาลล่วงได้ ๒๑๘ พรรษา อโศกราชกุมารได้รับการอภิเษกขึ้นครองราชย์สมบัติ ณ กรุงปาฏลีบุตร ทรงพระนามว่า “พระเจ้าธรรมมาโคกราช” พระองค์ทรงเป็นนักรบผู้ยิ่งใหญ่ และต่อมาได้พบสามเณรในพระพุทธศาสนานามว่า “นิโครธ” ได้สนทนาปราศรัยไถ่ถามข้อสงสัยต่าง ๆ จนทำให้พระองค์กลับมีพระทัยเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา อาการที่เคยโหดร้ายก็กลับสงบเยือกเย็น พระหัตถ์ที่เคยถือดาบอาบด้วยเลือดมนุษย์ก็กลับถือดาบดอกไม้ธูปเทียนเครื่องสักการะ กิริยาอาการที่เคยแสดงออกดูเข้มแข็งหยาบกร้าย ก็กลับกลายเป็นสงบเสงี่ยมเรียบร้อย จนเป็นประหลาดใจแก่ผู้ใกล้ชิดทั้งหลาย พระองค์ได้ปฏิบัติตามหลักธรรมคำสอนของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าอย่างเคร่งครัด บริจาคพระราชทรัพย์สร้างถาวรวัตถุในพระพุทธศาสนามากมาย ได้สร้าง “พระสถูป” ทั่วชมพูทวีปถึง ๘๔,๐๐๐ องค์^{๓๙}

เมื่อพระอโศกมหาราชสร้างพระสถูปเสร็จแล้วได้ตรัสถามพระสงฆ์ว่า “โยมจะได้พระบรมสารีริกธาตุจากที่ไหน เพื่อนำมาบรรจุในพระสถูปเหล่านี้” (พระสงฆ์ตอบว่า) มหาบพิตร อาตมาภาพได้ทราบข่าวต่อ ๆ กันมาตั้งแต่อดีตว่า มีการฝังพระบรมธาตุไว้ แต่ไม่ทราบว่าจะอยู่ที่ใด ”ในที่สุดก็ได้รับรู้เบาะแสจากพระเถระผู้เฒ่ารูปหนึ่ง อายุได้ ๑๒๐ พรรษา พระเจ้าอโศก จึงได้อาราธนาให้พระเถระนั้นนำทางเสด็จไปยังสถานที่ดังกล่าวแล้วรับสั่งให้ถากถางป่าออกให้หมด ก็ได้พบพระสถูปหิน รับสั่งให้เคลื่อนย้ายสถูปนั้นออกไปไว้ที่อื่นแล้วขุดลงไปจนพบพระบรมสารีริกธาตุและอักษรจารึกที่พระมหากัสสปะอธิษฐานไว้ว่า “สืบต่อไปภายภาคหน้า เมื่อพระอโศกราชกุมารได้ครองราชย์สมบัติทรงพระนามว่าพระเจ้าธรรมมาโคกราชแล้วพระองค์จะได้รู้พื้นพระบรมสารีริกธาตุเหล่านี้แจกจ่ายและประดิษฐานทั่วแผ่นดินชมพูทวีป”

๓.๔ ประเภทสถาปัตยกรรมสี่อธรรม

ศิลปกรรม แยกเป็นศิลปกรรมเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาและที่มีใช้ศาสนา ที่เกี่ยวกับศาสนาเห็นได้ชัด คือ พระอุโบสถที่มีศิลปะด้วยซ้อฟ้า ใบระกา หางหงส์ นาค ยักษ์ ท้าวเวสสุวรรณ ด้วยวิธีหล่อรูป แกะสลักด้วยวัสดุปูนปั้น วัสดุพลาสติก งานถักทอ งานจิตรกรรม รวมถึงงานศิลปะที่เป็นวัฒนธรรมประเพณีที่แสดงออกผ่านการบันเทิง มีจุดประสงค์เพื่อสืบค้นและตีความพฤติกรรมของมนุษย์ โดยตีความเชิงอุปมา (Analogous meaning) ที่เป็นบุคลาธิษฐานและธรรมาธิษฐาน ตัวอย่าง วัดอินทราวาส (วัดต้นแก้ว) กล่าวกันว่า “มีสถาปัตยกรรมที่เป็นล้านนาไทยโบราณ มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ โดยสร้างศาลาจัตุรมุขเป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุของพระธาตุดอยสุเทพแหว่พักจากการแห่จากวัดพระธาตุศรีจอมทองไปยังวัดพระธาตุดอยสุเทพเพื่อให้ชาวพุทธได้สักการบูชาและสงฆ์ นอกจากนี้ยังสื่อถึงธรรมด้วยว่า ศาลาจัตุรมุขหรือศาลา ๔ ทิศแสดงถึงท้าวจตุโลกบาลหรือการคุ้มครองดูแลของเทพสวรรค์ชั้นจาตุมหาราช ซึ่งเป็นสวรรค์ชั้นแรกในสวรรค์หกชั้น”^{๔๐} แสดงให้เห็นถึงว่า ศิลปกรรมด้านสถาปัตยกรรมนั้นเกิดขึ้นจากอิทธิพลพระพุทธศาสนาและสี่อธรรมโดยแท้

ประเภทสถาปัตยกรรม มีสถาปัตยกรรมเปิด (Open Architecture) เป็นสิ่งก่อสร้างที่ประชาชนสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ได้ เช่น อาคารบ้านเรือน โรงแรม ฯลฯ จึงต้องจัดสภาพต่าง ๆ ให้เอื้ออำนวยต่อการอยู่อาศัยของมนุษย์ เช่น แสงสว่าง และการระบายอากาศและสถาปัตยกรรมปิด (Closing Architecture) เป็น

^{๓๙} พระครูกล้วยานสิทธิวัฒน์ (สมาน กลยาณธมโม), พุทธประวัติตามแนวปฐมสมโพธิ, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๒๙๐-๒๙๑.

^{๔๐} สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, วัดต้นแก้ว (อินทราวาส) : ศิลปกรรม สถาปัตยกรรม และการสืบสานประเพณีวิถีล้านนา, (สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๖๒), หน้า ๑๓.

สิ่งก่อสร้างอันเนื่องมาจากความเชื่อถือต่าง ๆ จึงไม่ต้องการให้คนเข้าไปอาศัยอยู่ เช่น สุสาน อนุสาวรีย์ เจดีย์ต่าง ๆ สิ่งก่อสร้างแบบนี้จะประดับประดาให้มีความงามมากขึ้นตามความศรัทธาเชื่อถือ สถาปัตยกรรมเป็นงานทัศนศิลป์ที่คงสภาพอยู่ได้นานที่สุด เรื่องนี้คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาชั้นอรรถกถาชื่ออรรถกถามังคลัตถทีปนีได้แบ่งศิลปะออกเป็น ๒ ประเภท คือ

๑. อนุคาริยศิลปะ ได้แก่ ศิลปะของบรรพชิต
๒. อาคาริยศิลปะ ได้แก่ ศิลปะของคฤหัสถ์^{๑๑}

ประเภทแรก ศิลปะของบรรพชิต ศิลปะที่เกี่ยวกับศาสนา มีโบสถ์ วิหาร เจดีย์ วัฒนธรรมประเพณีที่มีกำเนิดจากศาสนา แม้อรอยพุทธบาท การออกแบบจิวรของพระอานนท์ เป็นต้น ประเภทที่สอง ศิลปะของคฤหัสถ์นั้น คือ ศิลปะที่เกี่ยวกับอาคาร บ้านเรือนที่เป็นที่อยู่อาศัยของชาวบ้านและอีกประเภทคือภูมิทัศน์ที่มีการออกแบบ การวางผังในลักษณะต่าง ๆ ตามความข้างต้นว่า สถาปัตยกรรม (Architecture) การออกแบบเพื่อก่อสร้างสิ่งต่าง ๆ แบบบรรพชิตและคฤหัสถ์ เพื่อให้เกิดความสวยงามและเป็นประโยชน์แก่การใช้สอยตามต้องการ งานสถาปัตยกรรมเป็นแหล่งรวมงานศิลปะทางกายภาพเกือบทุกชนิดและมักมีรูปแบบแสดงเอกลักษณ์ของสังคมนั้น ๆ ดังนั้น ศิลปะจะบังชี้ถึงยุคสมัย ภูมิภาคของประเทศด้วย ตามแขนงของสถาปัตยกรรม ได้แก่ การออกแบบสิ่งก่อสร้าง การออกแบบสร้างตึก อาคาร บ้านเรือน การหล่อ การปั้น รวมถึงการแกะสลักไม้ แขนงภูมิสถาปัตยกรรม ได้แก่ การออกแบบวางผังบริเวณวางผังปลูกต้นไม้ จัดสวน แขนงสถาปัตยกรรมผังเมือง ได้แก่ การออกแบบบริเวณเมืองให้เป็นระเบียบ มีความสะอาด มีความรวดเร็ว ในการติดต่อ และถูกหลักสุขภาพ เราเรียกผู้สร้างงานสถาปัตยกรรมว่า สถาปนิก

๓.๕ คติการสร้างสถาปัตยกรรมในวัด

สมัยพุทธกาล สร้างวัดในอุทยาน เช่น เวฬุวันมหาวิหาร พระเชตะวันมหาวิหาร ปัจจุบัน แม้สร้างในป่า ก็ต้องมีสถาปัตยกรรมแบบมีฐานหรือแบบวินเทจ มีผู้ให้แนวคิดมากมาย หนึ่งในนั้น คือนายวุฒินันท์ กันทะเตียนกล่าวว่า “ธรรมชาติของการมีวัดขึ้นในชุมชน จึงกลายเป็นอิทธิพลการสร้างวัดหลายคติเรียกว่า อิทธิพลตามลักษณะการเกิดวัด เช่น วัดแบบพุทธเจดีย์ วัดแบบอนุสาวรีย์ ต่อมามีการรับอิทธิพลจากคติจักรวาลวิทยาและไตรภูมิ การสร้างวัดจึงวางแผนผังวัดยึดเจดีย์ พระอุโบสถเป็นแนวแกนกลางหรือแกนกลางเหมือนเป็นการจำลองจักรวาลไว้ในโลกมนุษย์ให้เจดีย์หรืออุโบสถสัญลักษณ์แทนเขาพระสุเมรุ ซึ่งมีการถือคติเป็นสองอย่างผสมกัน ได้แก่ การกำหนดความหมายเลยยอดเขาพระสุเมรุ หากถือว่าส่วนสุดของเขาสุเมรุเป็นที่สถิตของกบิลพรหม จัดเข้าในคติพราหมณ์ แต่หากถือว่า เป็นความสุข เขาสุเมรุจะเป็นวิมาน เป็นชั้นสถิตของเหล่าเทวดา เป็นการจัดเข้าตามคติแบบพระพุทธศาสนา ดังนั้น หากถือคติแบบพระพุทธศาสนาจึงมีเรื่อง “ไตรภูมิ” เข้ามาเกี่ยวข้องกับความรู้เรื่องจักรวาลวิทยาด้วย ในขณะที่จักรวาลวิทยากล่าวถึงโครงสร้างที่อยู่ไตรภูมิจะเต็มเต็มว่า ภูมิที่อยู่ของสัตว์นั้นจัดได้เป็นชั้น ๆ ไปตามผลกการปฏิบัติธรรมของตน โดยมีอยู่ ๓ ภูมิ คือ สามภพ ได้แก่ (๑) กามภูมิ (๒) รูปภูมิ (๓) อรูปภูมิ การสร้างวัดไทยจึงมีความเกี่ยวข้องกับคติดังกล่าว”^{๑๒}

ธรรมชาติของวัดคือ ร่มรื่น ร่มเย็น วิเวก แต่สมัยโบราณมา การสร้างวัด คำนี้ถึงคุณสมบัติของภูมิทัศน์ที่จะเป็นรมณีสถาน ๔ อย่าง คือ (๑) ฉายทุกสมบัติ พรอ้อมด้วยร่มไม้และสายน้ำ ร่มไม้ก็คือต้นไม้ หมู่ม

^{๑๑} มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, มังคลัตถทีปนี แปล เล่ม ๒, (กรุงเทพฯ ฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๒๒.

^{๑๒} วุฒินันท์ กันทะเตียน, ภูมิสถาปัตยกรรมของวัดไทยกับการเรียนรู้และการส่งเสริมสร้างสุขภาวะเชิงพุทธบูรณาการ, หน้า ๙๙.

ไพโรสณฑ์ สายน้ำก็คือ แม่น้ำ คลอง สระ บึง ทะเลสาบ (๒) ภูมิภาคสมบัติ คือพื้นดิน พื้นถนน บริเวณเรียบบริ้ว สะอาด อย่างที่พระมีประเพณีกวาดลานวัด เป็นพื้นถิ่นที่น้ำชื่นชม ชวนเดิน ชวนดู นำทัศนาศนา (๓) คมนาคมน สมบัติ เหมาะแก่การไปมา การคมนาคมไปใกล้ไปไกลเกินไป เดินทางสะดวก ปลอดภัย (๔) บุคคลสมบัติ มีความพร้อมด้านบุคคลอย่างน้อยไม่มีที่เป็นภัยเป็นอันตราย แต่มีบุคคลที่สบายใจ ที่เกื้อกูลหนุนกัน พร้อมทั้งจะช่วยเหลือ ชื่นชูจิตใจ เอื้อธรรมเอื้อปัญญา^{๔๓}

เกี่ยวกับบรรยากาศของวัดนั้น สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต) กล่าวว่า ในตัวพระไตรปิฎกแท้ ๆ พระพุทธเจ้าเมื่อยังเสวยชาติเป็นพระโพธิสัตว์ ออกจากสำนักของอุททกดาบสแล้ว เสด็จดำเนินไปหาถิ่นสถานอันเหมาะที่จะทรงบำเพ็ญเพียรในวิถีทางของพระองค์เอง จนไปถึงอรุณเวลาเสนาณิคมจึงทรงพบที่เหมาะสม ที่ทรงนี้พระองค์ตรัสเองว่า “รมณียะ วต ภูมิภาคโค” ภูมิภาคพื้นถิ่นนี้ เป็นที่รมณียะหนอ แล้วพระองค์ก็ทรงบรรยายว่า ที่นั้นมีไพโรสณฑ์ที่ชื่นบานใจ มีแม่น้ำไหลใสเย็นมีพื้นถิ่นที่น้ำราบเรียบสะอาด มีโคจรคามาอยู่รอบ ๆ ที่แหละเป็นที่เหมาะแก่การบำเพ็ญเพียร แล้วพระองค์ก็ตรัสว่า เราลงนั่งที่นั่น ตกกลางว่าเอาละที่นี่เหมาะที่จะบำเพ็ญเพียร แล้วก็ประทับบำเพ็ญเพียรที่นั่น ๖ ปี จนได้ตรัสรู้ที่ร่มต้นมหาโพธิ์ ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา อันรมณียะแห่งอรุณเวลานั้น

ต้นแบบของวัด พระเวฬุวันมหาวิหาร (สวนไผ่) ที่พระเจ้าพิมพิสาร พระราชาแห่งแคว้นมคธถวายพระพุทธเจ้า แม้แต่รมณียสถานแห่งต้นศรีมหาโพธิ์ก็ถือว่าเป็นวัด เนื่องจากว่า เป็นถิ่นรมณียะแห่งอรุณเวลาที่ตั้งของต้นพระศรีมหาโพธิ์นี้ ท่านชี้ไว้ให้แล้ว ควรเป็นรมณียะต้นแบบของวัดทั้งหลาย ซึ่งเป็นที่บำเพ็ญเพียรของพระทั้งหลายต่อมา จะเห็นว่าเมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จไปและพระสงฆ์จาริกไปตามถิ่นที่ต่าง ๆ ก็จะถูกถึงสภาพรมณียะนี้ พระพุทธเจ้าแม้เมื่อจะเสด็จดับขันธปรินิพพานก่อนปลงพระชนมายุสังขาร ก็ตรัสกับพระอานนท์โดยตรงเอ่ยถึงแต่ถิ่นที่รมณียะทั้งนั้นว่า อานนท์ ที่นั่น (อรุณเวลาเสนาณิคม) เป็นรมณียะ ที่นี้เป็นรมณียะ

ภูมิทัศน์ของวัด ที่จะต้องจัดระบบคือสถาปัตยกรรม ประติมากรรม ซึ่งมีรูปแบบในเรื่องไตรภูมิ ตัวอย่าง วัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร จังหวัดพิษณุโลก เรียกตามภาษาชาวเมืองพิษณุโลกว่า วัดใหญ่ มีภูมิทัศน์ที่เต็มไปด้วย สถาปัตยกรรม อุดมสมบูรณ์ มีประวัตติศาสตร์และโบราณคดี ตั้งแต่ยุคสุโขทัยตลอดมาถึงปัจจุบัน วัดแห่งนี้ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำน่านฝั่งทางทิศตะวันออก ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงกล่าวถึงว่าเป็นวัดใหญ่และสำคัญกว่าวัดอื่น ๆ ในเมืองพิษณุโลก มีพระมหาธาตุ (พระปรารค์) อยู่กลาง เห็นจะสร้างตั้งแต่กรุงสุโขทัยเป็นราชธานี หากแต่ซ่อมแซมมาหลายครั้งหลายสมัย สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นสมัยสุโขทัยตอนต้น แต่ในพงศาวดารเหนือกล่าวไว้ว่า ในราวพุทธศักราช ๑๙๐๐ พระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก หรือสมเด็จพระมหาธรรมราชาลิไท ได้สร้างวัดพระศรีฯ ณ ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำน่าน มีพระปรารค์อยู่กลาง มีวิหาร ๔ ทิศ มีระเบียง ๒ ชั้น ทรงรับสั่งให้ปั้นหุ่นหล่อพระพุทธรูปขึ้น ๓ พระองค์ (พระพุทธชินราช พระพุทธชินสีห์ พระศรีศาสดา) เพื่อประดิษฐานเป็นพระประธานในวิหาร นอกจากนี้ วัดพระศรีฯ ยังมีโบราณสถานและโบราณวัตถุล้ำค่าอีกมากมาย อาทิ ธรรมมาสน์เทศน์ ธรรมมาสน์สวด เรือนแก้ว หรือสิ่งทั้งปวงเหล่านี้ล้วนเป็นของตัวอย่างเอก ไม่เคยพบไม่เคยเห็น อาณาบริเวณของวัดมีพระปรารค์เป็นองค์ประธานของวัด รอบองค์พระปรารค์มีระเบียงคดและวิหารทิศ ตะวันออก เป็นที่ประดิษฐานพระอัฐารส หรือวิหารเก้าห้อง มีมณฑป หอกลองอินทเรศ หอระฆัง และวัดใกล้เคียงที่ร่มรื่นยิ่งนัก คือ วัดราชบูรณะ ที่มีหอไตรเสากลม ๑๖ ต้น มีเจดีย์หลวงตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำน่านตรงสะพานสวยงาม เป็นต้น

^{๔๓} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **ตอบเรื่อง พ.ร.บ. คณะสงฆ์**, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มูลนิธิธรรม, ๒๕๖๑), หน้า ๓๑.

ความสำคัญของภูมิทัศน์/สถาปัตยกรรม พระราชกิจจานุเบกษา ให้ความสำคัญเรื่องงานทำนุบำรุง ศิลปะวัฒนธรรม ออกกำหนดโดยสำนักนายกรัฐมนตรี เมื่อวันที่ ๒๐ สิงหาคม ๒๕๕๘ ได้เผยแพร่ประกาศ คณะกรรมการข้าราชการพลเรือนในสถาบันอุดมศึกษา (ก.พ.อ.) หน้า ๖๕ เล่ม ๑๓๒ ตอนที่ ๘๒ ง เรื่อง มาตรฐานภาระงานทางวิชาการของผู้ดำรงตำแหน่งอาจารย์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ รองศาสตราจารย์ และ ศาสตราจารย์ พ.ศ. ๒๕๕๘ ว่า “อาจารย์และผู้ดำรงตำแหน่งทางวิชาการต้องมีภาระงานหรือกิจกรรมเพื่อทำนุ บำรุงศิลปะวัฒนธรรม อันเป็นการดำรงไว้ซึ่งคุณค่า อัตลักษณ์ของท้องถิ่น เอกลักษณ์ของชาติ รวมทั้งปลูกฝัง ความเป็นชาติในลักษณะต่าง ๆ”^{๔๔}

ศิลปะวัฒนธรรม เป็นเครื่องหมายที่แสดงถึงภูมิปัญญาของมนุษย์ บ่งชี้เห็นถึงความเจริญรุ่งเรือง ทางสติปัญญา ความคิดของบรรพบุรุษ ส่วนคุณลักษณะศิลปะจะเป็นอย่างไรนั้นจะบอกถึงอุปนิสัยหรือจิตของ คนแห่งนั้นได้เป็นอย่างดี แม้จะเป็นวัฒนธรรมรับช่วงก็ตาม เมื่อรับเข้ามาแล้วเห็นว่าดี มีคุณค่าก็ใช้สติภูมิ ปัญญาเลือกเฟ้นเป็นวิถีชีวิตต่อคนรุ่นต่อมาก็ตาม แต่ก็ยังเป็นศิลปะวัฒนธรรมที่จะมุ่งเน้นศึกษาศิลปะวัฒนธรรมที่ เป็นรูปธรรมประเภทสถาปัตยกรรมประติมากรรม จิตรกรรม และที่เป็นนามธรรม เช่น ประเพณีสงกรานต์ ลอย กระทง และเทศน์มหาชาติ ที่ถือเป็นเอกลักษณ์ของไทยโดยแท้

วัฒนธรรม/ประเพณีไทย ก็ลักษณะเดียวกัน เป็นผลผลิตจากชีวิตที่อยู่ดี กินดี มีสันติภาพ มี คุณภาพ ถือว่า เป็นอารยธรรมของชีวิต โดยเฉพาะอารยธรรมที่เป็นธรรมคำสอน ส่วนวัฒนธรรมทาง นามธรรมหรือผสมผสานรูปธรรม ที่เป็นเทศกาลประเพณีก็ยิ่งเห็นชัด มีขึ้นเพื่อให้พลเมืองปฏิบัติตาม เพราะ เป็นกิจกรรมที่ละลายกิเลส จะสร้างความสามัคคี ความปองดองของคนในชาติมากขึ้น ซึ่งรัฐบาลสมัยของคณะ รักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ (คสช.) โดย ฯพณฯ พลเอกประยุทธ์ จันทร์โอชา เป็นนายกรัฐมนตรีกำหนดขึ้น นอกจากนี้ยังมีค่ามาตรการสร้างจิตสำนึกและค่านิยม ๑๒ ซึ่งเน้นลงไปยังเยาวชน ทั้งหลายทั้งปวงนี้ถือว่าเป็น กระบวนการสร้างคุณภาพชีวิตของคนในชาติได้อย่างดี ทำให้เกิดสันติภาพตามนัยพระพุทธศาสนาที่เน้น สันติภาพทางใจมาก่อนและสันติภาพทางกายตามมาและยังรวมถึงความหลุดพ้นจากกิเลสตัณหาต่าง ๆ ด้วย เพราะคำว่าสันติภาพ ความสงบ เป็นชื่อของความสุข ตามพุทธพจน์ที่ว่า “นตถิ สนฺติ ปรี สุขํ แปลว่า สุขอื่น ยิ่ง กว่าความสงบไม่มี”^{๔๕}

ท้ายสุด คติการสร้างสถาปัตยกรรมแบบของบรรพชนนั้น ประการสำคัญ ควรสร้างตามแผนผังของ ไตรภูมิที่แบ่งส่วนเป็นพื้นที่หรือโซนที่เป็นกามภูมิ (ส่วนที่บ) ที่ปลูกสร้างอาคาร สถาปัตยกรรมต่าง ๆ ส่วนรูป พรหม (ส่วนที่มีร่มเงา) ที่บังแดด บังฝนตามเหตุการณ์ และอรุณพรหม (ส่วนที่โปร่งแสง) คือพื้นที่โล่ง เพื่อเป็น ชายขอบโล่งแจ้งไว้หายใจ แม้อาคารนั้นไม่มีช่องเปิดหลังคาแต่ก็มีหน้าต่างรับลม รับแสงสว่างด้วย ส่วน ศิลปกรรมของคฤหัสถ์ก็สร้างตามที่อยู่แบบบ้านเรือนทั่วไปที่สำคัญคือไม่ต้องกำหนดเขตสีมา ดังภาพหอไตรวัด ทุ่งศรีเมือง นี้

^{๔๔} ว่าด้วยมาตรฐานภาระงานทางวิชาการของผู้ดำรงตำแหน่งอาจารย์ [ออนไลน์] ที่มา Teacher Chantra.ac.th [๑๒ สิงหาคม ๒๕๖๖]

^{๔๕} พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๐๒/๙๕.

รูปภาพ ๑๘ หอไตรกลางสายธาร วัดทุ่งศรีเมือง อุบลราชธานี ศิลปะภาคอีสาน ป้องกันปลวก มด แมลง
ที่มา : <https://www.isangate.com/> (๒๓ กรกฎาคม ๒๕๖๖)

รูปภาพ ๑๙ สถาปัตยกรรมปราสาทรวงข้าว ชุมชนดงจันทร์ ต.วังพิกุล อ.วังทอง จ.พิษณุโลก
ที่มา : พระครูสังฆรักษ์ถาวร ถาวโร วัดดงจันทร์ (๒๒ สิงหาคม ๒๕๖๕)

บทที่ ๔

นวัตกรรมเชิงพุทธ

คำว่า นวัตกรรม คำสมัยใหม่ คือสิ่งประดิษฐ์ขึ้นใหม่ที่มีความจำเป็นใช้กันแพร่หลาย แต่คำที่ใช้ในพระพุทธศาสนาว่า นวัตกรรม มีคำแปลอย่างเดียวกัน สมัยพุทธกาล พระสาวก คือพระมหาโมคคัลลานะ ที่ได้รับตำแหน่งนี้ว่า นวกัมมาธิกุฎฐายี โดยท่านเป็นผู้ออกแบบและดำเนินการก่อสร้างวิหารบุปผารามของนางวิสาขาที่สร้างถวายพระพุทธเจ้า ณ เมืองสาวัตถี แคว้นโกศล ซึ่งให้เห็นว่า คำนี้มีมาแต่สมัยพุทธกาลแล้ว มีความละเอียด ดังนี้

๔.๑ คติและพัฒนาการนวัตกรรมหอไตร

นวัตกรรมในพระพุทธศาสนาใช้กันมากมายโดยประจักษ์ เพราะวัดมีองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม ประติมากรรม ในรูปแบบพระวิหาร อุโบสถ ศาลา เจดีย์ มณฑป หอระฆัง หอไตร ต่าง ๆ แท้จริงมีมาแต่สมัยพุทธกาลแต่จะไม่เน้นสถาปัตยกรรม ประติมากรรม จะใช้ธรรมชาติเป็นสัญลักษณ์ เช่นนิมิต สีมาก็ใช้แม่น้ำ ภูเขา ศิลา ซึ่งจะศึกษารูปธรรมที่เห็นอยู่ในปัจจุบันนี้ด้วยคำว่า พุทธศิลปกรรม รวมถึงจิตรกรรม ลวดลายแห่งศิลปะนั้น ๆ ที่อิงพระไตรปิฎก เป็นศึกษาตีความจากธรรมเนียมฐานสู่บุคลาธิษฐานหรือกลับกัน ซึ่งศิลปกรรมเหล่านี้สร้างบนฐานพุทธศิลปะในฐานะศิลปะแบบไทย ถือเป็นเอกลักษณ์ไทย ซึ่งคำว่า ชาวพุทธ กับชาวไทยนั้นสามารถเรียกแทนกันได้ เช่นเดียวกับยาสมุนไพรกับยาไทย ชาวพุทธหมายถึงผู้ศึกษาและปฏิบัติในไตรสิกขาในฐานะองค์รวมแห่งคำสอนของพระพุทธเจ้า ส่วนสถาปัตยกรรมอื่น ๆ มีวิหารคดที่สำหรับนั่งฟังโอวาทของพระอรหันตสาวกบริวาร ๕๐๐ องค์ ลวดลายศิลป์ในองค์เจดีย์แบบย่อมุมไม้สิบสอง สื่อถึงญาณ ๑๒ ของอริยสัจ ๔ เจดีย์บุโรพุทโธแสดงถึงภพภูมิแห่งชีวิต ๓ ภพ/ภูมิ เมรุสื่อถึงศูนย์กลางจักรวาล ชุมประตุมงกุฎ ๑๖ ชุมแสดงถึงญาณ ๑๖ หอไตรแสดงคลังธรรม เจดีย์ทรายแสดงถึงอิทธิกรรม สังฆเวชนียสถานแสดงถึงธรรมสังฆในไตรลักษณ์ที่ใคร ๆ ไปนมัสการด้วยศรัทธาแล้วจะปิดประตูอบายนำไปสู่สวรรค์ เขตวันมหาวิหาร แสดงถึงแหล่งกำเนิดพระสูตร แคว้นมคธแสดงถึงแผ่นดินธรรม นาลันทาแสดงถึงมหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนาโลกในเนื้อหาไตรสิกขา ซึ่งพุทธศาสนิกชนควรแสดงจริยธรรมต่ออาคารและสถานที่เหล่านี้

พระพุทธรูป องค์แทนพระพุทธเจ้าทำด้วยอิฐ หิน ดินปูน แต่เบื้องหลังนั้น จะแทนพระกรุณาคุณ พระบริสุทธิคุณ และปัญญาคุณของพระพุทธเจ้าให้เกิดอนุสติในพระรัตนตรัยที่สื่อผ่านพระพุทธรูปที่เต็มไปด้วยศาสตร์และศิลป์ นอกจากนี้ยังมีจิตรกรรมที่รวมพุทธประวัติและผลการกระทำในรูปแบบพระมาลัย ศิลปะสมัยสุโขทัย พระพุทธรูปที่มีเปลวเพลิงบนพระเศียรสื่อถึงปัญญา พระกรรมที่ยาวนานแสดงถึงการไม่หุบเบาใจง่ายในการรับฟังอรรถคดี นิ้วพระหัตถ์และพระบาทของพระพุทธรูปเสมอกันแสดงถึงความเสมอภาคที่ใคร ๆ ปฏิบัติถูกต้องแล้วบรรลุธรรมได้ พระพุทธรูปปางมารชยแสดงถึงบารมีที่เอาชนะสรรพกิเลสด้วยความอดทน เพื่อตรัสรู้และนำพาสรรพสัตว์สู่ความพ้นทุกข์สิ้นเชิง ด้วยคำแห่งองค์ความรู้ที่ว่า “ธรรมศาสตร์-พุทธศิลป์ นำพาพัฒนาคุณภาพชีวิต”^{๔๖}

การศึกษาเรียนรู้พระพุทธศาสนานั้นมีหลายวิธี หนึ่งในวิธีเหล่านั้น คือ วิธีศิลปะนวัตกรรมในรูปแบบต่าง ๆ เพื่อศึกษาตีความธรรมจากศิลปกรรมด้วยการอุปมา อุปไมยสู่ธรรม หรือ จากธรรมสู่ศิลปะ ดัง

^{๔๖} พระครูสิริรัตนาวุฒ (ทวี ฐานวโร), พุทธศิลป์พุทธธรรม, (พิษณุโลก : โฟกัสปริ้นต์, ๒๕๖๖), หน้า ๖.

ความว่า “พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงจำแนกธรรมที่ทรงยกขึ้นแสดงด้วยสามารถแห่งธรรมาธิษฐานว่า ธรรม ๓ อย่าง ดังนี้ ด้วยเทศนาที่เป็นบุคลาธิษฐาน”^{๔๗} ตรงกันข้ามนี้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงจำแนกธรรมที่ทรงยกขึ้นแสดงด้วยบุคลาธิษฐานว่า ธรรม ๓ อย่าง ดังนี้ ด้วยเทศนาที่เป็นธรรมาธิษฐาน คำว่า ธรรม ๓ อย่าง อธิบายว่า ภิกษุผู้เสขะในธรรมวินัยนี้ ไม่เป็นผู้มีภาระงานเป็นที่มาอินดี ไม่ยินดีในการงาน ไม่ชวนชวายเป็นผู้มีภาระงานเป็นที่มาอินดี ๑ ไม่ชอบคุย ไม่ยินดีในการคุย ไม่ชวนชวายเป็นผู้ชอบคุย ๑ ไม่ชอบหลับ ไม่ยินดีในการหลับไม่ชวนชวายเป็นผู้ชอบหลับ ๑ ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๓ ประการนี้แล ย่อมเป็นไปเพื่อความไม่เสื่อมแก่ภิกษุผู้เสขะ

การศึกษาเรียนรู้ธรรมผ่านพุทธศิลป์นี้ ย่อมทรงไว้ซึ่งศิลปะแบบไทย ๆ ในรูปแบบศึกษาพุทธศิลปกรรมที่เป็นพระวิหาร อุโบสถ ที่เป็นช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ ลวดลายไทยชนิดต่าง ๆ เป็นแนวเผยแพร่คำสอนอย่างหนึ่งของปราชญ์บัณฑิต (บา/ครูบา) ทุกยุคทุกสมัย มักเรียกกันในวงการศึกษาศิลปะปัจจุบันว่า การบูรณาการหรือการประยุกต์การตีความ (Interpretation) คือการแปลความหมายจากสิ่งหนึ่งสู่อีกสิ่งหนึ่ง ลักษณะเดียวกับคำว่า “บุคลาธิษฐาน ซึ่งใช้บุคคลเป็นที่ตั้ง คือวิธีแสดงธรรมโดยยกบุคคลขึ้นอ้าง”^{๔๘}

ศิลปกรรมทุกชนิด แม้แต่จิตรกรรมก็เป็นลักษณะมนทัศน์ที่จินตนาการออกมาสู่จิตรกรรมทางกายภาพ เช่น ภาพวาด ภาพเขียน การจารึกฝาผนังต่าง ๆ ถือว่าเป็นเครื่องมือเผยแพร่ธรรมที่ดีเชิงประจักษ์ ในความเป็นศาสตร์-ศิลป์ด้วยพุทธลีลาหรือลีลาที่ต้องใช้อารมณ์ให้ครบรอบปรด้วยสาระบันเทิงใจ ในคำว่า แจ่มแจ้ง จูงใจ แก่ล้าวก้า ร่าเริง กล่าวคือ “ทรงชี้แจงให้เห็นชัด (สันทสสนา) ชวนใจให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ (สมาทปนา) เร้าใจให้อาจหาญแก่ล้าวก้า (สมุตเตชนา) ปลอบขโลมใจให้สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมมีกถา (สัมปหังสนา)”^{๔๙} ดังภาพนี้

รูปภาพ ๒๐ มหาเวสสันดรชาดก ตอนชูชกเดินเข้าป่าละเมาะ (จุลพน) ถูกสุนัขของนายพรานเจตบุตรไล่กัดหนีขึ้นต้นไม้ เพื่อบำเพ็ญทานบารมีสู่พุทธภูมิของโคตมพุทธเจ้า
ที่มา : พระวิหารพระพุทธชินราช, (๒๒ กรกฎาคม ๒๕๖๖)

^{๔๗} ชู.อิติ. (มหามกุฏ) ๔๕/๒๕๗/๔๘๔

^{๔๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, หน้า ๑๑๒.

^{๔๙} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๗๗/๔๓.

พระพุทธรูปในฐานะพระปฏิมากรรมนั้น มีมาแต่สมัยพุทธกาล พรรษาที่ ๗ โดยเริ่มจากพระเจ้าปเสนทิโกศล พระราชาแห่งแคว้นโกศลซึ่งพระองค์ขอพุทธานุญาตสร้างพุทธรูปไม้แก่นจันทน์แทนพระพุทธรองค์เพื่อเป็นที่กราบไหว้ของปวงนิกร แก้ปัญหาที่นิกรมาเฝ้าแล้วไม่พบ มีความเศร้าโศกเสียใจกลับไป พระพุทธรองค์ก็ทรงอนุญาต สำเร็จเป็นพระพุทธรูปปางแรก ชื่อว่า ปางพระห้ามแก่นจันทน์ ดังภาพนี้

รูปภาพ ๒๑ ปางพระห้ามแก่นจันทน์ ปางแรกสมัยพุทธกาล เมื่อพระพุทธรองค์เสด็จมาถึงพระพุทธรูปนี้ก็ลุกขึ้นหลีกไปแต่พระพุทธรองค์ก็เรียกกลับให้นั่งที่เดิม
ที่มา : <https://www.google.com/search?> (๒๒ เมษายน ๒๕๖๖)

ต่อมาเกิดพระพุทธรูปสมัยคันธารราษฎร์ ที่นิยมสร้างจำลองรูปคนโดยมีหนวดมีเคราซึ่งไม่เน้นศิลป์มาก เมื่อศึกษาตำนานของพระอเล็กซานเดอร์มหาราชแล้วจะพบว่า พระองค์แปลกพระทัยที่เห็นชาวเมืองนั้นบูชาสักการะพระพุทธรูปปั้นหรือไม้แกะสลักกันมาก พระองค์เห็นศรัทธาอจลาในพระรัตนตรัยของประชาชนที่ส่งผลให้มีศีล ศรัทธา ปสาทะ เป็นอริยธรรมาสำหรับเจริญจิตภาวนา พระองค์ส่งเสริมประชาชนเกิดมีพระพุทธรูปรูปแบบต่าง ๆ ที่เด่น ๆ นุ่งห่มผ้าจีวรที่เป็นกิลิป พल्ली ริว ดังคลื่นลมพัดไปไม้ปลิวไสวเจริญตาซึ่งเน้นด้านศิลป์มากขึ้น

รูปภาพ ๒๒ ลักษณะพระพุทธรูปที่เป็นรูปมนุษย์แบบคันธาระ
ที่มา : ออนไลน์, <https://www.boonchoofinearts.com> (๒๒ เมษายน ๒๕๖๖)

ชาวพุทธ มิใช่เพียงชาวพุทธเท่านั้น ต้องศึกษาเรียนรู้ศิลปะทางพุทธด้วย ชาวพุทธไทยคือผู้ศึกษา และปฏิบัติในไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา องค์กรรวมคำสอนของพระพุทธศาสนา และเป็นการศึกษาตลอดชีวิตโดยอัตโนมัติในฐานะชาวพุทธ แต่การศึกษานั้นไม่ได้ศึกษาแนวตั้งคือคำสอนล้วน ๆ มุ่งเอาแต่แก่นคำสอน เท่านั้น ไม่เอาเปลือก กระพี้ ที่เป็นพิธีกรรม พิธีการ การสงเคราะห์อื่น ๆ เพื่อให้สอดคล้องกับจริตที่มีมากมาย ก็ควรหาทางศึกษารวมแนวนอนบ้าง คือ ศึกษาจากสื่อศิลปะต่าง ๆ ที่สื่อถึงธรรม ซึ่งศิลปะนี้ถือเป็นอารยธรรม การสร้างของผู้เจริญแล้ว ตามที่มีคำในตำนาน กล่าวว่า “อารยธรรมลุ่มน้ำไนล์ ลุ่มน้ำคงคา ลุ่มน้ำเจ้าพระยา กลายเป็นวัฒนธรรมของชนชาติที่พัฒนาแล้วต่างกับคนเหิง”^{๕๐} และพุทธศิลป์ทุกชนิด ย่อมบ่งชี้ถึงความมีจิตศรัทธา ศีล ปสาทะ ในพระรัตนตรัยทั้งนั้น (ยสฺส สทฺธา ตถาคเต อจลา...ในอริยชนคาลา)

๔.๒ นัยยะแห่งนวัตกรรม

นวัตกรรม (Innovation) เป็นคำสมัยใหม่ที่นิยมใช้ปัจจุบัน มาในพระไตรปิฎก ว่า “นวกรรม”^{๕๑} แปลว่า ทำขึ้นใหม่หรือทำของที่มีอยู่เดิมให้ใหม่ หรือใช้การได้ คำว่า นวัตกรรมเชิงพุทธ คือ นวัตกรรมในการสร้าง ซ่อม จัดการต่อเติมเสริมในกิจกรรมที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาชั้นฎีกา กล่าวว่า “นวกรรมวิหาร” คือการให้วิหารเพื่อก่อสร้างหรือให้การก่อสร้างวิหาร อีกคำว่า “ให้นวกรรม” หมายถึง การให้นวกรรมสมมติ คือ อนุมัติการก่อสร้างหรืออนุญาตให้ก่อสร้างสิ่งใดสิ่งหนึ่ง สมัยพุทธกาล พระมหาโมคคัลลานะอรหันตสาวกได้รับมอบหมายจากพระบรมศาสดาให้รับหน้าที่ นวกัมมาธิฐฎายี (วิศวกร) เป็นผู้ควบคุมการก่อสร้างวิหารบุพพาราม ที่เมืองสาวัตถี ซึ่งนางวิสาขาสร้างถวายโดยบริจาคเครื่องประดับตนเองชื่อ “มหาลาดาปาสาณ” เป็นทุนก่อสร้างวิหารนั้น

นวกรรม เน้นการสร้างหรือก่อสร้างในแบบสถาปัตยกรรมประเภทอาคาร มีศาลา กุฏิ วิหาร ประติมากรรม คือการปั้น การหล่อ แกะสลัก จิตรกรรม คือการวาดเขียน นวกรรม มีคำไวพจน์คือ นวกัมมิกะ หมายถึงผู้ดูแลนวกรรม หรือผู้ออกแบบ ควบคุมการก่อสร้าง ดังคำว่า “ภิกษุผู้ได้รับสมมติคือได้รับการแต่งตั้งจากสงฆ์ให้ทำหน้าที่ดูแลการก่อสร้างและปฏิสังขรณ์”^{๕๒} อีกคำหนึ่ง คือ นวกัมมาธิฐฎายี ซึ่งตำแหน่งที่ตั้งให้พระมหาโมคคัลลานะ ผู้มีความสามารถในการนวกรรม คือ งานก่อสร้าง พระบรมศาสดาเคยทรงมอบหมายให้ท่านรับหน้าที่ คือ ผู้ควบคุมดูแลการก่อสร้างวิหารบุพพาราม ที่เมืองสาวัตถี ซึ่งนางวิสาขาบริจาคทรัพย์สร้างถวายอีกด้วย คัมภีร์วิมุตติวินยฎีกากล่าวว่า “นวกรรมวิหาร คือให้วิหารเพื่อก่อสร้าง หรือให้การก่อสร้างในวิหาร”^{๕๓} คำว่า การให้นวกรรม หมายถึงให้นวกรรมสมมติ คืออนุมัติการก่อสร้าง หรืออนุญาต ให้ก่อสร้าง คำว่า นวัตกรรมทางการศึกษา (Educational Innovation) หมายถึง “การกระทำใหม่ การสร้างใหม่ หรือการพัฒนาตัดแปลงจากสิ่งใด ๆ แล้วทำให้การศึกษาหรือการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนมีประสิทธิภาพดีขึ้นกว่าเดิม ทำให้ผู้เรียนเกิดการเรียนเปลี่ยนแปลงในการเรียนรู้ เกิด การเรียนรู้อย่างรวดเร็ว มีแรงจูงใจในการเรียน ทำให้เกิดประสิทธิภาพและประสิทธิผลสูงสุดกับผู้เรียน”^{๕๔} ผู้เขียนได้รับคำบรรยายของพระเดชพระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) เรื่อง พุทธศาสตร์บัณฑิตกับประเทศไทย ๔.๐ ว่า มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ

^{๕๐} พระครูสิริรัตนานวัตร (ทวี ฐานวโร), ศาสตรร่วมสังคัม, (พิษณุโลก: โฟกัสปริ้นต์, ๒๕๕๕, หน้า ๖๖.

^{๕๑} วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๕๙/๓๒.

^{๕๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๙๕.

^{๕๓} วิมตติฎีกา ๒/๓๐๙/๓๑๒.

^{๕๔} มนสิข สิทธิสมบุรณ์, การพัฒนานวัตกรรมการศึกษา, คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร, (มปป.), หน้า

ราชวิทยาลัยได้สร้างพระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาลงกรณขึ้น ใช้เวลาสร้างอยู่ ๗ ปี จัดพิมพ์ชุดแรก พ.ศ. ๒๕๓๙ ถือว่าเป็นนวัตกรรมของมหาจุฬาลงกรณ ขึ้นโบว์แดงก็ว่าได้ ตัวอย่างนวัตกรรม ดังนี้

รูปภาพ ๒๓ พระพุทธชินราช / พระวิหารพระพุทธชินราช ศิลปะนวัตกรรมการก่อสร้าง
ที่มา : วัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร, (๒๓ กรกฎาคม ๒๕๖๖)

คำว่า นวัตกรรมนี้ มีผู้ให้คำนิยามไว้หลายท่านซึ่งเป็นตัวอย่างนวัตกรรมทางการศึกษา เช่นว่า คุณกิดานันท์ มลิทอง ให้ความหมายไว้ว่า “นวัตกรรมการศึกษา (Educational Innovation) หมายถึง นวัตกรรมที่จะช่วยให้การศึกษาและการเรียนการสอนมีประสิทธิภาพดียิ่งขึ้น ผู้เรียนสามารถเกิดการเรียนรู้ อย่างรวดเร็วมีประสิทธิภาพสูงกว่าเดิม เกิดแรงจูงใจในการเรียนด้วยนวัตกรรมการศึกษา และประหยัดเวลาในการเรียนได้อีกด้วย ในปัจจุบันมีการใช้นวัตกรรมการศึกษามากมายหลายอย่าง ซึ่งมีทั้งนวัตกรรมที่ใช้กันอย่างแพร่หลายแล้วและประเภทที่กำลังเผยแพร่ เช่น การเรียนการสอนที่ใช้เครื่องมือคอมพิวเตอร์ช่วยสอน (Computer Aids Instruction) การใช้แผ่นวีดิทัศน์โต้ตอบ (Interactive Video) สื่อหลายมิติ (Hypermedia) และอินเทอร์เน็ต (Internet) เหล่านี้ เป็นต้น”^{๕๕} ทศนา แชมมณี กล่าวว่ นวัตกรรมการศึกษา หมายถึง กระบวนการ แนวคิด หรือวิธีการใหม่ ๆ ด้านการศึกษาซึ่งอยู่ในระหว่างการทดลองที่จะจัดขึ้นอย่างเป็นระบบ และกว้างขวางพอสมควร เพื่อพิสูจน์ประสิทธิภาพ อันจะนำไปสู่การยอมรับนำไปใช้ในระบบการศึกษาต่อไป ลักษณะเดียวกันนี้ สำลี ทองธิว กล่าวว่ นวัตกรรมการศึกษาเป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อแก้ปัญหาทางการศึกษาหรือเพื่อปรับปรุงเปลี่ยนแปลงสิ่งที่มีอยู่เดิมให้ได้มาตรฐานคุณภาพเพิ่มขึ้น ผู้สร้างนวัตกรรมจะคำนึงถึงว่ นวัตกรรมที่สร้างขึ้นจะต้องดีกว่าของเดิมหรือ ได้รับประโยชน์มากกว่าเดิม มีความสะดวกมากขึ้น ตรงกับความต้องการของผู้ใช้

นวัตกรรมเชิงพุทธนั้น นิยมนวัตกรรมการหล่อ การปั้น การแกะสลักเรื่องราวชีวิตในชาดก แมย์กษัตริย์ นาค ครุฑ กิณรี ที่เนื่องด้วยพระธรรมวินัยก็ได้ทั้งนั้น ที่เห็นได้ชัดคือ การหล่อพระพุทธรูปขนาดต่าง ๆ มีตั้งแต่หน้าตักกว้าง ๓ นิ้ว ๕ นิ้ว ๙ นิ้ว ไปจนถึง ๕๙ นิ้ว (มีแต่จำนวนนิ้วที่ไม่มีจำนวนคู่) ปัจจุบันนี้นิยมสร้าง

^{๕๕} กิดานันท์ มลิทอง, นวัตกรรมและเทคโนโลยีเพื่อการศึกษา, กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์อรุณการพิมพ์. ๒๕๔๐, หน้า ๒๔๖.

พระพุทธรูปขนาดใหญ่บางแห่งหน้าตักกว้างร้อยกว่านิ้วก็มีแม้แต่ต่างประเทศที่ประชากรส่วนใหญ่นับถือ พระพุทธศาสนาเช่น เมียนมาร์ จะนิยมสร้างพระพุทธรูปปางประทับนั่งหรือปางไสยาสน์หรือเจดีย์ขนาดใหญ่ ที่นิยมคือปางฉัพพรรณรังสี ตัวอย่างศิลปกรรมของพระธาตุมูเตตาหรือเจดีย์ชเวดากอง กรุงย่างกุ้ง ประเทศเมียนมาร์

๔.๓ ธรรมาธิษฐานผ่านบุคลาธิษฐานในฐานะพุทธศิลปกรรม

คำว่า ธรรม คือ สิ่งที่พระพุทธเจ้าค้นพบด้วยการตรัสรู้แล้วนำมาเปิดเผย บัญญัติ แสดงให้แก่ผู้ศึกษาเรียนรู้และผู้ปฏิบัติตามเรียกว่า สาวก (follower) นัยแห่งธรรม คือ “สรรพสิ่ง (all things) ที่ต้องตกอยู่ในกฎไตรลักษณ์ และธรรมตามแนวจริยธรรม คือ ความดี ความชั่ว”^{๕๖} หลายคนเคยไปนมัสการสังเวชนียสถาน ๔ ตำบล คือ ที่ประสูติ ที่ตรัสรู้ ที่แสดงปฐมเทศนา และที่ดับขันธปรินิพพาน ภาพลักษณ์ของสถานที่เหล่านี้คือ ซากปรักหักพัง ที่ตกอยู่กฏอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ที่ยังใจให้สังเวชโดยธรรม คือเห็นไตรลักษณ์ อันเป็นอารมณ์วิปัสสนาสมาธิ คัมภีร์ที่ขนิภายกล่าวว่า “กุลบุตรใดไปนมัสการสังเวชนียสถานนี้ด้วยจิตศรัทธา เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก เขาย่อมเข้าสู่สุคติ โลกสวรรค์”^{๕๗} เมื่อทราบอานิสงส์ที่ให้ผลยอดเยี่ยมเช่นนี้ ทุกคนก็อยากไปด้วยจิตศรัทธาแม้ไปถึงสวรรค์ก็ยังเป็นบันไดไปสู่พรหมโลกถึงนิพพานได้ และชาวพุทธไทยระดับสามัญชนต้องไม่ลืมหลักคิดว่า “สวรรค์ กับ นรก” เป็นจริยธรรมที่อยู่ติดตาติดใจใกล้ตัวเราทุกคนสามารถสื่อธรรมได้ดีที่สุด แม่เด็ก ๆ ถ้าบอกว่า เทวดาประทานให้ ก็จะมีจิตภาพที่ดี สวยงาม แต่บอกว่า ผีจะมาหลอก ก็จะมีจิตภาพหลอน ดั่งมีตัวมารร้ายเข้ามาประหัตประหารอันน่ากลัว

พุทธศิลป์เป็นทั้งรูปธรรมนามธรรมในรูปแบบต่าง ๆ เป็นแหล่งศึกษาเรียนรู้ธรรม สมควรคิดสร้างเป็นองค์ความรู้ในรูปแบบของการศึกษาที่เป็นระบบ ใช้เป็นเครื่องมือเผยแผ่ธรรมได้เป็นอย่างดี เห็นได้โดยประจักษ์ สามารถปลุกศรัทธา เกิดการประยุกต์ธรรม บูรณาการกับศาสตร์สมัยใหม่ พัฒนาสู่ปัญญาได้ในที่สุด ตามปรัชญาของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยต่อไป ด้วยคำสั้น ๆ ว่า “พุทธศิลป์จะสื่อธรรมเสมอ”^{๕๘} สอดคล้องกับคำตำนานเมืองพิษณุโลกว่า “ปั้นพุทธศาสน์ ปราชญ์พุทธศิลป์ ถิ่นพุทธธรรม”

๔.๔ ข้อคิดคำนึงในการนำไปใช้

หัวข้อนี้จะตอบโจทย์ที่หยิบยกเรื่องศิลปกรรมต่าง ๆ มาใช้ว่า องค์ความรู้เรื่องหอไตรนี้ สามารถนำไปใช้ได้ทุกภาระงาน แม้แต่การเข้าสู่ตำแหน่งใด ๆ ของคนก็ย่อมต้องมีศิลปะ เรียกว่า ศิลปะการเข้าสู่ตำแหน่ง หมายถึงเทคนิค วิธีการที่เหมาะสมกับสภาพแวดล้อม จังหวัด โอกาสด้วยวิธีทักษะการพูดจา ตามคตินี้ว่า ปากเป็นเอก เลขเป็นโท หนังสือเป็นตรี ถึงรู้มากไม่มีปากลำบากตาย มีอุบายใช้ไม่เป็น เห็นป่วยการ นี่เป็นหลักการที่จะนำศิลปะไปใช้ โดยเฉพาะหลักการตัดสินใจที่ต้องใช้หลายมุมมองทั้งรูปธรรม นามธรรม

เป็นที่ทราบทั่วกันว่า ศิลปะนวัตกรรมทุกชนิด เป็นระบบแนวคิดที่จำเป็นต่อวิถีชีวิต บังชี้ถึงอารยธรรมแห่งความคิดและปฏิบัติกันมาช้านาน เป็นส่วนหนึ่งของชีวิต ศิลปะเล็กน้อยก็ยอมให้ชีวิตเป็นสุขได้ ดังสาธิตตกชาดก เรื่องศิลปะในการติดก้อนกรวด ว่า “ขึ้นชื่อว่าศิลปะ แม้ชนิดใดชนิดหนึ่ง ก็สามารถให้สำเร็จ

^{๕๖} พระมหาทวี ฐานวโร, บทบาทพุทธจริยศาสตร์ในการอนุรักษ์และพัฒนาสิ่งแวดล้อม, ปริญญาดุษฎีนิพนธ์, มหาวิทยาลัยบาณารัส, อินเดีย, ๒๕๔๐, หน้า ๕๕.

^{๕๗} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๓/๑๕๑.

^{๕๘} พระครูสิริรัตนาวุธ (ทวี ฐานวโร), การศึกษาตีความพุทธธรรมที่ปรากฏในศิลปกรรม, รายงานวิจัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗, หน้า ๗.

ประโยชน์ได้โดยแท้ ขอพระองค์ทรงทอดพระเนตรหมู่บ้านในทิศทั้ง ๔ ที่คนง่อยได้แล้วเพราะการตีมูลแพะ”^{๕๙} เมื่อเป็นดังนี้ ชีวิตมนุษย์จะขาดศิลปะไม่ได้ ต้องสัมพันธ์กับศิลปะเสมอไปเพื่อการพัฒนาชีวิตในด้านต่าง ดังพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ ๖ ที่ว่า “.....เมืองใดไร้ศิลปะโสภณ เมืองนั้นไม่พ้นเสื่อมทราม เมืองใดไม่มีกวีแก้ว เมืองนั้นไม่แคล้วคนหยาม.....”^{๖๐} แสดงให้เห็นว่า ศิลปะนี้เป็นเครื่องตัดสินความงดงามของเมืองได้ ศิลปะ เป็นเครื่องตัดสินความเสื่อมความเจริญของเมืองได้ และแน่นอน เมื่อมีศิลปะ ก็ต้องมีนักกวี มีศิลปิน ผู้คิดสร้างสรรค์งานศิลปะทั้งทางสถาปัตยกรรม ปฏิมากรรม วรรณกรรม วิจิตรศิลป์ออกมา และผู้คิดสร้างสรรค์ศิลปะเหล่านี้ออกมา ก็จะเป็นมนุษย์เท่านั้น เพราะสัตว์ดิรัจฉานคิดศิลปะและวรรณกรรมไม่ได้ นอกจากนี้ ศิลปกรรมประเภทสถาปัตยกรรม ประติมากรรม ยังบ่งชี้สถานะของวัดได้ กล่าวคือ วัดโต ใบเสมา เขตแดนแห่งสังฆกรรมของพระอุโบสถเป็นใบคู่ วัดนั้นมีสถานะเป็นหลวง คือวัดที่พระเจ้าแผ่นดินทรงสร้าง จังหวัดพิษณุโลก มี ๒ แห่งด้วยกันที่พระอุโบสถใบเสมาคู่ คือ วัดราชบูรณะ กับวัดจุฬามณี แต่ปัจจุบันตกเป็นวัดราษฎร์เพราะประวัติศาสตร์ขาดตอนต่อเนื่อง ขาดคนทำเอกสารหลักฐาน

ศิลปะนวัตกรรมงานศิลปะ แม้เป็นหอไตรหรือหอธรรมก็ตาม ก็เป็นการสร้างสรรค์สิ่งต่าง ๆ ขึ้นมาทั้งในรูปอาคารรวมถึงสิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวข้องทั้งภายในและภายนอกด้วยฝีมืออย่างมีศิลปะ จัดพื้นที่ว่างที่ว่างสิ่งต่าง ๆ เป็นสัดส่วน เป็นผลผลิตทางสติปัญญาของมนุษย์ที่ต้องใช้เจตสิกอันวิจิตรที่สุนทรียภาพ ศิลปะเป็นเรื่องความคิดที่ถ่ายทอดออกมาเป็นฝีมือ แสดงให้เห็นความฉลาดในฝีมือ มีทักษะการใช้ฝีมือ ซึ่งจะให้ปรากฏออกมาอย่างงดงามอันน่าชื่นชม เมื่อเป็นดังนั้น พุทธศิลปกรรมก็เป็นเครื่องแสดงฝีมือ แสดงความฉลาดในฝีมือ แสดงทักษะการใช้ฝีมือที่เกี่ยวกับศิลปกรรมทางพระพุทธศาสนานี้เอง พระพุทธองค์ให้ความสำคัญต่อวิถีชีวิตมากทีเดียว ที่ว่ามากนั้น ก็เพราะจัดว่าศิลปะเป็นมงคลระดับสูงสุด (เอตมมงคลมุตตม) ดังที่ปรากฏในมงคลสูตรข้อที่ ๙ ว่า “การมีศิลปะเป็นอุดมมงคล (สิปปยจ ...เอตมมงคลมุตตม) เกิดอานิสงส์แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายที่ทำมงคลนี้แล้ว เป็นผู้ไม่ปราศัยในข้าศึกทุกหมู่เหล่า ย่อมถึงความสวัสดิ (ความปลอดภัย) ในที่ทุกสถาน ในกาลทุกเมื่อ”^{๖๑}

เทวัญ เอกจันทร์ และคณะ ได้ศึกษาวิจัย เรื่อง การสังเคราะห์องค์ความรู้พุทธศิลปกรรมในล้านนา พบว่า “สถาปัตยกรรม คือ การสร้างพระเจดีย์ การประดับตกแต่งด้วยปูนปั้น โลหะ ส่วนวิหาร หอไตร และอุโบสถ มักใช้ไม้เป็นองค์ประกอบองค์ความรู้พุทธศิลปกรรมล้านนาในการส่งเสริมการศึกษาการพัฒนาคุณภาพศิลปะ”^{๖๒} ในงานนี้ ศิลป์ พีระศรี กล่าวถึงคุณค่าของจิตรกรรมฝาผนังว่า “จิตรกรรมฝาผนังนิยมเขียนเป็นพุทธบูชาตามผนังโบสถ์ วิหาร ศาลาการเปรียญ ภายในพระปรางค์และผนังถ้ำ เรื่องราวที่เขียนส่วนใหญ่เป็นภาพพุทธประวัติ ทศชาติชาดก จุดมุ่งหมายสำคัญเพื่อให้ผู้ชมเกิดความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา ภาพจิตรกรรมฝาผนังมีคุณค่าในการศึกษาหลักวิชาและแบบอย่างฝีมือช่างที่สืบมาแต่โบราณ ทั้งยังเป็นหลักฐานสำคัญในการศึกษาค้นคว้าทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี” นี่เป็นประสบการณ์ตรงที่ว่าจิตรกรรมทางพระพุทธศาสนาตามฝาผนังของไทยนิยมสร้างไว้ในวัดเพื่อเป็นพุทธบูชาและศึกษาตามธรรมชาติเป็นการปลูกศรัทธาสู่การพัฒนาปัญญาต่อไป

^{๕๙} พุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๐๗/๔๔.

^{๖๐} พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธรรมจิตโต), อนุทินธรรมะ : ธรรมะสำหรับ ๓๖๕ วัน, (กรุงเทพฯ : บริษัท สหธรรมิก จำกัด. ๒๕๓๙), หน้า ๑๒๒.

^{๖๑} พุ.ช. (ไทย) ๒๕/๕/๗.

^{๖๒} เทวัญ เอกจันทร์ และคณะ, การสังเคราะห์องค์ความรู้พุทธศิลปกรรมในล้านนา” รายงานวิจัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๓, หน้า ข.

ศิลปกรรมประเภทพระพุทธรูป สื่อแทนองค์พระพุทธรเจ้า เป็นประติมากรรมเชิงศิลป์ที่สื่อถึงธรรม เรียกว่าเป็นบุคลาธิษฐานจากสัญลักษณ์เข้าหาธรรมซึ่งมีพุทธลักษณะและปางต่าง ๆ กล่าวคือ พระพุทธรูปปาง มารวิชัย แสดงถึงการเอาชนะอุปสรรคปัญหาจากมารประเภทต่าง ๆ เปลวเพลิงบนพระเศียร แสดงถึงปัญญา แสงสว่างส่องโลก พระกรรณที่ยาวยาน แสดงถึงความยุติธรรมในการตัดสินปัญหา นิ้วพระหัตถ์และพระบาท เสมอกัน แสดงถึงความเมตตาต่อสรรพสัตว์เท่าเทียมกัน พระเนตรที่ทอดลง แสดงถึงความสำรวมในอินทรีย์หก ส่วนพระพุทธรูปปางประจำวันเกิดจะสร้างขึ้นตามวันสำหรับผู้เกิดวันนั้น เพื่อเป็นอนุสติ อันหมายถึงความ กรุณา ความเมตตาที่พระองค์มีต่อสรรพสัตว์ ปางปฐมเทศนา เป็นปางที่แสดงถึงการแสดงปฐมเทศนาธรรม แก่ปัญจวัคคีย์ ปางโปรดคงคูลิมาล แสดงถึงความเมตตาต่อคงคูลิมาลแม้จะเป็นโจรก็มีเมตตาโดยไม่มีประมาณ ปางโปรดอาฬวกยักษ์ แสดงถึงความเมตตาต่ออัยกษ โดยไม่เลือกว่าเป็นยักษ์หรือเทพ ปางโปรดพุทธมารดา แสดงถึงความกตัญญูตเวทีด้วยธรรม ปางบำเพ็ญทุกกิริยา แสดงถึงเหตุการณ์บำเพ็ญเพียรเพื่อตรัสรู้ด้วยความ อดทนเพื่อแสดงกรุณาต่อสรรพสัตว์ ปางแสดงโอวาทปาติโมกข์ สื่อถึงการวางหลักการ วางหลักปฏิบัติธรรม และวางหลักการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระสงฆ์สาวก ปางปรินิพพาน แสดงถึงกฎไตรลักษณ์ของชีวิต ปาง เกศธาตุ แสดงถึงการประทานเส้นพระเกศาแก่พี่น้องสองพาดิษเพื่อสักการบูชา ปางเสด็จพระบารมีลอยถาด แสดงถึงอธิษฐานจิตและเสด็จมายังบารมีบุญแห่งอดีตชาติที่ส่งผลถึงการตรัสรู้ ปางแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ สื่อ ถึงการมีชัยเหนือกว่าพวกเดียรถีย์ ปางขับพระวัคคลี แสดงถึงธรรมที่ไม่ให้พระวัคคลีติดอยู่เพียงรูปกาย ภายนอก แต่ให้ยึดธรรมเป็นที่ตั้ง ปางโปรดพญาช้างนาฬาคีรี แสดงถึงความเมตตาต่อสัตว์ที่ดุร้าย ปางพญา ชมพูบดีหรือทรงเครื่อง แสดงถึงอำนาจบารมีแห่งศีล-ทาน สามารถเอาชนะได้อย่างอัศจรรย์ แม้อาวุธก็ กลายเป็นเพชรพลอยไปสิ้น

พุทธศิลปกรรมประเภทอาคารมี วิหาร พระอุโบสถ เป็นต้นนั้น ถือเป็นหลักสำคัญของวัด แสดงถึง หลักคำสอนที่สำคัญในโอวาทปาติโมกข์ พระเจดีย์ พระปราสาท หรือสถูป ที่เป็นยอดแหลมแสดงถึงเป้าหมาย สูงสุดคือนิพพาน ลายเจดีย์ย่อมุมไม้สิบสองของเจดีย์ แสดงถึงอริยสัจ ๔ ที่พิจารณาด้วยญาณ ๓ รวมเป็น อากาโร ๑๒ หอไตร แสดงถึงแหล่งธรรมคำสอน เมรุหรือเมรุมาศถือว่าเป็นสิ่งสูงสุด เป็นจุดศูนย์กลางของ จักรวาลแสดงถึงสิ่งเคารพสูงสุด สถานที่ประดิษฐานพระเศียรของกบิลพรหมที่ต้องยกไว้ ณ สูงสุดซึ่งหมายถึง การเคารพนับถือสูงสุดโดยคิดว่า กบิลพรหมคือผู้ทรงธรรม ในทางพระพุทธศาสนาคำว่า “พรหม นี่เป็นชื่อ ของบิดามารดา” (พรหมมาติ มาตาปิโตร) วิหารคด เป็นอาคารล้อมรอบวิหารองค์พระประธานในวัดนั้น แสดง ถึงการเผยแผ่ธรรมของพระพุทธรเจ้าที่พระองค์เสด็จไปที่ใด จะมีพระสงฆ์ตามเสด็จด้วยจำนวน ๕๐๐ รูป และ เป็นการจำลองการทำสังคายนาครั้งที่ ๑ ที่มีการกสงฆ์เป็นพยาน จำนวน ๕๐๐ รูป ชุ่มประตุมงกุฏ โดยเฉพาะ ชุ่มประตุมงกุฏที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ท่าเตียน กรุงเทพฯ จะมี ๑๖ ชุ่ม ตั้งอยู่รอบทิศของวัดนั้น ซึ่ง จำนวน ๑๖ ชุ่มนี้ แสดงถึง โสฬสญาณหรือญาณ ๑๖ หอระฆัง แสดงถึงการบอกสัญญาณทำกิจวัตรของ พระสงฆ์ แต่ ณ ที่หมายถึงธรรมด้วย นั่นคือ สัญญาณแห่งความสามัคคีทำงาน ตามพุทธพจน์ที่ว่า “ความ สามัคคีของหมู่ เป็นเหตุนำสุขมาให้”^{๖๓} (สุขา สงฆสส สามคคี) และเรื่องเวลานี้ เป็นองค์แห่งสัปปริสธรรม ๗ ชื่อว่าด้วย กาลัญญุตารู จักกาลเวลา

พุทธศิลปกรรมเกาหวัดธรรม เช่น สี พัดสมณะศักดิ์ สัตว์บางชนิด และปริศนาวัตถุธรรม สีขาว แสดงถึงความบริสุทธิ์ หมายถึงพระไตรรัตน์ ธรรมคุ้มจิตใจ เป็นสีเครื่องแบบของอุบาสกอุบาสิกา แม้ผู้ทำหน้าที่ ช่างหล่อวัตถุมงคลก็จะนุ่งขาว จึงเป็นที่มาของพระอินทร์หรือท้าวสักกเทวราชแปลงร่างเป็นช่างศิลป์นุ่งขาว ร่วมหล่อองค์พระพุทธรชินราชจนสำเร็จ สีเหลือง แสดงถึงความสงบสันติ เป็นหนึ่งในหกสีของฉัพพรรณรังสี

^{๖๓} พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๙๔/๙๓.

หมายถึงสี่แห่งสายกลางปฏิบัติธรรมสี่ฉัพพรรณรังสี คือสี่แห่งพระวรกายของพระพุทธเจ้า ถือเป็นสี่มงคลปรากฏเมื่อพระองค์ทรงแสดงคัมภีร์ที่ ๗ คือมหาปัญญาอันเป็นพระอภิธรรมประเสริฐยิ่ง ทรงปลื้มปีติยินดีอย่างล้นพ้น เกิดพระฉัพพรรณรังสีขึ้นมา พระพุทธองค์ทรงพิจารณาธรรมนั้นอยู่ถึง ๗ วัน ด้วยสัพพัญญุตญาณสี่ฉัพพรรณรังสี (ปัญจสีละ) คือสี่ศาสนาของชาวศรีลังกา อินเดีย เนปาล มี ๕ สี คือ สีเขียว แสดงถึงพระมหากรุณาธิคุณของพระพุทธเจ้า อันแผ่ไพศาลไปทั่วสากลจักรวาล สีเหลือง แสดงถึง มัชฌิมาปฏิปทา สีแดง แสดงถึงการอำนวยความสะดวกให้ประสบความสำเร็จ สมบูรณ์พร้อมด้วยสติปัญญา คุณความดี ความเป็นผู้มีโชค และเกียรติยศทั้งปวง สีขาว แสดงถึงความบริสุทธิ์แห่งพระธรรม ซึ่งเป็นของที่ไม่จำกัดกาล (อกาลิโก) สีแสด หมายถึง พระปัญญาคุณของพระพุทธเจ้า สีเลื่อมพราย แสดงถึงสังฆธรรมความจริงทั้งหมดในพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า ใบเสมา ลักษณะเหมือนดอกบัวตูม ที่เป็นเช่นนี้ ภายในจะบรรจุวงล้อธรรมจักรไว้ แสดงถึงมรรคมีองค์ ๘ นั่นเอง สัญลักษณ์ของพระพุทธศาสนา ถัดมาเนื้อหาของปฐมเทศนาคืออริยสัจ ๔ โดยมรรคถือเป็นทฤษฎีแห่งการปฏิบัติไปสู่ความพ้นทุกข์คือนิพพาน มรรคจะทำให้เกิดจักขุ ญาณ ปัญญา แสงสว่างเป็นไปเพื่อความสงบ ความรู้ยิ่ง ความดับ และลัทธิธรรมจักรนี้หมายถึงสี่แห่งธรรมที่พระสงฆ์จะนำไปเผยแผ่ ดอกบัว เป็นดอกไม้ประจำพระพุทธศาสนา ใช้เป็นอาสนะฐานชุกชีบัวคว่ำบัวหงายประดิษฐานพระพุทธรูป ที่สำคัญคือพระพุทธเจ้าเปรียบสติปัญญาของคนด้วยดอกบัว ๔ เหล่า ต้นโพธิ์ แสดงถึงการตรัสรู้ ต้นไม้ที่พระพุทธเจ้าอาศัยร่มเงาเพื่อตรัสรู้ธรรม ถือเป็นต้นไม้มงคล ชาวพุทธไทยภาคเหนือนิยมนำไม้มาค้ำยันกิ่งก้านต่าง ๆ ไว้เพื่อเป็นสิริมงคลให้ตนมั่นคงถาวรในหน้าที่การงานและชีวิต ต้นสาละ แสดงถึงความสังเวชแห่งความตาย ต้นไม้ที่พระพุทธเจ้าอาศัยประสูติกาล และดับขันธปรินิพพาน สมณะศักดิ์พิทยศ เป็นเครื่องสักการะที่พระเจ้าแผ่นดินถวายแด่พระสงฆ์ผู้ทำคุณประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา ซึ่งมีสี่สัน รูปทรงอันมีนัยทางธรรม เช่น พัดหน้านาง อันหมายถึง อิทัปปัจจยตา พัดแฉก ๑๖ แฉก หมายถึงอุปกิเลส ๑๖ ที่ระวังไม่ให้เกิดเพราะเป็นโทษแต่จิตใจตน พัดเปลวเพลิง ๕ แฉก หมายถึงขันธ ๕ และหมายถึงปะทะที่จะเผาผลาญกิเลสให้เร่าร้อน พัดแฉกจะมีข้างละ ๙ แฉก หมายถึงโลกุตตรธรรม ๙ ประการ ดังภาพนี้

รูปภาพ ๒๔ พัดสมณศักดิ์ชั้นพระครูสัญญาบัตร ๑๖ แฉก/ญาณ ๑๖ ประการ
ที่มา : ผู้เขียน, (๒๒ เมษายน ๒๕๖๖)

นาคราช/พญานาค แสดงถึงสัตว์วิเศษที่เคารพบูชาซึ่งในพระพุทธเจ้า พระพุทธรูปปางนาคปรก โดยพญานาคจะทำหน้าที่เป็นร่มแผ่พังพานบังลม ฝน แดดแก่ผู้มีบุญญาบารมี หมายถึงความเคารพในความกรุณาธรรมของพระองค์ ช้าง/ลิง ทำหน้าปรนนิบัติพระพุทธเจ้า เพราะความเมตตาในพระองค์ สิ่ง สี่ถึงความมองอาจที่จะเผยแผ่ธรรมให้กว้างไกล ผีตาโชน แสดงถึงคติธรรม สติสัจปัญญะ รตนน้ำดำหัว แสดงถึงการแสดงความเคารพผู้ใหญ่ ถือเป็นการแสดงความกตัญญูทวนเวียนตามแบบของนางสงกรานต์ทั้ง ๗ คนผู้เป็นธิดาของท้าวกบิลพรหมได้นำพระเศียรของท้าวกบิลพรหมฐานะบิดาที่ประดิษฐานอยู่ในถ้ำคันธุลี เขาไกรลาสหรือเขาเมรุมาศลงมาสรงน้ำทุกปีในวันสงกรานต์ ลอยกระทง แสดงถึงธรรมด้วยการปฏิบัติต่อแม่น้ำ โดยเป็นเครื่องสักการบูชารอยพระพุทธบาทริมฝั่งแม่น้ำนิมมะทา หรือนิมมะทา ประเทศอินเดีย อีกนัยหนึ่งคือเครื่องบูชาพระแม่คงคา อันเป็นการแสดงความกตัญญูต่อพระแม่คงคาที่ดูแลรักษาน้ำให้ดื่มกินได้ใช้ ปัญหาปริศนาธรรม ๓ ราศี แสดงถึงปัญหาจริยธรรมของเทวดาที่ถามว่า เข้า สาย คำ ราศีของคนเราอยู่ที่ไหน ตอบว่า เข้าอยู่ที่ใบบนหัว จึงล้างหน้า แต่งตัวก่อนออกจากบ้าน สาย อยู่ที่อก จึงใช้น้ำเย็นลูบอกเหมือนระงับความโกรธด้วยขันติธรรมและคำ อยู่ที่เท้า จึงล้างเท้าก่อนเข้านอน เพื่อล้างสิ่งที่เปื้อนเปรอะจากการเที่ยวกลางคืนอันจะก่อให้เกิดเชื้อโรคเข้าสู่ร่างกาย งานสมโภชประจำปี แสดงถึงอนุสติด้วยการเฉลิมฉลอง เช่น การรื่นเริงบันเทิงด้วยมหรสพมากมายในกรุงราชคฤห์ ทำให้ก่อเกิดสองสหายชื่อโกลิตะกับอุปติสสะที่เกิดความคิดทางศาสนาจากการนั่งคุยกันสองคน ดุมหรสพประจำปีในกรุงราชคฤห์ ซึ่งทั้งสองเห็นผู้คนมาเที่ยวงานกันมากมายแล้วเกิดสังเวชว่า คนเหล่านี้มีอายุไม่ถึงร้อยปีก็ตายกันหมด เราจะมัวฆ่าอายุโย เราควรเข้าป่าเพื่อแสวงหาโมกขธรรมกัน ในที่สุดทั้งสองสหายก็ได้โมกขธรรมตามปรารถนา ไฟเผาศพ แสดงถึงคิดว่า บาปอกุศลจะย้อนกลับมาหาตน ก็คือบาปอกุศลนี้หมดแล้วให้หมดเลย จะไม่มาก่อทุกข์แก่คนเป็นอีก พวงหรีด แสดงวงจรชีวิต หมายถึงวงจรแห่งการเกิด-ดับตามหลักปฏิจสมุปบาทและหมายถึงกามคุณ ๕ อันนำปรารถนา นำใคร่ ให้สัตว์โลกยึดติด น้ำมะพร้าวล้างหน้าศพ แสดงถึงการชำระจิตใจจากบาปอกุศลทั้งปวงด้วยศีล ดอกไม้จันทน์ แสดงถึงคุณความดีที่หอมไปทั่วไปทิศสายสิญจน์ แสดงถึงมงคล โดยสายสิญจน์ ๓ เส้น หมายถึง ไตรลักษณ์ ๗ เส้น หมายถึง อนุสติที่ต้องละ ๗ และถ้ามี ๙ เส้น หมายถึงโลกุตตรธรรม ๙ ประการ

โมเดลทางภูมิสถาปัตยกรรมพื้นที่ของพระพุทธศาสนา ถือเป็นศิลปกรรมสถานที่ต้นแบบ ได้แก่ สังขยานีสถาน ที่พระพุทธเจ้าใช้สอยในการประสูติกาลแห่งชีวิต สถานที่ตรัสรู้เป็นพุทธะ สถานที่แสดงปฐมเทศนาและสถานที่ดับขันธปรินิพพาน ซึ่งสถานที่เหล่านี้ เรียกอนุสติให้กลับมาสังเวชโดยธรรม ที่ต้องตกอยู่ในกฎไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เป็นสามัญลักษณะที่สรรพสิ่งต้องเป็นไปอย่างนี้ เรียกได้ว่า เป็นทั้งพื้นที่ตามภูมิศาสตร์ทั้งความเชื่อที่ว่า กุลบุตรได้ไปนมัสการด้วยศรัทธาแล้วจะได้ไปสู่สุคติ โลก สวรรค์ ห่างพันจากอบายภูมิ นรก เปรต อสุรกาย

แม้สถานที่ทำสังคายนาครั้งก็ถือว่าเป็นสถาปัตยกรรมพื้นที่มีประวัติศาสตร์ โดยถ้าตัดบรรณคฤหา กรุงราชคฤห์ ที่ทำสังคายนาครั้งที่ ๑ ปรารภการจากจ้วงพระพุทธเจ้าของพระสุภัททวุฒบวรพชิต หลังพุทธปรินิพพานได้ ๓ เดือน นครไพศาลี เป็นพุทธสถานที่ทำสังคายนาครั้งที่ ๒ เพื่อสละสงพระธรรมวินัยให้คงอยู่ต่อไป นับแต่หลังพุทธกาลแล้ว ๑๐๐ ปี ปรารภเรื่องของขบฉัน การเก็บเกลือไว้ฉันของพระภิกษุสงฆ์ เป็นสถานที่ต้นบัญญัติปฐมปาราชิกกับพระสุทินและเป็นสถานที่ที่พระเจ้าอโศกมหาราชเสด็จไปสังขยานีสถานแห่งนี้ด้วย พระองค์สร้างเสาโอโสกลาหวัสิงห์ไว้เป็นหลักฐาน เขตวันมหาวิหาร เป็นถ้ำที่อยู่จำพรรษาของพระพุทธเจ้ายาวนานที่สุด เป็นที่ให้กำเนิดพระสูตรมากมาย เป็นที่แสดงมงคลสูตร ๓๘ ประการ เป็นที่เกิดศรัทธาของนางวิสาขา ซึ่งสร้างวิหารบุพผารามถวายพระพุทธเจ้า เป็นเมืองที่มีเศรษฐีตั้งโรงงานเพื่อคนอนาถา

ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เป็นที่แสดงปฐมเทศนาแก่ปัญจวัคคีย์ เป็นที่ยังใจให้เกิดสังเวชโดยธรรม สถานที่ได้พระอรหันต์ ๖๐ องค์ ส่งไปประกาศศาสนา ด้วยปฐมพจน์แห่งการเผยแผ่ศาสนาว่า “เธอทั้งหลาย จงจาริกไป เพื่อประโยชน์สุข เพื่อสังคมสงเคราะห์แก่มหาชน จงแสดงธรรมให้งามในเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่ที่สุด”^{๖๔}

แคว้นมคธ เป็นแคว้นที่พระพุทธเจ้าใช้เป็นศูนย์กลางเผยแผ่พระพุทธศาสนา โดยได้พระเจ้าพิมพิสารเป็นผู้นำมหาชนเข้าเป็นพุทธมามกะ เป็นแคว้นมาตุภูมิของพระสารีบุตร พระโมคคัลลานะ เป็นแคว้นเกิดพระอรหันต์ ๑,๐๐๐ องค์ที่มีคุณสมบัติพิเศษคืออภิญญา ๖ เป็นแคว้นให้กำเนิดวัดชื่อเวฬุวัน เป็นวัดแห่งแรกในพระพุทธศาสนา เป็นแคว้นที่แสดงโอวาทปาติโมกข์ อโศการาม เป็นสถานที่ทำสังคายนาสะสงพระธรรมวินัยครั้งที่ ๓ ประการเหตุที่เดียรถีย์ปลอมเพราะเห็นลาภสักการะ นับจากที่พระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว ๒๓๔ ปี โดยมีพระเจ้าอโศกมหาราชเป็นผู้อุปถัมภ์ ประการสำคัญของการทำสังคายนาครั้งนี้ คือเป็นการทำสังคายนานานาชาติ เขาคิชฌกูฏ เป็นที่ตั้งมูลคันธกุฎีของพระพุทธเจ้า เป็นที่ต้อนรับเสด็จเข้าเฝ้าของพระเจ้าพิมพิสาร เป็นเขาที่โจจร เป็นเขาที่เทวทัตกลิ้งศิลาหมายให้ต้องพระบาทของพระพุทธเจ้าจนห้อเลือด ถ้าสัตตบรรณคูหา เป็นที่ทำสังคายนาครั้งที่ ๑ หลังพุทธปรินิพพานแล้ว ๓ เดือน ประการเหตุที่พระสุภัททพุทฺธมบรรพชิตกล่าวจ้วงจาบพระธรรมวินัย โดยมีพระมหาเถระ ๓ รูปเป็นหลัก คือ พระมหากัสสปะ พระอุบาลี และพระอานนท์ โดยมีพระเจ้าอชาต ศัตรุ ทรงเป็นอุปถัมภ์ โดยที่ชาวพุทธยึดถือเอาตามมติของพระมหาเถระทั้ง ๓ นี้จึงได้ชื่อสายของพระพุทธศาสนาตั้งแต่นั้นว่า พระพุทธศาสนาเถรวาท คำว่า เถรวาท หมายถึง พระมหาเถระ ๓ รูปนั่นเอง

ดังนั้น การคิดคำนึงที่นำมาใช้นี้เป็นที่ภาคภูมิใจว่า สถานที่เหล่านี้เกี่ยวเนื่องด้วยพระพุทธเจ้าตามที่กล่าวมาแล้ว ทุกสิ่ง ที่สถานที่ ทุกอิริยาบถ สร้างมาสร้างเป็นสถาปัตยกรรม ประติมากรรมเพื่อสักการะบูชาเรียกอนุสติได้เสมอ เช่น พระพุทธรูปปางต่าง ๆ ก็คือ อิริยาบถของพระพุทธเจ้าที่แสดงกรุณาคุณพระปัญญาคุณ พระบริสุทธิ์คุณต่อชาวโลก

๔.๕ ข้อเสนอการใช้ประโยชน์จากหอไตร

วัด กำเนิดเกิดขึ้นจากการรวมกันทำกิจกรรมร่วมของชุมชนนั้น ทั้งที่เป็นกิจกรรมบันเทิง กิจกรรมหาข้อยุติปัญหา หรือประชุมกันของชาว จะเห็นว่า การสร้างวัดสมัยนั้นจะเริ่มจากสร้างศาลาเอกประสงค์ก่อน แต่ตามหลักพระวินัยนั้น ถ้าเป็นวัดหลวงที่สร้างโดยพระเจ้าแผ่นดินหรือวัดที่สร้างในชุมชนเจริญแล้วจะสร้างวิหาร อุโบสถ เจดีย์ ศาลาต่อมา ย่อมเกิดขึ้นจากความสำคัญ ความมั่งคั่ง และประโยชน์สุขแก่สังคม ดังนั้น สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ควรกำหนดเสนอเป็นนโยบายเรื่องศิลปกรรมหอไตรนี้เพื่อตราไว้เป็นนิติกรรมทั้งบังคับทั้งภาคีรัฐ สถานศึกษา ประชาชน เช่นเดียวกับกำหนดรูปแบบและขนาดอุโบสถทั่วประเทศ ดังนี้

๑. กำหนดเป็นพระราชบัญญัติเกี่ยวกับการสร้างศิลปกรรมหอไตร
๒. หนดเป็นเป็นหลักสูตรระดับมหาวิทยาลัย
๓. กำหนดเป็นหลักสูตรระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษา
๔. กำหนดเป็นข้อบังคับแก่วัดทั่วประเทศในเรื่องรูปแบบและภูมิทัศน์อย่างดี

อนึ่ง การใช้ประโยชน์ระดับนโยบาย กำหนดแบบศิลปกรรมเชิงพุทธและวัฒนธรรมทางสังคมและศาสนาในฐานะเป็นเอกลักษณ์ของชาติไทย ดังนั้น ในฐานะที่สังคมไทยเป็นสังคมชาวพุทธต้องทำสถาปัตยกรรม

^{๖๔} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๔๑/๑๗๙.

เชิงพุทธประกอบด้วย โดยเฉพาะรูปทรงสิ่งปลูกสร้างเกี่ยวกับวัดวาอาราม ควรเป็นลักษณะไทยหรือทรงไทย พระอุโบสถทรงไทย กุฏิพระสงฆ์ทรงไทย ศาลทรงไทย เพื่อแสดงถึงความเป็นไทย

การใช้ประโยชน์มิติเศรษฐกิจ/พาณิชย์ ใช้ออกแบบอาคาร สถานที่จะคำนึงถึงเอกลักษณ์ของไทย อนุรักษ์ศิลปะและวัฒนธรรมไทย บ่งชี้ถึงความเป็นไทย เช่นการแต่งกายชายหญิงด้วยผ้าไหม การเคารพกราบไหว้ แต่งงาน แม้แต่ความเชื่อทางศาสนาต่าง ๆ ที่แสดงเอกลักษณ์ไทย ได้แก่เชื่อในบุญ-บาป เชื่อในเรื่องสวรรค์-นรกการ นอกจากนี้ มีความในอานิสงส์การทำบุญ การวัตรสวดมนต์ การเจริญจิตภาวนา แม้การประกอบพิธีเริ่มแรกด้วยพิธีบวงสรวง

การใช้ประโยชน์มิติการพัฒนาสังคม/ชุมชน/ท้องถิ่น ใช้ถือเป็นแบบการเรียนการสอน นำไปปฏิบัติจัดทำตามลักษณะพุทธศิลป์ประวัตกรรมได้ นอกจากนี้ยังทำให้เห็นคุณค่า นำพาศึกษาปฏิบัติในคุณธรรมจริยธรรมของคนทุกรุ่นและทุกเพศทุกวัยได้อย่างดี

การใช้ประโยชน์มิติวิชาการ ใช้เป็นคู่มือหรือเป็นแบบการเรียนการสอนเกี่ยวกับพุทธศิลปกรรม นำพาให้รู้ประวัติศาสตร์ทางศาสนา รู้คุณธรรมจริยธรรมผ่านศิลปะประวัตกรรมนี้ จนที่สุดแล้วจะกลายเป็นชนบประเพณีแสดงถึงวัฒนธรรมของท้องถิ่นนั้น ๆ เป็นผลผลิตแห่งภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้น ๆ

อีกชั้นหนึ่ง นวัตกรรม หรือ นวัตกรรม คือการสร้าง การอนุญาตให้สร้าง หรือประยุกต์ ดัดแปลงซ่อมแซมจนเกิดรูปทรงหรือลักษณะใหม่ขึ้นแล้วใช้ได้มีประสิทธิภาพสูงหรือวิธีการปฏิบัติใหม่ ๆ ที่แปลกไปจากเดิม โดยอาจจะได้มาจากการคิดค้นพบวิธีการใหม่ ๆ ขึ้นมาหรือการปรุงแต่งของเก่าให้ใหม่และเหมาะสม และสิ่งทั้งหลายเหล่านี้ได้รับการทดลองพัฒนาจนเป็นที่เชื่อถือได้แล้วว่าได้ผลดี มีระบบที่ก้าวไปสู่จุดหมายปลายทางได้อย่างมีประสิทธิภาพขึ้น โดย มีหลักการที่สำคัญอยู่ ๓ ประการ ที่จัดเป็นหลักพิจารณาว่า สิ่งใดเป็นนวัตกรรมทางการศึกษาหรือไม่ คือ

๑. สิ่งนั้นควรเป็นสิ่งที่ค้นพบหรือประดิษฐ์ขึ้นมาใหม่ หรือการปรับปรุงแต่งของเก่าให้ใหม่ เหมาะสมกับกาลสมัยมาใช้ในวงการศึกษา เพื่อให้ระบบการศึกษาก้าวหน้าไปอย่างมีประสิทธิภาพ

๒. ได้ผ่านการทดลอง การปรับปรุงพัฒนา จนเป็นที่ยอมรับกับอย่างแพร่หลาย

๓. ได้มีการนำมาปฏิบัติจริงในวงการณ์นั้น

คำว่า นวัตกรรมเชิงพุทธ สอดคล้องคำนิยามไว้ว่า การก่อสร้างหรือการปฏิสังขรณ์อาคารหรือถาวรวัตถุที่เกี่ยวข้องในพระพุทธศาสนาทั้งที่สร้างไว้ในวัดหรือนอกวัด เช่น พระวิหาร อุโบสถ ศาลาการเปรียญ หอระฆัง เจดีย์ บ่อน้ำ อาคารโรงเรียน อาคารโรงพยาบาล รวมถึงสร้างคนให้มีวิถึฐานะ มีอาชีพที่ดี คำว่า นวัตกรรมเชิงพุทธของพระพุทธชินราช คือ การก่อสร้างหรือการปฏิสังขรณ์โดยพระเดชพระคุณท่านๆ นั้นเอง โดยสรุปแล้ว นวัตกรรมมีทั้งที่เป็นรูปธรรม นามธรรม ที่เป็นรูปธรรมจะมองเห็นได้ง่าย แต่เป็นนามธรรมนั้นจะปรากฏออกมาในรูปการณ์บริหารจัดการ การจัดตั้งองค์กร จัดตั้งสถานศึกษา สร้างหน่วยงานขึ้นมา ก็จัดเป็นนวัตกรรมได้

นวัตกรรมทางพระพุทธศาสนา เป็นเรื่องที่มีอยู่แล้วและจะขาดเสียมิได้เมื่อมองจากไตรภูมิ จะเห็นแกนกลางจักรวาลคือ เขาพระสุเมรุ ที่ถือเป็นยอดเขาที่ใหญ่ที่สุด ล้อมรอบด้วยทวีปทั้ง ๔ มหานทีที่สี่พันดอน เขาสัตตบรรณ ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ กำแพงแก้ว ประการนี้ถ่ายทอดมาถึงการสร้างวัดในปัจจุบันที่กำหนดทิศ

ทางการสร้างโบสถ์ วิหาร เจดีย์ วิหารคด ที่คาดไม่ถึงคือ เขาพระสุเมรุ เป็นการจำลองลงมาสร้างเป็นเมรุเผาศพตามวัดต่าง ๆ

สรุปได้ว่า การรับรู้ทุกชนิดนั้นมีแหล่งความรู้ ๒ แหล่ง คือ แหล่งความรู้ภายนอก เรียกว่า ปรโตโฆสะ กับ โยนิโสมนสิการ ศิลปะนวัตกรรมถือว่าเป็นแหล่งปรโตโฆสะ ส่วนการตีความสื่อถึงธรรมจากศิลปะนั้นเป็นโยนิโสมนสิการ สอดคล้องกับหลักการตีความในเรื่องนี้ว่า บุคลาธิษฐาน กับ ธรรมาธิษฐาน แหล่งศิลปะเหล่านี้ที่อุดมสมบูรณ์แบบที่สุดคือ วัด กับ วัง รัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์สร้างวัดประจำสมัยไว้ก่อน ชื่อวัดพระศรีรัตนศาสดาราม (วัดพระแก้ว) ซึ่งจะเห็นว่า ศาสตร์และศิลปะนั้นเต็มไปหมด เป็นเอกลักษณ์ของชาติ แม่นั่งเครื่องบินมองลงมาเห็นวัง กับ วัด ก็ย่อมรู้ว่า นี่คือ ประเทศไทย และศิลปะนวัตกรรมเหล่านี้เป็นแหล่งเศรษฐกิจ สร้างมูลค่าเพิ่มแก่ประเทศด้วยการดึงดูดนักท่องเที่ยวเข้ามาชม สามารถเก็บรายได้เข้าประเทศเป็นอันดับ ๆ ของรายได้ประชาชาติ ที่สำคัญคือ ศิลปะนวัตกรรมเหล่านี้เป็นคุณค่าทางจิตด้วย เป็นปัจจัยพัฒนาคุณภาพชีวิต ด้วยคำแห่งองค์ความรู้ที่เคยกล่าวมาว่า “ธรรมศาสตร์-พุทธศิลป์ นำพาพัฒนาคุณภาพชีวิต”

รูปภาพ ๒๕ ศิลปะนวัตกรรมสื่อธรรมชนิดย่อมุมไม้สิบสอง (ญาณ ๓ x อริยสัจ ๔=๑๒)

ที่มา : เจดีย์สี่เสวตวัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร (๑๑ สิงหาคม ๒๕๖๖)

บทที่ ๕

การอนุรักษ์/พัฒนาหอไตร

การสร้างวัดสมัยโบราณ ถ้าเป็นพระอารามหลวงที่พระเจ้าแผ่นดินทรงสร้าง จะมีอาคารวัตถุ ประติมากรรมครบ เห็นได้ชัดวิหารคดล้อมรอบพระวิหาร เช่น วัดเบญจมบพิตร วัดมหาธาตุ กรุงเทพมหานคร ในต่างจังหวัด เช่น พระศรีรัตนมหาธาตุ (วัดพระพุทธชินราช) จะมีวิหารคดโดยมีพระเจดีย์ปรากฏอยู่ใจกลาง วิหารคดนั้นด้วย ลุมาถึงสมัยปัจจุบัน การสร้างวัดพระอารามหลวงน้อยลง วัดที่มีวิหารคดก็ดี เจดีย์ปรากฏก็ดี จึงไม่มี ที่มีอยู่ก่อนแล้วก็จะต้องซ่อมแซม ทำการอนุรักษ์ร่วมกับกรมศิลปากร ต่อไป

๕.๑ ความสำคัญการอนุรักษ์

การอนุรักษ์ เป็นการรักษาสภาพให้คงอยู่ได้นานที่สุดด้วยการซ่อมแซม การปฏิสังขรณ์ของเดิม อาจมีการแต่งเติมเสริมเพิ่มบ้าง เป็นการรีโนเวท (renovation) เข้าข่ายคำนิยามของคำว่า นวัตกรรมหรือนวัตกรรม ที่พระครูสิริรัตนาวุตร กล่าวว่า นวัตกรรม หรือ นวัตกรรม คือการสร้าง การอนุญาตให้สร้าง หรือประยุกต์ ตัดแปลง ซ่อมแซมจนเกิดรูปทรงหรือลักษณะใหม่ขึ้นแล้วใช้ได้มีประสิทธิภาพสูงหรือวิธีการปฏิบัติใหม่ๆ ที่ แปรเปลี่ยนจากเดิม โดยอาจจะได้มาจากการคิดค้นพบวิธีการใหม่ ๆ ขึ้นมาหรือการปรุงแต่งของเก่าให้ใหม่และ เหมาะสมและสิ่งทั้งหลายเหล่านี้ได้รับการทดลองพัฒนาจนเป็นที่เชื่อถือได้แล้วว่าได้ผลดี มีระบบที่ก้าวไปสู่ จุดหมายปลายทางได้อย่างมีประสิทธิภาพขึ้น โดย มีหลักการที่สำคัญอยู่ ๓ ประการ ที่จัดเป็นหลักพิจารณาว่า สิ่งใดเป็นนวัตกรรมทางการศึกษาหรือไม่ คือ

- ๑) สิ่งนั้นควรเป็นสิ่งที่ค้นพบหรือประดิษฐ์ขึ้นมาใหม่ หรือการปรับปรุงแต่งของเก่าให้ใหม่ เหมาะสมกับกาลสมัยมาใช้ในวงการศึกษ เพื่อให้ระบบการศึกษาก้าวหน้าไปอย่างมีประสิทธิภาพ
- ๒) ได้ผ่านการทดลอง การปรับปรุงพัฒนา จนเป็นที่ยอมรับกันอย่างแพร่หลาย
- ๓) ได้มีการนำมาปฏิบัติจริงในวงการนั้น^{๖๕}

๕.๒ ความสำคัญของการพัฒนาหอไตร

การพัฒนา เป็นการเพิ่ม เสริมสร้าง ปรับเปลี่ยนย่อ-ขยายพื้นที่ เป็นการขยับเชิงปริมาณและ คุณภาพ มีหลายทัศนะให้ไว้ เช่น ชิตยา สุวรรณชฎ กล่าวว่า การพัฒนา คือกระบวนการที่ทำให้เกิดการ เปลี่ยนแปลงโดยการจัดสรรทรัพยากรของสังคม เพื่อการเปลี่ยนแปลงในการที่จะบรรลุเป้าหมายที่ สังคมนั้นได้ เลือกลงแล้ว ด้วยการควบคุมอัตราการเปลี่ยนแปลงให้เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ วิทยากร เชียงกุล อธิบาย ว่า การพัฒนาที่แท้จริงควรหมายถึงการทำให้ชีวิต ความเป็นอยู่ของประชาชนมีความสุข ความสะดวกสบาย ความอยู่ดีกินดี ความเจริญทางศิลปวัฒนธรรมและจิตใจและความสงบสันติ ซึ่งนอกจากจะขึ้นอยู่กับ การได้รับ ปัจจัยทางวัตถุเพื่อ ตอบสนองความต้องการทางร่างกายแล้ว ประชาชนยังต้องการได้รับการพัฒนา ด้าน การศึกษา สิ่งแวดล้อมที่ดี พักผ่อนหย่อนใจและการพัฒนาวัฒนธรรมและจิตใจด้านต่าง ๆ ด้วย ความต้องการ ทั้งหมดนี้บางครั้งเราเรียกกันว่า “การพัฒนาคุณภาพ” เพื่อให้เห็นว่าการพัฒนาไม่ได้ขึ้นอยู่กับ การเพิ่ม ปริมาณสินค้าหรือรายได้เท่านั้น หากอยู่ที่การเพิ่มความพอใจความสุขของประชาชนมากกว่า ตามที่ยูว์ธิน วุฒิ

^{๖๕} พระครูสิริรัตนาวุตร, นวัตกรรมเชิงพุทธบนฐานความคิดของพระพุทธวิงศมุนี” วารสารบัณฑิตศึกษาปริทรรศน์, ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๓ (มกราคม - มิถุนายน ๒๕๖๒) : ๒๗๑.

เมธี อธิบายว่า การพัฒนาเป็นเสมือนกลวิธีหรือมรรควิธี (Means) ที่ทำให้เกิดผล (Ends) ที่ต้องการ คือ คุณภาพชีวิต ชุมชนและสังคมดีขึ้นและนอกจากจะเป็นการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้นแล้วยังมีการกำหนด อัตราการเปลี่ยนแปลง (Rate of Change) เอาไว้ ด้วย

๕.๓ หลักการอนุรักษ์และพัฒนาหอไตร

พระพุทธเจ้าตรัสสอนธรรมเรื่องการอนุรักษ์และพัฒนาไว้เป็นหลัก เรียกว่า ปธานะ หรือ สัมมปธานะ แปลว่า ความเพียรชอบหรือเพียรใหญ่ คือ

สังวรปธานะ เพียรระวัง ปหานปธานะ เพียรละ ภาวนาปธานะ เพียรเจริญ อนุรักษ์นาปธานะ เพียรรักษาภิกษุในธรรมวินัยนี้สร้างฉันทะ พยายาม прารภความเพียร ประคอง จิตมุ่งมั่นเพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น นี้เรียกว่า สังวรปธานะ ภิกษุในธรรมวินัยนี้สร้างฉันทะ พยายาม прารภความเพียร ประคอง จิตมุ่งมั่นเพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว นี้เรียกว่า ปหานปธานะ ภิกษุในธรรมวินัยนี้สร้างฉันทะ พยายาม прารภความเพียร ประคอง จิตมุ่งมั่นเพื่อทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น นี้เรียกว่า ภาวนาปธานะ^{๖๖}

ในเรื่องนี้ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต) อธิบายว่า สังวรปธานะ เพียรระวังหรือเพียรปิดกั้น คือ เพียรระวังยับยั้งบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด มิให้เกิดขึ้น ปหานปธานะ เพียรละหรือเพียรกำจัด คือ เพียรละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ภาวนาปธานะ เพียรเจริญ หรือเพียรก่อให้เกิด คือ เพียรทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด ให้เกิดมี อนุรักษ์นาปธานะ เพียรรักษา คือ เพียรรักษากุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วให้ตั้งมั่นและให้เจริญยิ่งขึ้นไปจน ไพบูลย์^{๖๗} เมื่อศึกษาดูแนวคิดนี้ จะเห็นว่า ปัจจัยธรรมเสริมการอนุรักษ์คือ ความเพียร จะอนุรักษ์โดยไม่มี ความเพียร เป็นไม่ได้ สอดคล้องกับธรรมอิทธิพาล ๔ ว่า ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา ธรรมหมวดนี้ขึ้นต้นด้วย ฉันทะ คือความพึงพอใจในสิ่งนั้น ๆ ก่อน ต่อมาจึงใช้วิริยะ ความเพียร หรือ ปธานะ คือ ความเพียร

๕.๔ แนวคิดการอนุรักษ์และพัฒนา

การอนุรักษ์และการพัฒนา เป็นงานระยะยาวที่ทำปีต่อปีตามปีงบประมาณแผ่นดินที่สามารถตั้ง เบิกเงินเพื่อจ่ายในการนี้ได้ ดังนั้น จึงทำเป็นนโยบายด้วยกระบวนการ ดังนี้

๑) การอนุรักษ์และพัฒนาเชิงท่องเที่ยว

การอนุรักษ์และพัฒนาที่มั่นคง ยั่งยืน ถาวร ชนิดที่ให้การวิธีการแก่คนตกปลา ต่างจากการให้ปลา เพราะเขาจะกินได้เพียงวันเดียว แต่การให้วิธีการคือความรู้ นั้น เขาจะใช้ได้ตลอดชีวิต เรื่องนี้ก็เช่นเดียวกัน ผู้วิจัยเห็นว่า การอนุรักษ์และพัฒนาที่ดีที่สุดคือ การให้องค์ความรู้ จะนำไปสู่การพัฒนาคุณภาพชีวิตด้วยความรู้ในด้านต่าง ๆ คือ

ก. ด้านมนุษยศาสตร์ จะทราบภาษา ประวัติศาสตร์ ด้านสังคมศาสตร์ จะทราบเรื่องเศรษฐกิจ การเมือง การปกครอง วิถีชุมชน อาชีพ และด้านศิลปกรรมศาสตร์ จะทราบเรื่องศาสนา ศิลปะ วัฒนธรรมและ จริยธรรมที่ปฏิบัติตนต่อเหตุการณ์โรคโควิด ๒๐๑๙

^{๖๖} อ.จตุกก. ๒๑/๖๙/๑๑๓.

^{๖๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร: ๒๕๕๖), หน้า ๑๔๕.

ข. ด้านการศึกษา จะทราบความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา ในประเด็นพระพุทธศาสนา ศิลปกรรมเช่น พระพุทธชินราช : แหล่งศรัทธาเลื่อมใสของชาวไทยอย่างไร - พระพุทธชินราช/พิฆณุโลก : ศูนย์กลางทางภูมิศาสตร์ใช้ไหม - พิชณุโลก : แผ่นดินพระพุทธชินราชใช้หรือไม่ - พระพุทธชินราช: แผ่นดินวรรณกรรมพระพุทธศาสนาที่สำคัญเพียงไร - แนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับคุณค่าพุทธจริยธรรมเกี่ยวกับพระพุทธชินราช - แนวคิด ทฤษฎีเรื่องคุณค่า - คุณค่าสูงสุดในพระพุทธศาสนา - คุณค่าพุทธจริยธรรมในพระพุทธชินราช - วิเคราะห์ผลคุณค่าพุทธจริยธรรมในพระพุทธชินราช - แผ่นดินพระพุทธชินราช: ศูนย์กลางประวัติศาสตร์ - พระพุทธชินราชบูรณาการกับมรดก ๘ - พระพุทธชินราช : การพัฒนาบุคคล >กาย -จิต-ปัญญา - พระพุทธชินราช : ยกระดับคุณภาพชีวิต (วิทยาลัยสงฆ์ฯ/แหล่งสงเคราะห์) - ยกคุณภาพชีวิตเชิงนามธรรม -ไตรศึกษา - กราบพระพุทธชินราชด้วยศีล สมาธิ ปัญญา : พัฒนาคุณภาพชีวิต

๒) กิจกรรมการอนุรักษ์และพัฒนา

กิจกรรมที่ ๑ ศึกษาหลักและบริบทการองค์ความรู้การอนุรักษ์และพัฒนาตามแนวพระพุทธศาสนา การรักษาประเพณี และรูปแบบสร้างวิถีชีวิตด้านมนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ และศิลปกรรมศาสตร์ หรือด้าน ประวัติศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ การเมือง การปกครอง ภูมิศาสตร์ ศาสนา วัฒนธรรม วัฒนธรรม

กิจกรรมที่ ๒ เก็บข้อมูลเชิงเอกสาร สื่อสาร รายงานวิจัยที่เกี่ยวข้องจากแหล่งข้อมูลหลักเกี่ยวกับหอไตร

กิจกรรมที่ ๓ สนทนากลุ่มกับผู้ทรงคุณวุฒิด้านการศาสนา ประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ การวัฒนธรรม เศรษฐกิจ การเมือง

กิจกรรมที่ ๔ สรุปกิจกรรมที่ ๑-๓ และวางแผนในขั้นต่อไป

กิจกรรมที่ ๕ เสริมสร้างกิจกรรมและกระบวนการเสริมสร้างคุณภาพชีวิตตามแนวคิด ทฤษฎีการพัฒนาคุณภาพชีวิตตามยุทธศาสตร์แพลตฟอร์ม-๑ โปรแกรม -๓ สร้างองค์ประกอบด้วยส่วนบริการข้อมูล ลักษณะเอกสารชุดความรู้ หรือรายงานวิจัย หรือสรุปรายงานวิจัย การสัมมนา ให้การบรรยาย และเผยแพร่สื่อธรรมวิถีทัศน์

กิจกรรมที่ ๖ ส่งเคราะห์รายงานวิจัยเพื่อเป็นเอกสารสารสนเทศเผยแพร่รายงานวิจัยผ่านสื่อต่าง ๆ

กิจกรรมที่ ๗ นำผลการวิจัยที่ได้ตอนที่ ๑-๖ มาเผยแพร่โดยมีกิจกรรม ดังนี้

๗.๑ จัดเวทีคืนข้อมูลสู่ตัวชุมชน/ประชาชนในพื้นที่ตัวอย่างวิจัยหรือผู้ร่วมเวทีที่สนใจ

๗.๒ ถ่ายทอดองค์ความรู้ที่ได้สู่เวทีอื่น ๆ ระดับชาติหรือนานาชาติต่อไป

๓) คุณภาพชีวิตจากศิลปกรรมหอไตร

UNESCO ได้นิยามคุณภาพชีวิตว่า การที่ประชากรมีระดับความเป็นอยู่ที่ดีของสังคมและระดับความพึงพอใจในความต้องการส่วนหนึ่งของมนุษย์ ดังนั้น คุณภาพชีวิตจึงเป็นระดับของการมีชีวิตที่ดี มีความสุขในชีวิตและสภาพแวดล้อมที่เกี่ยวข้องกับความเป็นอยู่ในการดำเนินชีวิตของปัจเจกบุคคลในสังคม^{๖๘} โดยสรุปคือ คุณภาพชีวิตคือความสุข เป้าหมายสุดท้ายที่ทุกชนิดแสวงหา แม้เราหาเงินจะบอกว่า ให้ได้เงิน แต่สุดท้ายแล้วคือ ความสุข ลักษณะเดียวกันนี้ พันธิน กิติพราภรณ์ ได้ให้คำจำกัดความของคุณภาพชีวิต คือ

^{๖๘} UNESCO (๑๙๙๓, p. ๔๐), (อ้างในปรางทิพย์ ภักดีศิริไพวัลย์), การศึกษาคุณภาพชีวิตของคนในชุมชนบ้านแสนตอ หมู่ ๑๑ ตำบลท่าผา อำเภอกะลา จังหวัดลำปาง, ๒๕๕๙, หน้า ๑๐.

“ชีวิต ที่มีความสุข ซึ่งความสุขนั้นเกิดจากความสุข ๒ ทาง ได้แก่ สุขุสุขทางกาย หมายถึง มีความเป็นอยู่ที่ดี อาทิเช่น มีที่อยู่อาศัย มีสุขภาพ และ Health Care ที่ดี มีสาธารณูปโภค เช่น การคมนาคมที่ดี มีสภาพแวดล้อมที่ดี เช่น น้ำ อากาศที่บริสุทธิ์ และยังรวมไปถึงการพักผ่อนและ สันทนาการที่ดีตามสมควรอีกด้วย และความสุขทางใจ ที่ได้จากการรู้จักพอดี ความพอใจในสถานภาพ ที่เป็นอยู่ การมีทัศนคติที่ดีต่อตนเอง และผู้อื่น มีความรัก ความอบอุ่นผูกพันในครอบครัวและ เพื่อนมนุษย์มีความอดทนเสียสละทำประโยชน์แก่สังคม”^{๖๙} สรุปว่า คุณภาพชีวิตคือความสุขทางกายภาพ ทางใจ สอดคล้องกับจังหวัดพิษณุโลกที่มีการอนุรักษ์ และพัฒนาหอไตร และลักษณะอื่น ๆ ที่ให้ความสะดวกในฐานะเป็นศูนย์กลางศาสนา ศิลปะวัฒนธรรม การคมนาคม

กรมการพัฒนาชุมชน กล่าวถึงคุณภาพชีวิตว่า “การดำรงชีวิตของมนุษย์ในระดับที่เหมาะสมตามความจำเป็นพื้นฐานที่ได้กำหนดไว้ในสังคมหนึ่ง ในช่วงเวลาหนึ่ง คือ การที่จะกล่าวว่า ประชาชนมีคุณภาพชีวิตที่ดีได้ก็ต่อเมื่อเขาบรรลุความจำเป็นพื้นฐานครบถ้วนทุกประการ ซึ่งเกณฑ์ความจำเป็นพื้นฐานที่กำหนดไว้แล้วนั้น สามารถแปรเปลี่ยนไปได้ตามสภาพทางเศรษฐกิจและสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปในขณะนั้น”^{๗๐} แสดงว่า ชุมชนกับสุขภาพดีมีคุณภาพชีวิต เป็นสิ่งที่แยกกันไม่ได้

จังหวัดพิษณุโลก เมืองประวัติศาสตร์ ถือว่าเป็นศูนย์กลางศาสนา ศิลปะวัฒนธรรม มีคำสำคัญ ๓ คำ ว่า ปีนพุทธศาสนา ปราชญ์พุทธศิลป์ ถิ่นพุทธศึกษา โดย ปีนพุทธศาสนา หมายถึง มียอดนักปราชญ์ด้านศาสนา ณ ที่นี้ หมายถึงพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก (พระยาลีไท) ผู้สร้างพระพุทธชินราช สร้างวัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร สร้างเมืองพิษณุโลก ปราชญ์พุทธศิลป์ หมายถึงสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ผู้สร้างขุมเรือนแก้วถวายพระพุทธชินราช ถิ่นพุทธศึกษา หมายถึงแผ่นดินพิษณุโลก ที่เป็นศูนย์กลางศาสนา ศิลปะวัฒนธรรมในเขตภาคเหนือ ซึ่งประติมากรรมพระพุทธชินราชนี้ ถือว่าเป็นแหล่งจริยธรรมให้สังคมได้ตระหนักถึงที่เกิดจากจิตสำนึกเข้าสู่ศรัทธา สร้างปัญญา แต่ละวันจะมีนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและต่างประเทศ เข้าสักการะวันละประมาณ ๔๐๐-๕๐๐ ท่าน และบริจาคทำบุญคิดว่าเป็นรายสัปดาห์วันเทศกาลประมาณ ๑,๐๐๐,๐๐๐ บาท นับได้ว่า ด้านมนุษยศาสตร์ทำให้รู้ว่าผู้คนที่ให้ความสำคัญประวัติศาสตร์ ด้านสังคมศาสตร์ ผู้คนให้ความสนใจการปกครอง การศึกษา การเมือง แหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ ด้านศิลปกรรมศาสตร์ ผู้คนสนใจศาสนา ศิลปะ วัฒนธรรมเป็นอย่างดี นับว่าได้รับการอนุรักษ์และพัฒนาอย่างดี

สรุป การอนุรักษ์และพัฒนาตามแนวพระพุทธศาสนา เน้นสร้างความรู้ด้านพระพุทธศาสนาและให้ชีวิตมีคุณธรรมจริยธรรม สร้างตราชีวิตให้สังคมมีศีล สมาธิ ปัญญา โดยศีล จะควบคุมพฤติกรรมทาง ทางวาจา ไม่ให้ทุจริตทางกาย วาจา สมาธิ จะควบคุมพฤติกรรมทางใจ ไม่ให้โลภ โกรธ หลง ปัญญา จะควบคุมพฤติกรรมการภาวนากำจัดกิเลส เปิดเส้นทางสู่มรรควิธีแห่งนิพพานเพื่อพ้นทุกข์ในวัฏสงสาร

๕.๕ การสร้างปัจจัยส่งเสริมการศิลปกรรมหอไตร

ตามที่กล่าวมาในบทที่ ๑ และ บทที่ ๒ ว่า จังหวัดพิษณุโลกมีหอไตรที่เด่น ๆ อยู่ ๒ วัด คือ วัดราชบูรณะ อำเภอเมือง และ วัดโคกผักหวาน อำเภอชาติตระการ ทั้ง ๒ แห่งนี้หอไตรมีคุณลักษณะต่างกันอย่างเด่นชัดที่มีความโดดเด่น ณ ที่นี้จะนำมาคิดเป็นต้นแบบและสร้างปัจจัยส่งเสริมศิลปกรรมนี้ ต่อไป

^{๖๙} พันณิน กิตติพราภรณ์. “นานาพรรณชนะธุรกิจเพื่อคุณภาพชีวิต...ของใคร”, วารสารเศรษฐศาสตร์และบริหารธุรกิจ. ๒๕๓๑ : ๔๒-๖๑.

^{๗๐} วิไลลักษณ์ ตั้งเจริญฐู, วิทยาศาสตร์พัฒนาชีวิต, (กรุงเทพฯ: สถาบันวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี แห่งประเทศไทย, ๒๕๓๗-๒๕๔๔), หน้า ๒๙.

๕.๕.๑ ศึกษาประวัติและภาพลักษณ์ หอไตร

๑) ประวัติหอไตร วัดราชบูรณะ

จากภาพถ่ายของนักสำรวจชาวฝรั่งเศส ชื่อ Lucien Fournereau เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๔ หอไตร มีขนาดกว้าง ๖ เมตร ยาว ๖ เมตร สูง ๑๑ เมตร เสาปูนกลมเรียง ๔ แถว แถวละ ๔ ต้น สูงต้นละ ๔ เมตร มีบัวหัวเสา หลังคาทรงมณฑป ๕ ชั้น (หลังช่อมทรวงปราสาทยอดมงกุฏ ๓ ชั้นลดหลั่นลงมา) กระเบื้องสังคโลก ชั้นล่างเป็นหอรระฆัง ชั้นบนเป็นหอไตรเก็บรักษาพระคัมภีร์ต่าง ๆ หอพระไตร เป็นคอนกรีตผสมไม้ โดยครึ่งล่างเป็นคอนกรีตถือปูนเสริมเหล็ก ครึ่งบนเป็นไม้กระดาน ไม้สับแบบฝาประกบ มีประตูทางเข้า ๑ ประตู ทางทิศใต้มีระเบียงกว้าง ๑ เมตร เดินได้โดยรอบ มีหน้าบัน ๔ ทิศ เป็นปูนปั้น มีช่อฟ้า ใบระกาหางหงส์ทุกมุม ทั้ง ๘ มุม หน้าบันทิศเหนือและทิศใต้มีลายปูนปั้นรูปพระยาครุฑจับพระยานาค มุงกระเบื้องยอดหอไตร มียอด เรียวแหลมคล้ายยอดของพระเจดีย์ที่มียอดเหลี่ยมย่อมุมไม้สิบสอง รอบหอรระฆังมีกำแพงแก้วล้อมรอบยาว ๑๐ เมตร มีซุ้มประตูกำแพงด้านทิศใต้ หอไตรนี้ถูกสร้างขึ้นเมื่อใดไม่ปรากฏหลักฐาน พิจารณาตามรูปแบบ สถาปัตยกรรมแล้วน่าจะสันนิษฐานได้ว่า สร้างขึ้นในสมัยสุโขทัยพร้อม ๆ กับการสร้างวัดราชบูรณะซึ่งบางครั้งสันนิษฐานว่าวัดราชบูรณะแห่งนี้ สร้างก่อนสมัยพระยาสิทธิ (พ.ศ. ๑๘๙๐-๑๙๑๑/๖๕๕ ปี)

ตีไทยคู่ฟ้า โดยคณะรัฐมนตรีประกาศ ว่า “พิษณุโลกเป็นเขตพื้นที่เมืองเก่า มรดกล้ำค่าทาง วัฒนธรรม กลุ่มที่ ๑ ที่มีคุณค่า ความสำคัญทางประวัติศาสตร์ เช่น ชุมชนโบราณ เป็นเมืองขนาดใหญ่ใน ภาคเหนือตอนล่างและมีความสำคัญทางยุทธศาสตร์มากที่สุดของอาณาจักรอยุธยา ธนบุรี และรัตนโกสินทร์ ตอนต้น โดยขอบเขตเมืองพิษณุโลก ครอบคลุมบริเวณกำแพงเมือง คูเมือง พิษณุโลก พระราชวังจันทร์ วัดและ โบราณสถานสำคัญ เช่น สระสองห้อง วัดโพธิ์ทอง วัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร วัดนางพญา และวัด ราชบูรณะ เป็นต้น ซึ่งหน่วยงานที่เกี่ยวข้องจะต้องปฏิบัติตามแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่าให้เป็น มรดกทางวัฒนธรรมที่คุณค่าของประเทศต่อไป”^{๓๑} ที่สำคัญคือ วัดราชบูรณะ ที่ตั้งหอไตร เสากลม ๑๖ ที่ใช้ เป็นหอไตรต้นแบบในหนังสือนี้ก็เป็นหนึ่งในวัดต่าง ๆ ด้วย ปัจจุบัน จะเห็นว่าเป็นวัดเล็ก ๆ แต่สมบูรณ์ด้วย พระวิหาร โบสถ์ เจดีย์ หอปริยัติ หอไตร+หอรระฆัง และมณฑปที่สร้างแล้วเสร็จไม่นานมานี้

^{๓๑} พิษณุโลก : -วัดราชบูรณะ ; -พื้นที่เมืองเก่า ที่มีคุณค่า ความสำคัญทางประวัติศาสตร์ [ออนไลน์] ที่มา WWW.ThaiGov.go.th (๒๓ สิงหาคม ๒๕๖๖)

รูปภาพ ๒๖ ภาพลักษณ์หอไตร วัดราชบูรณะ ทั้งอดีตและปัจจุบัน
ที่มา : วัดราชบูรณะ, (๑๑ เมษายน ๒๕๖๖)

๒) หอไตร วัดบ้านโคกผักหวาน

หอไตรนี้ ไม่ปรากฏว่าสร้างแต่เมื่อไร คนที่อยู่ในท้องถิ่นนี้มาบอกกล่าวว่า ประมาณ ๙๐-๑๐๐ ปี แต่คำนวณดูช่วงอายุคนช่วง ๗๕-๘๕ คิดว่า ๒ ชั่วโมงอายุคนได้ประมาณ ๑๖๐ กว่าปี ได้เห็นหอไตรนี้มาแต่เกิด ถ้าถามไปว่า สมัยที่เขาเป็นเด็กก็เคยถามพ่อแม่เหมือนกันว่า สร้างแต่เมื่อไร เห็นซ่อมมาเป็นระยะ ๆ ล่าสุดเห็นซ่อมเมื่อ พ.ศ. ๒๕๖๐ และถ้าดูคลิปวิดีโอแล้วประมาณ ๒-๓ ปีมานี้ จะเห็นนายอำเภอชาติตระการร่วมกับชาวบ้านพากันซ่อมด้วยการบำรุงรักษาด้วยการนำเกลือสินเธาว์ไปร้อยโคนต้นเสาเพื่อป้องกันปลวก แต่ที่น่ายินดีคือ ได้ทราบจากนายอำเภอนายก้านณรงค์ พงศ์สิทธิคุณ ว่า ชาวบ้านผู้ออกแบบ ชื่อ นายไต้ สิงห์รัตน์ ชาวบ้านโคกผักหวาน อำเภอชาติตระการ จังหวัดพิษณุโลก ผู้ออกแบบ ซึ่งมีภาพหลาย ๆ มุม ดังนี้

หนึ่งเดียวในพิษณุโลก อนุรักษ์ "หอไตรไม้เสาต้นเดียว"

หนึ่งเดียวในพิษณุโลก อนุรักษ์ "หอไตรไม้เสาต้นเดียว"

หนึ่งเดียวในพิษณุโลก อนุรักษ์ "หอไตรไม้เสาต้นเดียว"

หนึ่งเดียวในพิษณุโลก อนุรักษ์ "หอไตรไม้เสาต้นเดียว"

หนึ่งเดียวในพิษณุโลก อนุรักษ์ "หอไตรไม้เสาต้นเดียว"

หนึ่งเดียวในพิษณุโลก อนุรักษ์ "หอไตรไม้เสาต้นเดียว"

หนึ่งเดียวในพิษณุโลก อนุรักษ์ "หอไตรไม้เสาต้นเดียว"

หนึ่งเดียวในพิษณุโลก อนุรักษ์ "หอไตรไม้เสาต้นเดียว"

รูปภาพ ๒๗ ภาพลักษณะหอไตร วัดบ้านโคกผักหวาน

ที่มา : สื่อสารสนเทศอดีตและปัจจุบัน (๒๒ พฤษภาคม ๒๕๖๖)

๕.๕.๒ แนวคิดส่งเสริมจัดการองค์ความรู้และการอนุรักษ์

เจ้าอาวาสวัดราชบูรณะ อำเภอเมืองพิษณุโลก เปิดเผยว่า “หอไตรนี้มีหลักฐานภาพถ่ายเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๓๔ โดยลูเซียน ฟูเนอโร (Lucien Fournereau) นักสำรวจชาวฝรั่งเศส ทำให้ทราบลักษณะของหอไตรว่าเป็นหอไตร ๒ ชั้น มีเสากลมก่อด้วยอิฐ ฉาบปูน เรียงเป็นแถว ๔ แถว ๔ ด้าน รวมเสาทั้งหมด ๑๖ ต้น มีบัวหัว

เสารองรับหอเครื่องไม้ยกสูง เพื่อใช้เก็บคัมภีร์มีระเบียงเล็ก ๆ เดินได้โดยรอบ หลังคาซ้อน ๕ ชั้น ลดหลั่นกันลงมา ชั้นล่างโถง แขนวระฆังไว้ใช้หอรระฆังไปในตัว หลังจาก พ.ศ. ๒๔๓๔ มาแล้วไม่ทราบว่าเป็นบูรณะเมื่อไร จึงทำให้เห็นว่า วัดราชบูรณะมีศาสนสถานที่ยังบอกเรื่องราวทางประวัติศาสตร์มากมาย และเป็นแหล่งท่องเที่ยวประวัติศาสตร์ของจังหวัดพิษณุโลก จึงได้ประสานกับกรมศิลปากร เตรียมขอให้บูรณะหอไตรเก่าแก่ซึ่งเป็นหอเก็บพระไตรปิฎก สถาปัตยกรรมสมัยสุโขทัย ลักษณะเด่น ๆ มีเสากลม ๑๖ ต้น ซึ่งมีสภาพชำรุดทรุดโทรม โดยเฉพาะหลังคาไม้ที่ผุพัง เกรงว่าอาจจะหล่นใส่นักท่องเที่ยวที่มาเยี่ยมชมได้ จึงอยากให้ทางกรมศิลปากรได้เข้ามาตรวจสอบและบูรณะมีนโยบายเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงศาสนา ศิลปะ วัฒนธรรมเพื่อศึกษาเรียนรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ทางศิลปกรรมหอไตรวัดแห่งนี้ ต่อไป พระสงฆ์ในวัดนี้กล่าวว่า หอไตรวัดราชบูรณะ อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก สร้างพร้อม ๆ กับวัดสมัยพระยาสิทธิ รัชกาลที่ ๖ สมัยกรุงสุโขทัย มีการซ่อมมหลายครั้ง ล่าสุดเมื่อ พ.ศ. ๒๕๖๐ ซ่อมทาสี ฉาบปูนใหม่ก็ดูดีขึ้น แต่ก็เพียงรักษาสภาพเดิมไว้ได้บ้าง ถ้าจะให้คงทนได้หลายปีก็ต้องใช้งบประมาณเยอะ ดังนั้น ดีที่สุดคือ ทางกรมศิลปากร จัดสรรงบประมาณ มีแผนการเข้ามาดำเนินการปฏิบัติการซ่อม ทำกำแพงล้อมใหม่ และก็ทำแผนผังและทำสื่อท่องเที่ยว เจ้าอาวาสวัดนาปะขอ หมู่บ้านใกล้เคียงวัดบ้านโคกผักหวาน กล่าวว่า “ผมอยู่ที่นี้มานาน ได้แต่ติดตามว่าทางการเขาจะว่าอย่างไร เห็นมาดูกันเป็นระยะ ๆ ล่าสุดก็มีนายอำเภอชาติชาติตระการพร้อมคณะมาดู ถ่ายคลิป วิดีโอไว้ คิดว่าจะไปดำเนินการซ่อมแซม เป็นที่แหวะเข้าท่องเที่ยวหลังจากเที่ยวน้ำตกชาติตระการ ๗ ชั้นแล้ว ซึ่งแหวะเข้ามาไม่ไกล เพราะอยู่ตรงกันข้ามทางเข้าน้ำตกนี้เอง และด้วยสื่อสารในปัจจุบันนี้ทำให้เรื่องนี้ไปไกล เป็นที่รู้จักในวงกว้างมาก ใครที่ทราบว่า ผมอยู่วัดใกล้เคียงนี้ก็จะถามหา บางคนเสนอเงินให้มาซ่อมแซม พร้อมสร้างกุฏิพระ ซ่อมศาลาให้อีกด้วย คาดว่าตอนนี้ ถ้าได้รับการซ่อมแซมดีแล้วก็คงจะมีนักท่องเที่ยวหรือทางราชการเข้ามาช่วยซ่อมแซมเป็นที่ท่องเที่ยวเชิงศาสนา ศิลปะ วัฒนธรรม ตามที่นายอำเภอ นายกล้าณรงค์ พงศ์สิทธิคุณ กล่าวตามที่เห็นในคลิปแล้ว มีหลายคนให้แนวคิดส่งเสริมกว้าง ๆ ในศิลปะวัฒนธรรมทางศาสนา โดย พ.อ. ผศ.ดร. เกื้อ ชัยภูมิ กล่าวว่า สมัยโบราณชาวจะร่วมกันสร้างอะไรไว้ในวัดตามความเชื่อและคำสอนที่ตนศรัทธา บางคนสร้างโปงสำหรับตีตนพระออกบิณฑบาตหรือเวลาฉันจังหัน บางสร้างไม้ค้ำยันต้นโพธิ์ เพราะเชื่อว่าชีวิตจะได้ค้ำได้คุณ พระสงฆ์ผู้สันตติกรณรูปหนึ่งเห็นว่า หอไตร เป็นสัญลักษณ์พระธรรมคำสั่งสอน ที่วัดท่านก็อยากมี ต้องหาเงินอีกมาก ยิ่งปัจจุบันนี้ ปัจจัยสำคัญคือคนไม่ค่อยมีตัง เป็นต้น

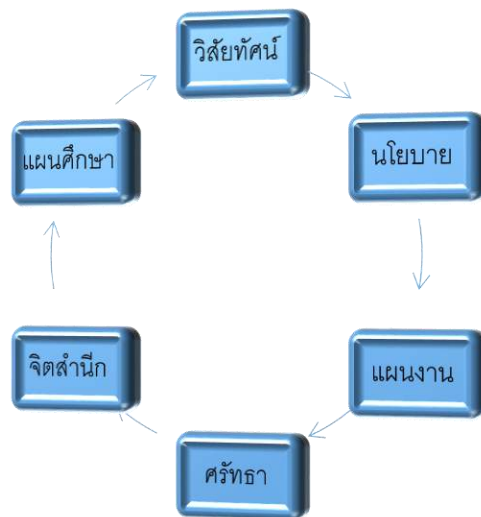
๕.๕.๓ ปัจจัยส่งเสริมการจัดการความรู้และอนุรักษ์ศิลปกรรมหอไตร

๑) ปัจจัยนโยบายที่ยั่งยืน

นักวิชาการด้านศาสนา ศิลปะ วัฒนธรรมกล่าวว่า นับแต่มาอยู่เป็นอาจารย์สอนที่มหาวิทยาลัยนเรศวรมาร่วม ๒๐ ปี ทุกครั้งที่มาวัดราชบูรณะแห่งนี้ จะถ่ายรูปหอไตรนี้ไปเสมอ เพื่อประกอบการเรียนการสอน นับว่าได้รับความสนใจดีจากนักศึกษาอย่างมากคาดว่าหลายคนเกิดจิตสำนึกในวัฒนธรรมอันนี้ ที่สำคัญคือเป็นหนึ่งในเจดีย์ ๔ ชนิด จึงบรรจุความสำคัญและความศักดิ์เข้าไปด้วย เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็จะเป็นแรงบันดาลใจให้มีการอนุรักษ์ได้อย่างยั่งยืนอีกปัจจัยหนึ่ง

ปัจจัยส่งเสริมและการอนุรักษ์และพัฒนาหอไตรที่มั่นคง มั่งคั่ง ยั่งยืนตามแผนพัฒนาชาติสมัยนี้จะมีเป้าหมาย ๓ อย่างนี้เสมอ เช่นเดียวกับการตราพระราชบัญญัติต่าง ๆ จะมีคำว่า วัฒนธรรมจริยธรรม ศิลปะ วัฒนธรรม เสมอ แม้คำว่าศาสนาจะมีน้อย ไม่พบบ่อย ตัวอย่าง พระราชบัญญัติประกอบการศึกษาแห่งชาติ

พ.ศ. ๒๕๔๒ จะกำหนดว่า ความรู้คู่คุณธรรม เพราะไม่ต้องให้ความรู้ ความฉลาดเท่านั้น หากแต่ว่าต้องมีคุณธรรมจริยธรรมประกอบด้วยความรู้ด้วย เช่นเดียวกับคุณลักษณะของพระพุทธเจ้า ๙ ประการ หนึ่งในนั้น คือคำว่า วิชาจรณสัมปันโน เพียงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ ดังนั้น คนจะมีแต่ความรู้ไม่ได้ หากไม่แล้วจะเข้าคติไทยที่ว่า ความรู้ท่วมหัว เอาตัวไม่รอด ถ้าไม่อย่างนี้ ประเทศใดมีอาวุธนิวเคลียร์จะใช้เมื่อไรก็ได้ เพียงกดปุ่มก็ระเบิดตูมดังสนั่นล้าหรือสิ่งต่าง ๆ ได้แล้ว แต่ด้วยคุณธรรมจริยธรรมควบคุมใจอยู่จึงไม่ใช้ตามพลังอำนาจของตน แม้แต่มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยยังกำหนดมาตรฐานความรู้ไว้ ๕ ประการปฐมบทคือคุณธรรมจริยธรรม ทำนองว่า มาตรฐานความรู้อีก ๔ ประการต่อมานั้น จะมีไม่ได้ถ้าคุณไม่มีคุณธรรมจริยธรรมเสียก่อน ตามที่ผู้รู้ กล่าวไว้ว่า โลกทุกวันนี้ย่อส่วนลง อะไรก็เล็กลง แต่เพียงพอที่ต้องการ เมื่อก่อนต้องมีตู้พระไตรปิฎกไว้ศึกษาธรรม ก่อนจะใช้ต้องใช้เวลา แต่เดี๋ยวนี้อยู่ในมือถือ จึงต้องพัฒนาเทคโนโลยีแก่พระสงฆ์สามเณรให้มากขึ้นแม้เรียนภาษาบาลีก็ต้องให้เรียนไว้เป็นคอร์สเสริม เช่นเดียวกับพระสงฆ์สามเณรน้อยประเทศเมียนมาร์ที่ให้เรียนภาษาอังกฤษพร้อมกับการพูดด้วย พระครูสุวิมลสีลบรรพต (สิทธิโชค) กล่าวว่า ที่วัดท่านก็เพิ่งสร้างหอไตรเสร็จ ชั้นเดียว สร้างไม่ทันหลัง เห็นว่าสวยงามดี มีความสุขที่ได้เห็นทุกวัน บางวันก็ไปนอนเล่นอ่านหนังสือ ท่องปาฏิโมกข์ที่หอไตรนี้ ดังนั้น ปัจจัยส่งเสริมการอนุรักษ์และพัฒนาหอไตรที่จะมั่งคั่งยั่งยืน มั่นคงได้ ต้ององค์ประกอบเหล่านี้

รูปภาพ ๒๘ ปัจจัยส่งเสริมการอนุรักษ์-พัฒนาหอไตร
ผู้เขียน : (๓ กรกฎาคม ๒๕๖๖)

- วิสัยทัศน์ > ปันพุทธศาสน์ ปราชญ์พุทธศิลป์ ถิ่นพุทธธรรม นำชาติเจริญ
- นโยบาย > อีกรทศวรรษหน้า จะบูรณะศิลปะวัตตศาสนาทุกภาคของไทย
- แผนงาน ปฏิบัติการ > มอบนโยบายให้หน่วยงานราชการจัดโครงการส่งเสริมฯ
- ศรัทธา > ให้ความเชื่อ สร้างจิตสำนึก ความสำคัญ ความจำเป็น
- จิตสำนึก > รณรงค์ จัดกิจกรรม จิตอาสา บูรณาการวิทยาการ
- แผนการศึกษา > กำหนดในหลักสูตรทุกระดับการศึกษา เป็นวิชาบังคับ ภาคทฤษฎี ภาคปฏิบัติใน

๒) ปัจจัย ๔M ปฏิบัติการบูรณะ

การประกอบธุรกิจทุกชนิด ย่อมใช้ทฤษฎี ๔M เสมอ เป็นวัตถุและเครื่องใช้เพื่อประกอบการดำเนินงานรวมถึงความสามารถในการจัดการทรัพยากรเพื่อบริหาร แบ่งได้เป็น ๔ ประเภท Man/พนักงาน ๒. Money/เงินทุน ๓. วัสดุอุปกรณ์เครื่องมือ/Material และ การบริหารจัดการ/Management^{๗๒} ทั้ง ๔M นี้จะขาด M ใด M หนึ่งเป็นไม่ได้ หากไม่แล้วจะเป็นดั่งเก้าอี้ ๔ ขาด แต่ใช้เพียง ๓ ขา หรือ ๒ ขา ย่อขาดความมั่นคงแน่นอน

M๑ หมายถึง Man หรือ พนักงาน คนงาน ในองค์หนึ่งย่อมมีหลายแผนก ต้องมีพนักงานที่เพียงพอเหมาะสม มีทักษะกับงานนั้น เช่นเดียวกับ โรงเรียนแห่งหนึ่ง ย่อมต้องมีพนักงานคือ ผู้บริหาร ครู นักการ โดยหัวหน้าคือ ผู้อำนวยการ รองผู้อำนวยการ ตามด้วยเลขานุการ ชุกรการ ฝ่ายปกครอง ฝ่ายสารวัตรนักเรียน เป็นต้น M๒ หมายถึง เงินทุน เงินบริหาร เป็นปัจจัยตัวสำคัญ เป็นตัวส่งเสริมหนุนให้ M อื่น ๆ ทำงานไปด้วยกันทุกคนเข้ามาทำงานก็เพื่อเงิน เพราะเงินคือเป้าหมาย แม้บางคนจะตอบว่า เพื่อให้มีกินมีใช้ในชีวิตก็ตาม ที่สุดแล้วก็มาลงที่เงิน เมื่อได้เงินแล้วก็สามารถซื้อความสุข ความสงบในชีวิต ครอบครัว สังคมได้ หากไม่มีเงินบริหารจัดการแล้ว แม้มีพนักงานที่มีทักษะสักเท่าใดก็อยู่ไม่ได้ ลูกค้าย่อมจะมากเท่าไร ก็ล้มละลาย M๓ หมายถึง เครื่องมือ หรือ วัสดุอุปกรณ์ ถ้าเป็นโรงงานผลิตชิ้นส่วนต่าง ๆ เช่น รถยนต์ ย่อมหมายถึงเครื่องจักรกล อะไหล่ยนต์ สิ่งเหล่านี้แม้จะทนร้อนทนหนาวได้ แต่ป้อนอาหารกินเองไม่ได้ ต้องอาศัยพนักงาน เช่น หีบอ้อย มอเตอร์ซูดมะพร้าว ต้องอาศัยคนป้อนวัตถุดิบเข้าไป เครื่องจักรกลก็เพียงทำงานไว้วิญญูณเท่านั้น และ M๔ หมายถึง การจัดการ การบริหารให้องค์การทุกส่วนทำงาน ปรับสภาพพนักงาน เครื่องจักร การเตรียมพร้อมของวัตถุดิบเหล่านี้เป็นผลมาจากการบริหารจัดการ ถ้าคราวใดที่บริหารจัดการหยุดชงักด้วยสาเหตุที่สุดแต่แต่ธุรกิจนั้น ก็ต้องนิ่งไปหมด ดำเนินการอะไรไม่ได้ ทำยสุดก็หยุดโรงงานนั้น ๆ

การส่งเสริมการจัดการองค์ความรู้ในการอนุรักษ์และพัฒนาศิลปกรรมหอไตรที่ยั่งยืน มั่นคงได้นั้น จึงต้องหันมาใช้ทฤษฎี ๔M นี้ จะครอบคลุมให้ทุกการทำงานดำเนินไปได้ ปัจจัยส่งเสริมภายนอกที่สำคัญคือ เงิน / Money คือ มีเงินก่อนแล้วมีคนเข้าไปใช้เงินนั้นเพื่อบริหารจัดการหาวัตถุดิบ พระนิสิตรูปหนึ่งกล่าว น่าสนใจว่า หอไตรถือเป็นศิลปกรรมเชิงอนุรักษ์ที่สำคัญ เพราะโบราณเก็บรักษาดูแลยาก ต้องมีหอไตรเก็บโดยเฉพาะ ดังนั้น ที่ใดมีหอไตรแล้วก็ต้องมีงบประมาณบูรณะเสมอ อย่างทฤษฎีของ ๔M ถ้า M ใด M หนึ่งเคลื่อนไป M อื่น ๆ ก็เคลื่อนตาม ปัญหาว่า น่าจะเพิ่มอีก M หนึ่ง คือ Marketing การตลาด เป็นการนำผลผลิตไปใช้สู่ผู้บริโภค หากผลิตออกมาแล้วไม่มีการตลาด ผู้บริโภคไม่ได้รับการสนอง การผลิตจาก ๔M นั้นก็หยุดทุกอย่าง ดังแผนภาพนี้

รูปภาพ ๒๙ คำอธิบาย 4M+๑
ที่มา : ผู้เขียน (๒๒ พฤษภาคม ๒๕๖๖)

สรุปว่า การอนุรักษ์นั้นมีความสำคัญตามธรรมในข้ออนุรักษ์นาปะนนะ คือ เพียรที่จะรักษา คุ้มครอง การทำบุญระให้อยู่ในสภาพเดิมได้ ก็คือว่าเป็นนวัตรกรรมที่ซ่อมให้ใช้ดังเดิม ซึ่งก็ไม่ขัดแย้งในธรรมที่ว่า สักรบปะนนะ คือ เพียรระวังที่จะคงสภาพเดิมให้นานที่สุด ปหานปะนนะ เพียรละสิ่งที่เป็นปัจจามิตร สิ่งที่ไม่ ก่อให้เกิดประโยชน์ ข้อสุดท้ายคือ ภาวนาปะนนะ คือเพียรพัฒนาการต่อยอดก้าวสู่สิ่งใหม่เสมอ บนทุดีย ปาปณิกสูตรที่ว่า จักขุมา มีวิสัยทัศน์ วิรุโร บริหารจัดการงานดี และอุปนิสัยสัปปันโน มีอุปนิสัยที่เปิดกว้าง รับ ฟัง รับแก้ รับร้องเรียน เป็นลักษณะเปิดหน้า ทำให้หน้าหงาย (อุตตนาโม) มีความพร้อมด้วยทฤษฎี 4M

รูปภาพ ๓๐ หอไตรกลางสายธาร ภูมิปัญญาโบราณ วัดใต้ตันลาน มีอายุมากกว่า ๑๐๐ ปี สร้างขึ้นมาในสมัยรัชกาล ที่ ๓ สำหรับเก็บรักษาพระไตรปิฎกโบราณ สมัย รัชกาลที่ ๓-๔ และตำราเรียนธรรมของพระสงฆ์ใน รัชสมัยรัชกาลที่ ๕ และเพื่อป้องกันมด ปลวกและแมลงต่าง ๆ

ที่มา : <https://th.trip.com/moments/detail/chon-buri> (๒๓ กรกฎาคม ๒๕๖๖)

บทที่ ๖

การถ่ายทอดความรู้ศิลปกรรมหอไตร

ตามที่กล่าวมาแล้ว หอไตรนิยมสร้างในพระอารามหลวงในสมัยโบราณแต่กรุงสุโขทัย สมัยต่อมาจึงต้องซ่อมแซม ทำการบูรณะต่อเนื่องให้ใช้ได้ดั้งเดิม จนสันนิษฐานว่าหอไตรนั้นสมัยที่ซ่อม ตัวอย่างหอไตรที่วัดราชบูรณะ จังหวัดพิษณุโลก เป็นศิลปะสุโขทัย ซึ่งเป็นศิลปะที่เกิดขึ้นในพุทธศตวรรษที่ ๑๘-๑๙ ในบริเวณลุ่มแม่น้ำยม แม่น้ำน่าน แถบจังหวัดสุโขทัย อุตรดิตถ์ แพร่ พิษณุโลก และบริเวณลุ่มแม่น้ำปิง ทางตอนใต้ของจังหวัดกำแพงเพชร ถือกำเนิดขึ้นมาจากแรงบันดาลใจทางพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะพุทธศาสนาแบบเถรวาท ซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากลังกา ดังปรากฏในโบราณสถานหลายแห่งที่มีแนวความคิดและลักษณะรูปแบบคล้ายกับสถาปัตยกรรมลังกา เช่น เจดีย์ช้างล้อม วัดมหาเจดีย์ในลังกา พระพุทธรูปวัดตะพานหินที่สุโขทัย พระสีอิริยาบถที่กำแพงเพชร เป็นต้น นอกจากนี้ยังได้ผสมผสานกับศิลปะอื่น ๆ ได้แก่ พม่า ขอม และจีน มีกระบวนการถ่ายทอดองค์ความรู้ ๓ กระบวน ดังนี้

- ๖.๑ สร้างเนื้อหาหอไตร (ต้นน้ำ)
- ๖.๒ วิธีถ่ายทอดตามแนวอริยสัจ ๔ (กลางน้ำ)
- ๖.๓ ช่องทางการถ่ายทอด (ปลายน้ำ)

๖.๑ สร้างเนื้อหาหอไตร (ต้นน้ำ)

โครงสร้างเนื้อหา

- หมวดที่ ๑ สมัยของศิลปะ ชนิดของวัสดุที่สร้าง พื้นที่ที่ตั้ง ความมั่นคงทางนิติ
- หมวดที่ ๒ หน้าที่ กำเนิด พัฒนาการ ความสำคัญ ประโยชน์ สถานะหอไตร
- หมวดที่ ๓ ความเชื่อ ศรัทธา

เนื้อหาในโครงสร้าง

หมวดที่ ๑ สมัยของศิลปะ ชนิดของวัสดุที่สร้าง พื้นที่ที่ตั้ง ความมั่นคงทางนิติ

๑.๑ หอไตรวัดราชบูรณะ เป็นศิลปะสมัยสุโขทัย ซึ่งมีคุณลักษณะปั้นลวดลายประดับอาคาร โดยเฉพาะการปั้นปูนมีฝีมืองามมาก เป็นการปั้นชนิดรูปนูนสูง มีลีลาในการวางภาพที่ได้จังหวะ อาทิ ภาพปูนปั้นที่วัดตะพังทองกลาง เป็นภาพปางเสด็จจากดาวดึงส์ หรือภาพ ตอนทรมานช้างนาฬาคีรีที่องค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงก้าวออกมาทางด้านหน้า ด้วยเหตุนี้ หอไตร ที่วัดราชบูรณะ จึงสร้างตั้งไว้กลางวัด ซึ่งดูเด่นงามตามแบบศิลปะสุโขทัย

ส่วนอาคารที่เป็นโบสถ์ วิหาร นิยมสร้างเป็นอาคารโถง วิหารมีลักษณะใหญ่กว่าโบสถ์ ใช้เป็นที่ประชุมฟังธรรม เสาเป็นเสากลม ๑๖ ต้น หลังคาซ้อนหลายชั้น กระเบื้องที่ใช้มุงเป็นกระเบื้องเคลือบแบบสังคโลก ซ่อฟ้าเป็นสังคโลกชนิดบ้านลม หางหงส์เป็นสิงห์หรือ มกรปั้น ดูได้รอบด้าน เป็นสังคโลกเขียนลายสีดำ อาคารทรงเดิมเป็นทรงมณฑป (ปัจจุบันหลังซ่อมเป็นทรงปราสาท) มีลักษณะอาคาร ๔ เหลี่ยม มีหลังคาเป็นเครื่องไม้ มุงกระเบื้องซ้อนกันเป็นชั้น ๆ ประมาณ ๓ ชั้น อาคารทรงมณฑปที่มีชื่อคือมณฑปพระอจนะ วัดศรี

ชุม จังหวัดสุโขทัย ผู้ให้ข้อมูลกล่าวว่า วัดท่านมีอาคารหลัก ๆ คือ ศาลา โบสถ์วิหาร กุฏิ หอฉัน ทรงไทย สวยงาม น่าเสียดายไม่มีหอไตร ถ้ามีคงจะสวยหรู เพราะวัดนี้สร้างมาสมัยอยุธยาแล้ว

๑.๒ หอไตรวัดราชบูรณะ สร้างวัสดุปูน กิ่งไม้ ในส่วนหลังคา เป็นมุงด้วยกระเบื้องเคลือบ ทรงจัตุรมุข ปูนปั้นและหน้าบันปูนปั้นนาคครุฑ ด้านที่เหลือก็เป็นปูนปั้นแต่ลายอื่น เป็นอาคาร ๒ ชั้น พื้นเป็นไม้ กระดาน ตัวอาคารทำด้วยไม้ลายตัด พระสงฆ์ในวัดนี้ กล่าวว่า หอปริยัติ ๒ ชั้นที่วัดราชบูรณะ ก็สร้างด้วยไม้ ทั้งหลัง ซึ่งก็ซ่อมมาหลายรอบละ ปัจจุบันนี้อยู่ในสภาพดี

สำหรับอาคารที่เรียกว่า มณฑป เป็นอาคารก่อด้วยศิลาแลง หลังคาจะใช้ศิลาแลงเรียงซ้อนเหลื่อมกันขึ้นไปจนถึงชั้นสูงสุดที่ไปบรรจบกัน ทรงอาคารมีลักษณะเป็นสี่เหลี่ยม มีหลังคาเป็นชั้นแหลมลดหลั่นกันไป ถึงยอดทำเป็นชั้นประมาณ ๕ ชั้น มีทั้งแบบที่มีผนังและแบบมีโถง เช่น มณฑปวัดศรีชุม เป็นต้น ตัวอย่างหอไตร ในภาพจะเห็นหน้าบันกว้าง จะเป็นลายปูนปั้นนาคครุฑ อีกด้านจะเป็นลายเถาวัลย์ปูนปั้น เสากลมหัวบัว เห็นจะมีที่เดียวนี้ที่หอไตรเป็นลายปูนปั้นนาคครุฑ

๑.๓ หอไตรวัดราชบูรณะ ตั้งอยู่ ณ จุดใจกลางวัด ในพื้นที่โล่งแจ้งติดกับเจดีย์หลวง พระวิหาร หลวงพ่อทองคำ

๑.๔ หอไตรวัดฯ ทางนิตินัยโดยกรมศิลปากรได้ขึ้นทะเบียนวัดราชบูรณะไว้เป็นโบราณสถาน ในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ ๕๓ ตอน ๓๔ วันที่ ๒๗ กันยายน พ.ศ. ๒๔๗๘ และกรมศิลปากรได้ทำการบูรณปฏิสังขรณ์วัดราชบูรณะ

จากสนทนากลุ่มกับผู้ให้ข้อมูล ทราบว่า จากการประวัติศาสตร์ กำเนิด พัฒนาการของหอไตรแล้ว กว่าจะเป็นหอไตรวัดราชบูรณะ ก็แสดงว่า ผู้สร้างวัดในฐานะพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ให้ความสำคัญ เพราะบ่งชี้ถึงพระราชศรัทธาต่อพระพุทธศาสนาที่แท้จริง จึงสร้างวัดได้สิ่งสำคัญหลัก ๆ เช่น โบสถ์ วิหาร เจดีย์ หอไตรได้สำเร็จอย่างครบถ้วน ดังนั้น ถือว่า วัดกับวัง เป็นแหล่งศิลปะวัฒนธรรมแท้จริง

หมวดที่ ๒ หน้าที่ กำเนิด พัฒนาการ ความสำคัญ ประโยชน์ สถานะหอไตร

๒.๑ หน้าที่ของหอไตร โดยตรงคือ เป็นอาคารที่บรรจุเก็บพระไตรปิฎกในฐานะคัมภีร์ปฐมภูมิทางพระพุทธศาสนา ปัจจุบันนี้ในประเทศไทยมี ๔๕ เล่ม หากบรรจุไว้ในหอไตรก็จะมีพื้นที่นั่งอ่าน เช่นเดียวกับห้องสมุดของวัดหรือห้องสมุดมหาวิทยาลัย

๒.๒ กำเนิดหอไตร มีกำเนิดมาจากเจดีย์ ๔ ชนิด คือ ธาตุเจดีย์ สำหรับบรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าเท่านั้น ธรรมเจดีย์ สำหรับบรรจุพระธรรมคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาได้แก่พระไตรปิฎก บริโภคเจดีย์ สำหรับบรรจุสิ่งใช้สอยหรืออัฐฐบริวารของพระพุทธเจ้า และอุทิสเจดีย์ ได้พระพุทธรูปในฐานะพุทธานุสติซึ่งประดิษฐานไว้ตามพระวิหาร พระอุโบสถหรือศาลาของวัด พุทธสถาน พุทธมณฑลต่าง ๆ

๒.๓ ความสำคัญ หอไตร หมายถึงพระธรรมวินัยหรือธรรมเจดีย์ มาในมัชฌิมนิกาย มัชฌิมปิณดาสก์ เรียกว่า ธัมมเจดีย์สูตร กล่าวถึงคำว่า อาทิพรหมจรรย์ หมายถึง พระธรรมวินัยอันเป็นข้อปฏิบัติเบื้องต้นแห่งมรรค หรือทางปฏิบัติธรรม ได้แก่ข้อปฏิบัติเป็นเครื่องอบรมกายวาจาใจ ได้แก่ ศิลและกุศลกรรมมถ ๑๐ ประการ คำว่า อาทิพรหมจรรย์กาสิกขา คือ หลักการศึกษาเกี่ยวกับบัญญัติเป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ หมายถึงสิกขาบทที่มาในภิกขุปาติโมกข์และภิกขุณีปาติโมกข์ เป็นเสกขบัญญัติที่สงฆ์ต้องยกขึ้นแสดงทุกครั้งเดือน คำว่า พรหมจรรย์ ที่หมายถึงธรรม วินัยนี้ ดังปรากฏในทีฆนิกาย มหาวรรค ว่า เธอทั้งหลาย จงจาริกไป เพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่มาก เพื่อสุขแก่คนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์

เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย แต่อย่าไปทางเดียวกัน ๒ รูป จงแสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลางและมีความงามในที่สุด จงประกาศ **พรหมจรรย์** พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ บริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วน

๒.๔ ประโยชน์ของหอยไตร นับว่าเป็นประโยชน์อย่างสูง เพราะเป็นอาคารรองรับคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาที่ผ่านการทำสังคายนา ผ่านการตรวจชำระโดยพระอรหันตสาวก พระภิกษุสงฆ์ นักปราชญ์บัณฑิตทั้งหลาย หาไม่แล้วก็พระไตรปิฎกก็คงจะกระจัดกระจาย จึงมีประโยชน์และจำเป็นไม่เหมือนพุทธกาลที่พระพุทธเจ้าเผยแผ่คำสอนและบรรจุด้วยการจดจำโดย “มุขปาฐะ”

หมวด ๓ ความเชื่อ ความศรัทธา

ความเชื่อ ความศรัทธาในเรื่องหอยไตร มีสถานะเท่ากับ ตถาคตโพธิสัทธา หนึ่งในศรัทธา ๖ ประการ หมายถึง ความเชื่อในการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าว่าพระพุทธเจ้าตรัสรู้จริง เป็นศาสดา เป็นครูของเทวดาและมนุษย์ (สตา เทวมนุสสาน) และธรรมที่ตรัสรู้นั้นเป็นของจริง เรื่องจริง มีจริง เป็นสัจธรรมที่อมตะแม้โลกจะสลายไปแต่สัจธรรมยังอยู่ เป็นธรรมชาติ ธรรมนิยาม เป็นธรรมที่พระพุทธเจ้าค้นพบด้วยการตรัสรู้แล้วนำออกเผยแผ่ธรรมคำสอนนั้นโดยสมัยพุทธกาลและหลังพุทธกาลมาเล็กน้อยยังใช้สอนกันในแบบ มุขปาฐะ ต่อมีการทำสังคายนาและบันทึกจารึกไว้เป็นลายอักษรในรูปของใบลานพัฒนาการต่อมาเป็นหนังสือหลายเล่ม จึงต้องมีที่บรรจุเรียกว่า หอยไตร เทียบกับแหล่งข้อมูลระดับประเทศแล้วได้แก่ หอสมุดแห่งชาตินี้เอง อนึ่ง วัดที่พระเจ้าแผ่นดินทรงสร้าง ถือว่าเป็นวัดหลวง จะมีส่วนที่สำคัญ เช่น พระวิหาร อุโบสถ พระเจดีย์ปราสาท ครบถ้วนแล้วส่วนปลีกย่อย ๆ เช่น มณฑป หอระฆัง แม้ หอยไตรหรือหอธรรมก็มักจะมีวัดหลวงหรือวัดใหญ่ ๆ ด้วยความศรัทธาในฐานะหนึ่งในพระรัตนตรัย พระสงฆ์รูปหนึ่งกล่าวว่า ผมเคยนำพระไตรปิฎกไปถวายที่วัดบ้านเกิด มีความรู้สึก ว่า อบอุ่น มีความเชื่อว่าได้านิสงส์ปัญญาญาณ เพราะถวายปัญญาฝังไว้ในพระพุทธศาสนา

๖.๒ วิธีถ่ายทอดหอยไตรตามแนวอริยสัจ ๔ (กลางน้ำ)

อริยสัจ ๔ เป็นธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ เป็นสูตรใหญ่ที่สำคัญที่เปรียบด้วยรอยเท้าช้าง (มหา+จุล หัตถิปโทปมสูตร) ประกอบด้วย ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค โดย ทุกข์ สมุทัย นิโรธ เป็นธรรมตามสภาพปัญหาที่เกิดขึ้น ความขัดแย้งกับใจตนเองบ้าง ส่วนมรรค คือ วิธีการที่จะดับปัญหาเหล่านี้ อนึ่ง อริยสัจ ๔ เปรียบด้วยกระบวนการตรวจคนไข้ของนายแพทย์ เริ่มต้นจากตรวจสภาพอาการของคนไข้ (ทุกข์) ว่าเป็นอย่างไร โรคอะไร ต่อก็หาสาเหตุ (สมุทัย) ของอาการไข้นั้น เมื่อพบอาการแล้วก็รักษา (นิโรธ) ไข้นั้นจนหายไป ส่วนมรรควิธีนั้น คือวิธีการรักษาที่เริ่มจากการที่มีหมอ มีโรงพยาบาล มีระบบรักษา มีการบริหารจัดการให้มีการรักษาคนไข้โดยภาพรวมได้ ซึ่งเป็นการแก้ระยะยาวที่ยั่งยืน

อนึ่ง มรรค หรือมรรคมืองค์แปด หนึ่งในอริยสัจ ๔ นี้ ว่าตามแนวธรรมล้วน ๆ ได้แก่ มรรควิธีที่จะปฏิบัติเพื่อเข้าสู่นิพพาน อันเป็นบรมสุข พันทุกข์คือปัญหาที่เปรียบด้วยการเจ็บไข้โดยสิ้นเชิง ถ้าถามว่า จะไปนิพพานกันอย่างไร ก็บอกได้ว่า ต้องปฏิบัติตาม มรรคมืองค์แปด มีสัมมาทิฐิ เป็นต้น มีสัมมาสมาธิเป็นที่สุดนี้แหละ นี่คือการแก้ปัญหาทุกข์ของพระพุทธเจ้า “อย่างยั่งยืน”

วิธีการเลือกช่องทางถ่ายทอดองค์ความรู้ศิลปกรรมหอยไตรละ อย่างไร ก็ทำตามแนวนี้ กล่าวคือ คัดเลือกช่องทาง (channel) ถ่ายทอดที่สะดวก พอเหมาะ สอดคล้องกับศักยภาพของตนเองว่า ทำได้ขนาด

ไหน เพราะบางคนมีทักษะการรายงานสด (presentation) ก็ถ่ายทอดด้วยการออกรายการทีวี วิชชุ หรือทาง อินเทอร์เน็ตในช่องโลก ยูทูบ บางคนมีทักษะทางการเขียน ก็ถ่ายทอดทางหนังสือ หนังสือพิมพ์ วารสาร หรือบางคนมีทักษะด้านการเป็นวิทยากร อบรม คอร์สหรือค่ายคุณธรรมต่าง ๆ ก็ถ่ายทอดองค์ความรู้แนวนี้ ปัจจุบันนี้ นำที่อย่างหนึ่ง คอมพิวเตอร์ออนไลน์วัน (All in One) ใช้ดี คล่องตัว ไม่จำเป็นต้องมีโน้ตบุ๊ก บางอย่างอาจแก้ไขได้ก็คือ มือถือที่สำคัญคือ สงสัยอะไรก็ค้นได้ใน Google

๖.๓ ช่องทางการถ่ายทอด (ปลายน้ำ)

ช่องทางการถ่ายทอดองค์ความรู้ศิลปกรรมหอไตรในปัจจุบันนี้มีหลายช่องทาง ต่างจากเมื่อก่อนนี้ เห็นจะมีช่องทางหลัก คือ หนังสือ หนังสือพิมพ์ หรือวารสารของสถาบันการศึกษา หากโชคดี มีโอกาสหน่อยก็ได้ออกโทรทัศน์ ซึ่งโอกาสจะมีน้อยมากในรอบปีจะสักครั้งหนึ่ง ดังนั้น ในปัจจุบันนี้สะดวกมากขึ้นเทียบเรียกว่ามีโทรทัศน์ของตนเองเลย ดังชื่อช่องทางถ่ายทอด ดังนี้

ช่องทางทางอินเทอร์เน็ต ช่องทางนี้จะสามารถใช้ข้อมูลทั้งที่เป็นภาพนิ่งหรือเคลื่อนไหวลงในช่อง เฟสบุ๊ก ได้ ซึ่งสามารถอัปโหลดป้อนเข้าไปสู่สาธารณชนทั้งเอกสาร ข้อความ หรือวิดีโอ คลิป ช่องทางอื่น ๆ เช่นเดียวกันนี้ คือ ช่องทางไลน์ และช่องทางยูทูบ ก็สามารถถ่ายทอดได้เช่นเดียวกับเฟสบุ๊ก ข้อมูลเหล่านี้ที่อัปโหลดลงไปถ่ายทอดนั้นไม่มีค่าว่าหมดอายุ เมื่อครบรอบหนึ่งปีก็จะวนกลับมาขึ้นหน้าเฟสบุ๊กให้เราเห็นอีก

ช่องทางเอกสาร ซึ่งได้แก่ หนังสือ ตำรา หลักสูตรเรียน บทความ วารสารต่าง ๆ ก็สามารถปรับ ข้อมูลที่สร้างโครงสร้างและเนื้อหาให้แล้วนำไปถ่ายทอดตามความเหมาะสม

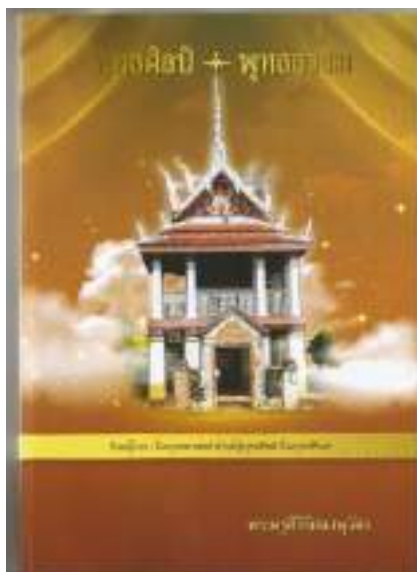
ช่องทางการบรรยาย โดยการนำไปใช้เป็นคู่มือในการสอนนักเรียน นิสิต นักศึกษา ทุกระดับ การศึกษา แม้แต่วิทยากรอบรมค่ายคุณธรรม จริยธรรมต่าง ๆ ก็สามารถหยิบยกมาเป็นเนื้อหาบรรยายได้ ปัจจุบัน ต้องใช้พระไตรปิฎกที่เป็นเล่ม เพราะเป็นจำลองรูปแบบสมัยโบราณสะท้อนธรรม นั่นคือหนึ่งพระรัตนตรัย

ช่องทางเทศนาธรรม ซึ่งพระสงฆ์ที่ทำหน้าที่เทศน์ที่ต้องใช้ทั้งหลักธรรมล้วน ๆ (ธรรมาธิษฐาน) แล้วยังต้องมีการประยุกต์หลักธรรมด้วยศิลปะ วัฒนธรรมอื่น ๆ ด้วย (บุคคลาธิษฐาน) เช่น วิธีการเผยแผ่คำสอนของพระพุทธเจ้า จะมาพร้อมกับคำอุปมาอุปไมยเสมอ เช่น ธรรมบท คาถาแรก ว่า มโน ปุพพกมา ธมมา มโนเสฏฐา มโนมยา มนสา เจ ปทุภูฐเณ ภาสติวา กโรติ วา ตโต นั ทุกขมนเจติ จกั กั ว วหโต ปท / ธรรมทั้งหลาย มีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จแล้วด้วยใจ หากใจอันโทษประทุษร้ายแล้ว จะพูดก็ดี จะทำก็ดี ทุกข์ย่อมตามเขาไป เช่นวงล้อหมุนตารอยเท้าโคไป ฉะนั้น

๖.๔ ตัวอย่างสื่อถ่ายทอดที่ยั่งยืน

ผู้เขียน ในฐานะผู้สอนเกี่ยวกับศาสนาและปรัชญา ได้เขียนผลงานวิชาการประจำรายวิชาในหลักสูตรพุทธมหาบัณฑิต มจร. สาขาพระพุทธศาสนา ชื่อว่า พุทธศิลป์พุทธธรรม ๓ หน่วยกิต ซึ่งมีเนื้อหาเกี่ยวกับศิลปกรรมด้านสถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม ครอบคลุมส่วนประกอบของวัดทั้งหมด ที่สำคัญคือ การสะท้อนของศิลปกรรมนั้น ๆ เช่น ซ่อฟ้า ไบระกา หางหงส์ หน้าบัน วิหารคด พระเจดีย์ทรงปราสาท คุณลักษณะของพระพุทธรูปในมุมมองสุนทรียศาสตร์ ปรัชญา ศิลปะต่าง เช่น ดังภาพนี้

ในการนี้ ได้นำคลิปวิดีโอที่มีนักยูทูบเปอร์ทำไว้เรื่อง หอไตรเสาเดียว ณ วัดบ้านโคกผักหวาน อ.ชาติตระการ จ.พิษณุโลก ดังภาพนี้

รูปภาพ ๓๒ สื่อนิ่ง > หนังสือ พุทธศิลป์พุทธธรรม <> หอไตร หอธรรม : ทะเลแห่งความรู้
ที่มา : ผู้เขียน (๒๓ พฤษภาคม ๒๕๖๖)

รูปภาพ ๓๑ สื่อเคลื่อนไหว ; คลิป, วิดีโอ, ในช่องทางถ่ายทอด internet > facebook, Reels, Youtube
ที่มา : ผู้เขียน (๒๒ มิถุนายน ๒๕๖๖)

บทที่ ๗

สังกับแนวคิด

บทนี้ใคร่จะสรุปประเด็นใหญ่ ๓ ประเด็น คือ ความรู้เรื่องศิลปกรรมหอไตร การอนุรักษ์และพัฒนาหอไตร และการถ่ายทอดศิลปกรรมหอไตรที่ยั่งยืน แท้จริงแม้ว่าจะแสดงเนื้อหามาแล้ว แต่การสรุปในที่นี้ จะเสริมแนวคิดออกจากความคิดที่ตกผลึกที่ผ่านการค้นคว้า รวบรวม เรียบเรียงมาในบทก่อน ๆ เป็นลักษณะการปรุงอาหารที่ลงเครื่องปรุงเรียบร้อยแล้วทิ้งไว้นาน น้ำแกงนั้นจะงวดไปเรื่อย ๆ ทำให้ผู้เขียนได้แนวคิดที่เป็นคำตอบสุดท้าย เป็นผลดีต่อการนำไปเผยแพร่ธรรม แพร่สู่สาธารณชนตามแผนการมหาวิทยาลัยในโลกที่ให้อาจารย์ผลิตผลงานทางวิชาการ ในเรื่องนี้สรุปลงใน ๒ ประเด็นดังนี้

๗.๑ สมบัติศิลปกรรมหอไตร

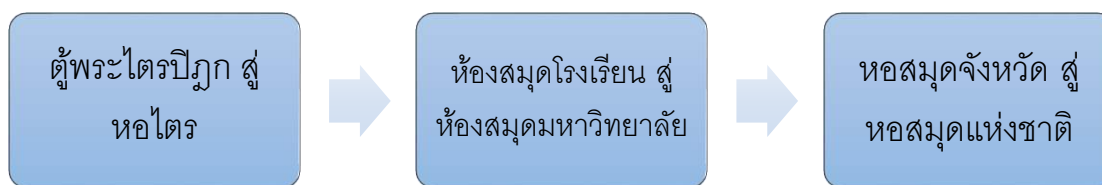
๗.๒ ศิลปกรรมที่สื่อธรรม

๗.๑ สมบัติศิลปกรรมหอไตร

สมบัติคติศิลปกรรมหอไตร คือความสมบูรณ์ เพียบพร้อม เป็นองค์แห่งความรู้หนึ่งในพระพุทธศาสนาที่ศึกษาธรรมผ่านศิลปกรรม (ธรรมาธิชฺฐชน สู่ บุคลาธิชฺฐชน) เมื่อแยกเป็นศิลปกรรมและหอไตรโดยความเป็นเนื้อหาคำสอน ในส่วนศิลปะก็จะสร้างข้อมูลจากการแสวงหา ศิลปะทรงใดในหอไตร ๗ ชนิด รวมสมัย ภูมิภาค ความเคารพศรัทธาของศาสนาและสถานะผู้สร้างวัดผนวกกับหอไตร ในส่วนองค์ความรู้ เป็นความรู้ที่ครอบคลุมเนื้อหาหลักพร้อมบริบทที่ครบถ้วนเริ่มแต่การก่อเกิด การดำเนินงาน จนถึงเป็นรูปแบบปรากฏเป็นรูปธรรมของเรื่องนั้น ๆ โดยรวม ดังนั้น องค์ความรู้ศิลปกรรมหอไตร จึงต้องแสวงหาศึกษาถึงกำเนิด พัฒนาการจนเป็นหอไตร รวมถึงบริบทของหอไตรที่เป็นศิลปกรรมในภาคพื้นต่าง ๆ ของไทย โดยใช้หอไตรต้นแบบของวัดราชบูรณะ พิษณุโลก

หอไตร เรียกตามภาษาชาวบ้านว่าหอธรรม เรียกตามชาววังว่า หอมณเฑียรธรรมที่ใช้สมัยล้านนา เมื่อ พ.ศ. ๒๐๒๐ โดยพระเจ้าติโลกราชและสมัยกรุงรัตนโกสินทร์โดยรัชกาลที่ ๑ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๑ มีกำเนิดและพัฒนาการมาจากคำว่า ธรรมเจดีย์ เป็นหนึ่งในสี่เจดีย์ปรากฏในอรรถกถาขุททกนิกาย สุตตันตปิฎกกว่า ธรรมเจดีย์ ได้แก่สิ่งบรรจุพระธรรมคือพุทธพจน์ และปรากฏในคัมภีร์มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปิณดาสกั ธัมมเจดีย์สูตร หรือในอรรถกถา ตำราอื่น ๆ มีความสำคัญอย่างไร มีคำตอบตัดสินได้ว่า สำคัญอย่างยิ่ง กล่าวคือ ทางศิลปกรรมไทยหมายถึงสิ่งที่ก่อเป็นยอดแหลมเป็นที่บรรจุสิ่งที่เคารพนับถือ เช่น พระธาตุและอัฐิของบรรพบุรุษ แต่ในความหมายทางธรรม หมายถึงสิ่งเคารพนับถือ บุคคล สถานที่ หรือวัตถุที่ควรเคารพบูชาที่เกี่ยวกับพระพุทธเจ้า ที่สำคัญยิ่งกว่านั้น ถือว่าเป็น อาทิพรหมจรรย์ กล่าวคือ เป็นเบื้องต้นแห่งการประพฤติพรหมจรรย์ ที่หมายถึงธรรมวินัย ซึ่งใช้เป็นแม่บทปฏิบัติของบรรพชิตและคหบดีในฐานะชาวพุทธ ดังพุทธพจน์ว่าเมื่อพระเจ้าปเสนทิโกศลเสด็จจากไปไม่นาน พระผู้มีพระภาครับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย จงเรียนธรรมเจดีย์ จงศึกษา จงทรงจำธรรมเจดีย์นี้ไว้ “ภิกษุทั้งหลาย ธรรมเจดีย์ประกอบด้วยประโยชน์เป็น

“อาทิพรหมจรรย์” พระผู้มีพระภาคได้ตรัสสาธิตนี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นมีใจยินดีต่างชื่นชมพระภาสิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า ที่สำคัญของหอไตรคือเป็นอาทิพรหมจรรย์กาสิกขา คือ หลักการศึกษาเกี่ยวกับบัญญัติเป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ หมายถึงสิกขาบทที่มาในภิกษุปาติโมกข์และภิกษุณีปาติโมกข์ เป็นเสกขบัญญัติที่สงฆ์ต้องยกขึ้นแสดงทุกครั้งเดือน จึงยอมรับว่า มีความสำคัญอย่างมาก เพราะเป็นต้นแบบของห้องสมุดในโรงเรียน มหาวิทยาลัย จนกระทั่งถึงเป็นหอ (Tower) คือจากห้องเล็ก ๆ สู่หอขนาดใหญ่ หลายชั้น จึงมีคำว่า หอสมุดระดับจังหวัด และหอสมุดแห่งชาติ ตามกระบวนการพัฒนาการ ดังนี้

รูปภาพ ๓๓ อธิพลหอไตร ต้นแบบ สู่ หอสมุดแห่งชาติ
ที่มา : ผู้เขียน (๓๑ มิถุนายน ๒๕๖๖)

หอไตร จากศิลปกรรมมาสู่ความเชื่อ เมื่อมองในแง่ความเชื่อแล้ว ก็จะเป็นสิ่งสูงสุดที่เคารพ นับถือ ด้วยเหตุแห่งคุณค่า ประโยชน์ สำคัญและจำเป็นที่ต้องมีและแสดงสถานะว่าวัดที่มีหอไตรนี้เป็นวัดที่เกิดมีขึ้นด้วยอำนาจบารมีของคนสูงศักดิ์ ซึ่งได้ พระเจ้าแผ่นดิน ที่นิยมสร้างวัดประจำรัชกาลของพระองค์ เช่น รัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ จะสร้างพระศรีรัตนศาสดาราม (วัดพระแก้ว) และก่อสร้างวัดบวรวิชัย-ขวา ได้แก่ วัดมหาธาตุฯ วัดพระเชตุพนฯ รัชกาลที่ ๕ ก็สร้างวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม แม้แต่เจ้าขุนนาง เวียงวัง เจ้าประเทศราชก็ศรัทธาสถาสร้างวัดประจำตน เช่น วัดนางพญา ที่ติดกับวัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลกที่สร้างโดยพระวิสุทธิกษัตริย์ พระมเหสีของพระมหาธรรมราชาและทรงเป็นพระราชมารดาของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช พระองค์ทรงสร้างพระนางพญาขึ้นในคราวบูรณะปฏิสังขรณ์วัดราชบูรณะ ราวปี พ.ศ. ๒๐๙๐ - ๒๑๐๐ ขณะนั้นพิษณุโลกเป็นเมืองลูกหลวง และพระองค์ดำรงพระอิสริยยศเป็นแม่เมืองสองแคว และพระมหาธรรมราชาและทำให้ทราบที่มาของชื่อว่า วัดนางพญา เป็นวัดเก่าแก่ ตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา วัดนี้ตั้งอยู่ติดกับวัดพระศรีรัตนมหาธาตุและวัดราชบูรณะ แต่เดิมวัดนางพญาและวัดราชบูรณะมีอาณาเขตติดต่อกัน แต่พอมีการสร้างสะพานสมเด็จพระนเรศวรและสร้างถนนตัดผ่าน จึงแยกวัดนางพญาและวัดราชบูรณะอยู่กันคนละฝั่งถนน

การได้ชื่อว่า “วัดนางพญา” ชื่อของพระนางวิสุทธิกษัตริย์ พระนางพญา น่าจะมาจากสถานที่ที่ค้นพบนั่นเอง ความเชื่อชื่ออีกอย่างคือ สมเด็จพระนางพญา โดยวัดนางพญานี้สันนิษฐานว่า ผู้สร้างพระนางพญาคือพระวิสุทธิกษัตริย์ พระมเหสีของพระมหาธรรมราชาธิราช และทรงเป็นพระราชมารดาของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช พระองค์ทรงสร้างพระนางพญาขึ้นในคราวบูรณะปฏิสังขรณ์วัดราชบูรณะ ราวปี พ.ศ. ๒๐๙๐ - ๒๑๐๐ ขณะนั้นพิษณุโลกเป็นเมืองลูกหลวง และพระองค์ดำรงพระอิสริยยศเป็นแม่เมืองสองแคว และพระมหา

ธรรมราชาทรงพระอิสริยยศที่ พระอุปราช แห่งแผ่นดินพระมหาจักรพรรดิ กรุงศรีอยุธยา..ที่สำคัญทางนิตินัย คือ วัตนางพญาได้ขึ้นทะเบียนโบราณสถาน ในวันที่ ๒๗ กันยายน พ.ศ. ๒๔๗๙ เฉพาะวิหาร ปัจจุบันเป็น อุโบสถ และเจดีย์ย่อมุมไม้สิบ ๒ องค์ และมีพระเครื่องขึ้นชื่อมากมาย กล่าวคือ มีทั้งหมด ๗ พิมพ์ คือ

๑. พระนางพญา พิมพ์เข้าโค้ง ถือเป็นพิมพ์ใหญ่พิมพ์หนึ่ง
๒. พระนางพญา พิมพ์เข้าตรง ถือเป็นพิมพ์ใหญ่ โดยเฉพาะพิมพ์เข้าตรง แยกออกเป็น ๒ พิมพ์ด้วยกันคือ พิมพ์เข้าตรง “ธรรมดา” กับพิมพ์เข้าตรง “มือตกเข้า” แต่ทั้งสองพิมพ์ก็ถือว่าอยู่ในความนิยมเหมือนกันทั้งคู่ มีอายุกาลนานมาถึง ๒๖ พุทธศตวรรษ (มิถุนายน ๒๕๑๕)
๓. พระนางพญา พิมพ์อกนูนใหญ่ ถือเป็นพิมพ์ใหญ่
๔. พระนางพญา พิมพ์อกนูนเล็ก ถือเป็นพิมพ์เล็ก
๕. พระนางพญา พิมพ์สังฆาฏิ ถือเป็นพิมพ์กลาง
๖. พระนางพญา พิมพ์อกแปบ หรือ พิมพ์เทวดา ถือเป็นพิมพ์เล็ก
๗. พระนางพญา พิมพ์พิเศษ เช่น พิมพ์เข้าบัว หรือ พิมพ์ใหญ่พิเศษ

รูปภาพ ๓๔ สมเด็จนางพญาเข้าโค้ง วัตนางพญา พิษณุโลก
ที่มา : วัตนางพญา (๑๑ มิถุนายน ๒๕๖๖)

ภาพข้างต้น ตัวอย่างพระพิมพ์นางพญาด้วยอิทธิพลของพระราชเจ้าแผ่นดินทรงสร้างประจำพระองค์ด้วยความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา ซึ่งใช้คำสอนของพระพุทธเจ้าปกครองอาณาจักรตามต้นกษัตริย์ชมพูทวีป พระอโศกมหาราช พระเจ้าพิมพิสาร พระเจ้าปเสนทิโกศล มาถึงประเทศไทย พระเจ้าแผ่นดินทรงศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา นำทศราชธรรม มี ทาน ศีล ปรินิจจาณะ เป็นต้น ปฏิบัติส่งผลต่อประชากรผู้ใฝ่ธรรมและพระองค์ทรงเป็นพุทธมามกะและเป็นองค์ศาสนูปถัมภก ดังพระราชนิพนธ์ทำดินแดงของ รัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ว่า

ตั้งใจจะอุปถัมภก ยอยกพระพุทธศาสนา
ป้องกันเขตขัณฑ์สิมา รักษาประชาชนและมนตรี

และเห็นได้ชัดจากพระราชปรารภ คำจารึกที่วัดอรุณราชวรารามของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ว่า

อันตัวพ่อชื่อว่าพระยาดาก	ทนทุกข์ยากคู่ชาติพระศาสนา
ถวายนแผ่นดินให้เป็นพุทธบูชา	แต่ศาสนาสมณะพระพุทโศดม
ให้ย่นยงคงถ้วนห้าพันปี	สมณะพราหมณ์ซึ่งปฏิบัติให้พอสม
เจริญสมณะวิปัสสนาพ่อชื่นชม	ถวายนังคมรอยบาทพระศาสนา
คิดถึงพ่อพ่ออยู่คู่กับเจ้า	ชาติของเราคงอยู่คู่พระศาสนา
พุทธศาสนาอยู่ยงคู่องค์กษัตรา	พระศาสนาฝากไว้ให้คู่กัน

การศึกษาเรื่องหอไตร ทำไมจึงยกเรื่องการสร้างวัด สร้างพระพิมพ์เล่า นอกเรื่องไปหรือเปล่า ไม่นอกเรื่องเพราะว่าความเชื่อมโยงที่เกิดจากอิทธิพลพระบารมีของพระเจ้าแผ่นดินสมัยโบราณ ธรรมดาว่าหรือระบบศาสนานี้หากไม่ได้พระเจ้าแผ่นดินเคารพนับถือ ปกป้อง คุ้มครอง รักษาไว้แล้วก็ยากที่จะอยู่มาได้ถึงวันนี้ ที่สำคัญคือ พระอารามหลวงวัดที่พระเจ้าแผ่นดินทรงสร้างนั้นจะมีสถาปัตยกรรม ประติมากรรมที่สมบูรณ์ มีครบในเรื่ององค์ประกอบของวัดวาที่เป็นส่วนย่อย เช่น มณฑปที่บรรจุรายพุทธบาท หอระฆัง แม้หอไตรหรือหอธรรมที่สำคัญต้องมีขาดไม่ได้ของพระอารามหลวงสมัยโบราณคือ เจดีย์ปราสาท สำหรับบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ เป็นการจำลองเขาพระสุเมรุมาไว้บนโลกมนุษย์ ที่สำคัญอีกอย่างคือ หอไตร เช่น วัดราชบูรณะพิษณุโลกนี้ แม้ไม่ปรากฏว่าสร้างเมื่อไร ใครเป็นคนสร้าง ทราบแต่ว่า พระมหาธรรมราชาลิไททรงบูรณะ ราวปี พ.ศ. ๒๐๙๐ - ๒๑๐๐ แต่ก็ยังมีหอไตรทรงปราสาท เสากลม ๑๖ ต้น ๒ ชั้น หลังมุงกระเบื้องสังคโลก เป็นต้นแบบหอไตรแบบศิลปะสมัยสุโขทัยมาถึงปัจจุบันนี้

ด้วยอำนาจพระบารมีของเจ้าฟ้าเจ้าแผ่นดิน ทำให้พระพุทธรูปอยู่รอดถึงวันนี้ ทำให้ทราบว่าจุดเริ่มต้นปรากฏของหอไตร ปรากฏขึ้นในสมัยพระเจ้าติโลกราช (พระเจ้าสิริธรรมจักรพรรดิติลกราชาราช) พระองค์เป็นกษัตริย์ล้านนาลำดับที่ ๙ ในราชวงศ์มังราย พ.ศ. ๑๙๘๔-๒๐๓๐ มีพระนามเดิมว่า “ท้าวลก” เป็นราชโอรสลำดับที่ ๖ ในจำนวนโอรส ๑๐ พระองค์ของพระเจ้าสามฝั่งแกน เมื่อพระชันษาเติบโตใหญ่พระราชบิดาให้ไปครองเมืองพร้าว และเมืองยวมใต้ (แม่สะเรียง) แล้วปราบดาภิเษกเป็นกษัตริย์ล้านนาใน พ.ศ. ๑๙๘๔ ในรัชสมัยพระเจ้าติโลกราช พุทธศาสนามีความเจริญรุ่งเรือง ทรงสนับสนุนคณะสงฆ์สำนักวัดป่าแดง (ลังกาวงศ์นิกายสิงหลใหม่) ทรงนิมนต์พระมหาเมธังกรญาณแก่นนำกลุ่มลังกาวงศ์ใหม่จากลำพูน มาจำพรรษาที่วัดราชมณเฑียรและทรงสถาปนาให้พระมหาเมธังกรญาณขึ้นเป็นพระมหาสวามีและส่วนพระองค์เองก็ทรงผนวชชั่วคราว ณ วัดป่าแดงมหาวิหาร การสนับสนุนสงฆ์ฝ่ายลังกาวงศ์สิงหล ทำให้ฝ่ายลังกาวงศ์ใหม่รุ่งเรืองมากกุลบุตรมาบวชเป็นจำนวนมาก พระภิกษุในนิกายสิงหลเพิ่มขึ้นมาก นิกายสิงหลใหม่นี้เน้นการศึกษาภาษาบาลีและการปฏิบัติตามหลักพระธรรมวินัย การศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติธรรมเจริญก้าวหน้าอย่างสูง และความขัดแย้งระหว่างลังกาวงศ์ใหม่สายสิงหล (วัดป่าแดง) และลังกาวงศ์เก่าสายรามัญ (วัดสวนดอก) ที่มีอยู่ในยุคนั้นก็ทำให้พระสงฆ์สายรามัญตื่นตัวพยายามศึกษาพระปริยัติเช่นกัน พระเจ้าติโลกราชทรงส่งเสริมการศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติธรรมทรงยกย่องพระภิกษุที่มีความรู้แตกฉานในพระไตรปิฎก พระในสมัยนั้นจึงมีความรู้สูงที่ปรากฏมีชื่อเสียงมาก เช่น พระโพธิ์รังสี พระธรรมทินนเถระ และพระญาณกิตติเถระ เป็นต้น

ด้วยการที่สังคายนาให้ก่อเกิดพระไตรปิฎกแล้ว พระมหาเถระทั้งปวงนี้ มีความเชี่ยวชาญในการรจนาคัมภีร์ภาษาบาลีและรอบรู้พระไตรปิฎกของพระเถระชาวล้านนาในยุคนั้น ได้ก่อให้เกิดการทำสังคายนาสอบชำระพระไตรปิฎกใน พ.ศ. ๒๐๒๐ ที่วัดมหาโพธาราม (เจ็ดยอด) ซึ่งใช้เวลา ๑ ปีจึงเสร็จ นับเป็นการ

สังคายนาครั้งที่ ๘ ของโลกและพระไตรปิฎกฉบับที่สอบชำระในสมัยพระเจ้าติโลกราชจึงถือเป็นคัมภีร์หลักฐานสำคัญชิ้นหนึ่งของพุทธศาสนาในล้านนาที่สืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน เมื่อศักราชได้ ๘๔๕ พ.ศ. ๒๐๒๐ พระเจ้าสิริธรรมจักรวรรดิติโลกราชราชาธิราช (พระเจ้าติโลกราช) ได้อาราธนาพระภิกษุทรงพระไตรปิฎกหลายร้อยรูปให้ชำระอักขระในพระไตรปิฎกที่วัดโพธาราม (วัดเจดีย์เจ็ดยอด) เชียงใหม่ เป็นเวลา ๑ ปี สำเร็จแล้วพระองค์ทรงสร้างพระมณฑปขึ้นชื่อ “หอไตร” ไว้ในวัดโพธารามนั้น สำหรับประดิษฐานพระไตรปิฎก และประกอบพิธีสมโภชเป็นมหกรรม พร้อมกันนี้ พระเจ้าติโลกราชทรงบำรุงพระสงฆ์ ถวายสมณศักดิ์แก่พระมหาเมธังกรญาณอาจารย์ของพระองค์เป็นที่ “พระอดุลศักดิ์ยาธิกรณมหาสามี” ทรงปรารถนาเป็นทายาทในศาสนาและสนองคุณพระชนนีจึงทรงมอบราชสมบัติแก่พระชนนี แล้วทรงผนวชโดยมีพระอดุลศักดิ์ยาธิกรณมหาสามีเป็นพระกรรมวาจาจารย์ พระญาณมงคลเถระเป็นพระอุปัชฌาย์ ผนวชอยู่ไม่นานก็ทรงลาผนวชออกมาครองราชย์ต่อไป

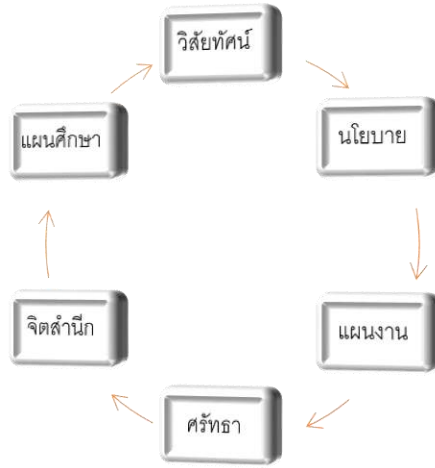
โดยสรุป คือ ศิลปกรรมหอไตร พัฒนาการมาจากมุขปาฐะสมัยพุทธกาล ที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนธรรมวินัยโดยตรงกับพระอานนท์และภิกษุทั้งหลาย โดยระยะแรก ๆ จะเรียนสังคายนาธรรมวินัย ไม่เรียกว่าสังคายนาพระไตรปิฎก ต่อมาก็ทำสังคายนาครั้งที่ ๑ หลังการปรินิพพานของพระพุทธเจ้า ๓ เดือน ครั้งที่ ๓ ๑๐๐ ปี ครั้งที่ ๓ เมื่อ ๒๑๘ ปี จากนั้นก็ทำสังคายนาพระไตรปิฎกต่อที่ประเทศศรีลังกา พม่า ไทย ดังที่แสดงตารางไว้ตอนต้นนี้ มาถึงสมัยพระเจ้าติโลกราช นับเป็นการชำระพระไตรปิฎก (สังคายนา) ครั้งที่ ๘ พระองค์ได้อาราธนาพระภิกษุทรงพระไตรปิฎกหลายร้อยรูปให้ชำระอักขระในพระไตรปิฎกที่วัดโพธาราม (วัดเจดีย์เจ็ดยอด) เชียงใหม่ เป็นเวลา ๑ ปี สำเร็จแล้วพระองค์ทรงสร้างพระมณฑปขึ้นชื่อ “หอไตร” ไว้ในวัดโพธารามนั้น สำหรับประดิษฐานพระไตรปิฎก

ในเรื่องนี้ แสดงให้เห็นว่า สมัยโบราณพระราชศรัทธาของพระเจ้าติโลกราชนั้น พระองค์ทรงทำนุบำรุงพระศาสนา ร่วมกับการศึกษาผ่านการอนุรักษ์คัมภีร์ตามแนวอนุรักษ์ขนานาปานะที่ใช้ธรรมนี้เป็นแนวในการอนุรักษ์โดยแท้ ซึ่งพระองค์ไม่ใช่แต่จะอนุรักษ์รักษาของเดิมไว้เท่านั้น หากแต่ยังปรับปรุงและสร้างสิ่งใหม่ให้เกิดขึ้น ลักษณะเดียวกับที่หอไตรวัดราชบูรณะเกิดขึ้นเพราะการบูรณปฏิสังขรณ์ของสมเด็จพระมหาธรรมราชาลิไทย ทำให้หอไตรจากทรงมณฑปเป็นทรงปราสาทที่ผ่านการอนุรักษ์และพัฒนาถึงวันนี้ ดังข้อสรุปว่า

รูปภาพ ๓๕ การปรากฏของคำว่า หอไตร
ที่มา : ผู้วิจัย (๒๓ มิถุนายน ๒๕๖๖)

ประการที่สอง จากการศึกษาปัจจัยส่งเสริมการจัดการองค์ความรู้ศิลปกรรมหอไตร ตามวัตถุประสงค์ข้อ ๒ พบว่า มีองค์ประกอบด้วยวิสัยทัศน์ นโยบาย แผนงาน ทรัพยากร จิตสำนึก แผนการศึกษา (หลักสูตร) ตามแผนผัง ดังนี้

รูปภาพ ๓๖ ปัจจัยส่งเสริมการจัดการองค์ความรู้เรื่อง หอไตร
ที่มา : ผู้เขียน (๒๒ พฤษภาคม ๒๕๖๖)

ปัจจัยส่งเสริมการจัดการองค์ความรู้ด้วยทฤษฎี ๔M คือ Man ผู้บริหาร ผู้จัดการ ผู้อำนวยการ หัวหน้างานแผนกต่าง ๆ Money เงิน ปัจจัยลงทุนและปัจจัยสร้างสภาพคล่องขององุนงาน เป็นสิ่งแลกเปลี่ยนแรงงาน อาหาร การดำเนินงานทุกอย่างด้วยเงิน เงินเป็นเครื่องบ่งชี้ว่า บริษัทนั้น ๆ นี้ จะอยู่รอดปลอดภัยหรือไม่ จะบริหารจัดการได้นานเพียงไรก็ขึ้นอยู่กับเงินตัวนี้ Material วัตถุดิบสำหรับป้อนโรงงานผลิต เช่น โรงงานผลิตรองเท้า ฟองน้ำ ซึ่งแปรรูปออกมาพร้อมใช้งานได้ แต่วัตถุดิบที่จะนำผลิตรองเท้านี้คือ ยางพารา มีเพียงพอหรือไม่ หาไม่แล้วโรงงานก็ต้องหยุดกิจการ และ Management มีการบริหารจัดการที่มีเป็นอาชีพตามแนวคิดทฤษฎีปาปนิทสูตรว่า จักขุมา มีสายกว้างไกล มองเห็นปัญหาและกำไรในปลายอุโมงค์ วิตุระ จัดการงานดี เป็นอนวัชชสุข และมีนิสสยสัมปปีนนะ คือ อุบนิสยสายตาเปิดกว้าง เป็นลักษณะของอุตตตามุโข คือ มีหน้าหงาย รองรับผู้คน ลูกค้า เข้ามาหา ประการที่สาม ผลการศึกษาค้นคว้าดังกล่าวมานี้ นำไปสู่การเผยแพร่ด้วยช่องทางต่าง ๆ มีช่องทางเอกสาร หนังสือ ตำรา ช่องทางอินเทอร์เน็ต ด้วยวิธีการการเพสบุ๊ค ยูทูป ไลน์ เป็นต้น

๗.๒ ศิลปกรรมหอไตรที่สื่อธรรม

หอไตร มีนัยยะ สร้างมุมมองมากมาย โดยตรง ๆ มองอย่างคลาสสิก (Classical view) ว่า อาคารทรงปราสาทบรรจุพระไตรปิฎกคัมภีร์หลักของพระพุทธศาสนา จะอาคารธรรมดา ๆ ไม่มีศิลปะลายไทยอะไรก็ได้ อีกมุมมองหนึ่งคือ หอไตร ต้องมีศิลปะ ลวดลาย ความวิจิตร พิสดาร ตั้งอยู่ในภูมิทัศน์ที่พิเศษ เช่น กลางสระ กลางบึง บางทีมีความพิเศษเสาเดียวเพื่อสื่อธรรมว่า เอกายโน มคโค ว่า ทางแห่งการปฏิบัติเข้าสู่นิพพานนั้นมีเพียงสายเดียว คือ อริยมรรค ดังความว่า

พระผู้มีพระภาคเสด็จถึงเอกบุรุษ คือ สติปัญฐาน ๔ สัมมปธานะ ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พลละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ ตรัสเรียกว่า และตรัสทางสายเอก ผู้ทรงเห็นธรรมอันเป็นส่วนที่สุตลัน

แห่งชาติ ทรงอนุเคราะห์ด้วยความเกื้อกูล ทรงรู้จักมรรค อันเป็นทางสายเอก ซึ่งเหล่าบัณฑิตได้เข้ามา
ก่อนแล้วจักข้ามและกำลังข้ามโอฆะได้ด้วยมรรคนี้อย่าง

หอไตร พื้นที่ต้นแบบ คือ หอไตรเสากลม ๑๖ ต้น ๒ ชั้น ทรงปราสาท ลายปูนปั้น ศิลปะสมัย
สุโขทัย มีนัยที่สะท้อนธรรมว่า เสากลม ๑๖ ต้นนี้หมายถึง ญาณ ๑๖ หรือ ญาณโสฬส มีนามรูปปริเฉทญาณ
ญาณกำหนดจำแนกรู้นามและรูป คือ รู้ว่าสิ่งทั้งหลายมีแต่รูปธรรมและนามธรรม และกำหนดแยกได้ว่า อะไร
เป็นรูปธรรม อะไรเป็นนามธรรม เป็นต้น มีปัจเจกชนญาณ (ญาณหยั่งรู้ด้วยการพิจารณาทบทวน คือ สำรวจ
รู้มรรค ผล กิเลสที่ละแล้ว กิเลสที่เหลืออยู่ และนิพพาน เว้นแต่ว่าพระอรหันต์ไม่มีการพิจารณากิเลสที่ยัง
เหลืออยู่ เป็นที่สุด ญาณนี้ จะเกิดขึ้นแก่ผู้เจริญวิปัสสนาตามลำดับ ตั้งแต่ต้นจนถึงที่สุด เป็นญาณระดับ
ปัญญา คือความเข้าใจถูก เป็นธรรมที่มีจริง ๆ ที่เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ไม่อยู่ในอำนาจบังคับบัญชาของใคร
ทั้งสิ้น เหตุสำคัญที่จะให้ความเข้าใจถูกเจริญขึ้น คือ การฟังพระธรรม ถ้าไม่ฟังพระธรรมแล้ว จะเอาความ
เข้าใจถูกเห็นถูกมาจากที่ไหน เพราะขึ้นชื่อว่าสาวกแล้ว จะต้องได้ฟังพระธรรม ศึกษาในสิ่งที่มีจริง สอดคล้อง
กับการที่พระพุทธเจ้ามีพุทธกิจ ๕ ประการ โดยสาระแล้วคือก็เพื่อแสดงธรรมให้เทวดาและมนุษย์มีโอกาสฟัง
ธรรมนี้เอง

มาถึงญาณ ๑๖ นี้แสดงข้ามพ้นสมณะกรรมฐานมาซึ่งต้องใช้อารมณกรรมฐาน ๔๐ อย่าง มีหมวด
กสิน อสุภะ เป็นต้น ซึ่งเป็นอารมณที่หยาบ สำหรับผู้ปฏิบัติสมาธิเริ่มต้น เมื่อข้ามพ้นสมณะกรรมฐานไปแล้วก็
เข้าสู่วิปัสสนากรรมฐานที่ใช้อารมณละเอียดมากที่สุด ได้แก่ ไตรลักษณ์ มีอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เห็นการเกิด
ดับ เป็นอารมณ ว่า เกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป (อุปาทะ ฐิติ ภังคะ) ดังที่อัญญาโกณฑัญญะได้ดวงตาเห็นธรรม เกิด
ธรรมจักขุ (Dhamma vision) เพราะได้ฟังธรรมปฐมเทศนาจากพระพุทธเจ้าคำว่า ยงกิลย สมุทยธมฺม
สพพนต์ นิโรธมมยติ (สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีอันเกิดขึ้นเป็นธรรมตา สิ่งนั้นทั้งปวงย่อมดับไปเป็นธรรมตา) เรื่อง
เดียวกันนี้ พระสารีบุตรกับพระอัสสชิเมื่อครั้งที่พระสารีบุตรพบพระอัสสชิขณะบิณฑบาต เกิดศรัทธาเลื่อมใส
ในรูปโฉมที่ผ่องใสจึงถามว่า ทำไมท่านจึงงดงามยิ่งนัก ท่านบวชในสำนักใคร ท่านชอบใจในธรรมของใคร ใคร
เป็นศาสดาของท่าน พระอัสสชิตอบว่า เราบวชใหม่ ยังไม่รู้ธรรมอะไรมา ขอยังไม่ตอบ ณ ตอนนี้อย่าให้ตามไป
ในสำนักของเรา เมื่อถึงสำนักแล้วก็ตอบปัญหานั้น เรารู้ธรรมของพระพุทธเจ้า พระองค์เป็นศาสดาของเรา เรา
ชอบใจในธรรมของพระองค์ แล้วก็เทศนาให้ฟังว่า เย ธมมา เหตุปภวา เตสํ เหตุ (ตุง) ตถาคโต ธรรมใดเกิด
แต่เหตุ จะดับไปก็เพราะเหตุดับก่อนและความดับแห่งธรรมเหล่านั้น พระตถาคตมีปกติตรัสอย่างนี้ และคำนี้
เป็นคำยืนยันว่า พระพุทธเจ้าไม่ใช่ผู้สร้างโลกดังศาสดาของศาสนาอื่น ๆ เพราะถือว่าโลกหรือจักรวาลนี้เกิดขึ้น
เองโดยธรรมชาติ เป็นธรรมฐิติ ธรรมนิยาม ดังคำยืนยันว่า ภิกษุทั้งหลาย ชรามณะที่เกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย
พระตถาคตทั้งหลายจะอุบัติหรือไม่อุบัติก็ตาม ธาตุนี้ตั้งอยู่แล้วโดยแท้ เป็นเหตุความดำรงอยู่แห่งธรรม
เป็นเหตุกำหนดความแน่นอนแห่งธรรม คือความที่ธรรมนี้เป็นปัจจัย พระตถาคตตรัสรู้ยังได้บรรลุธาตุนี้
ครั้นตรัสรู้แล้ว จึงตรัสบอก ทรงแสดง บัญญัติ ก่อตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายขึ้น”

ความที่กล่าวข้างต้นนี้ ในมุมมองหนึ่งแสดงถึงความถึงความสำคัญและจำเป็นที่ต้องศึกษาเรียนรู้คำ
สอนของพระพุทธเจ้าจากพระพุทธเจ้า แต่พระพุทธเจ้าต้องตกออยู่ตามกฎไตรลักษณ์ดังกล่าวแล้ว คำสั่งสอนนั้น

ก็ต้องคงอยู่ให้นานที่สุดเท่าที่จะอนุรักษ์ จริยอยู่ในส่วนหนึ่งก็ยอมรับกฎไตรลักษณะ อีกส่วนหนึ่งเราสามารถทำได้ด้วยการถ่ายทอดคำสั่งสอนนั้นด้วยสืบทอดจากคนรุ่นหนึ่งคนอีกรุ่น (from Gen-x to Gen-y) ได้ ด้วยแนวคิดการอนุรักษ์มาปาดานะที่ตั้งเป็นแนวคิดในธรรมนี้ไว้ จึงรักษาด้วยการถ่ายทอดจากแบบมุขปาฐะ สู่อสังคายนาน่า สู่ ตู๋พระไตรปิฎก สู่ หอไตร/หอธรรม และเป็นต้นแบบสู่หอสมุดระดับจังหวัด และ ระดับประเทศได้

แนวคิดการอนุรักษ์ สู่การพัฒนา นี้ เกี่ยวข้องสัมพันธ์อยู่กับ นวัตกรรม ตามที่กำหนดไว้ในกระบวนการสร้างองค์ความรู้หอไตรนี้แต่ต้น คำว่า นวัตกรรม คือทำขึ้นใหม่ (นว+กรรม) (innovation) สอดคล้องกับบทความของคุณวุฒิสักดิ์ โภชนกุล เรื่อง “นวัตกรรมเทคโนโลยีการศึกษากับการจัดการเรียนการสอน (อ้างจากศาสตราจารย์ ดร. ชัยยงค์ พรหมวงศ์) เป็นการให้เกณฑ์การพิจารณาว่าสิ่งใดเป็นนวัตกรรมไว้ ๔ ประการ ว่า

๑. นวัตกรรมจะต้องเป็นสิ่งใหม่ทั้งหมดหรือบางส่วน อาจเป็นของเก่าที่ใช้ไม่ได้ผลในอดีตแต่นำมาปรับปรุงใหม่ หรือเป็นของปัจจุบันที่เรานำมาปรับปรุงให้ดีขึ้น

๒. มีการนำวิธีการจัดระบบมาใช้ โดยพิจารณาองค์ประกอบทั้งส่วนข้อมูลที่น่าเข้าไปในกระบวนการและผลลัพธ์

๓. มีการพิสูจน์ด้วยการวิจัยหรืออยู่ระหว่างการวิจัยว่า “สิ่งใหม่” นั้นจะช่วยแก้ปัญหาและการดำเนินงานบางอย่างได้อย่างมีประสิทธิภาพสูงขึ้นกว่าเดิม

๔. สิ่งใหม่นั้น ได้รับการเผยแพร่และยอมรับจนกลายเป็นส่วนหนึ่งของระบบงานที่ดำเนินอยู่ในขณะนั้น ไม่ถือว่าเป็นสิ่งใหม่ที่เป็นนวัตกรรม แต่จะเปลี่ยนสภาพเป็นเทคโนโลยีอย่างเต็มที่ สรุปได้ว่าคุณลักษณะของนวัตกรรมมีลักษณะ ๓ ประการ คือ

๑. สิ่งใหม่ที่ไม่เคยมีผู้ใดทำมาก่อน

๒. สิ่งใหม่ที่เคยทำมาก่อนแล้วแต่ได้มีการรื้อฟื้นทำใหม่

๓. สิ่งใหม่ที่มีการพัฒนาการมาจากของเก่าที่มีอยู่เดิมต่อเนื่อง

หอไตร ในฐานะพุทธศิลปกรรมตามคัมภีร์วินัยปิฎก จุลวรรค กล่าวถึงภิกษุชาวเมืองอาฬวีทำนวกกรรม ทำให้รู้ว่า มีประเพณีกรรมในพระพุทธานุศาสน์ จะเห็นว่าภิกษุทำนวกกรรมในรูปแบบต่าง ๆ ซึ่งสอดคล้องกับความหมายที่กล่าวมาข้างต้นดังความในพระวินัยปิฎก จุลวรรคว่า “ภิกษุทำนวกกรรม ด้วยเหตุเพียงวางก้อนดินบ้าง.....ฉาบทาฝาบ้าง ...ตั้งประตูบ้าง....ติดสายธูปบ้างติดกรอบเช็ดหน้าบ้าง ...ทาสีขาบ้างทาสีดำบ้างทาสีเหลืองบ้าง.....มุงหลังคาบ้างผูกมัดหลังคาบ้าง....ปิดบังที่อาศัยแห่งนภพิราบ้างปฏิสังขรณ์สิ่งชำรุดผุพังบ้าง ...ขัดถูบ้าง....นวกกรรม ๒๐ ปีบ้าง....นวกกรรม ๓๐ ปีบ้าง ...นวกกรรมตลอดชีวิตบ้าง พระผู้มีพระภาคทรงสอบถามภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้นยอมรับว่า ทำนวกกรรมเหล่านั้นจริง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงติเตียนและตรัสห้ามว่า ไม่พึงให้นวกกรรมวิหารที่สร้างเสร็จแล้ว ชั่วเวลาแห่งควัน รูปใดให้นวกกรรมต้องอาบัติทุกกฏ ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ภิกษุให้นวกกรรมวิหารที่ยังไม่ได้สร้างหรือที่สร้างค้างไว้ ให้ตรวจดูวิหารเล็กแล้วให้นวกกรรม ๕-๖ ปี ให้ตรวจดูงานในเรือนมุงแถบเดียวแล้ว ให้นวกกรรม ๗-๘ ปี ให้ตรวจดูงานในวิหารใหญ่หรือปราสาทแล้วให้นวกกรรม ๑๐-๑๒ ปี” อนึ่ง เรียกภิกษุผู้เป็นต้นแบบแห่งนวัตกรรมนี้ว่า นวกัมมาธิฐฐายี ได้แก่พระมหาโมคคัลลานะ ผู้เป็นวิศวกรสร้างวิหารบุพพารามแก่นางวิสาขา กรุงสาวดีตี แคว้นโกศล อินเดีย

ข้อสังเกต คือว่า ว่าตามพุทธพจน์ที่ยกมาข้างต้นนั้น คำว่า นวัตกรรมทางพระพุทธศาสนานั้นเน้นในการทำขึ้นใหม่และทำในสิ่งที่ทำค้างอยู่หรือของเก่านำมาซ่อมใหม่ดังที่ศาสตราจารย์ ดร. ชัยยงค์ พรหมวงศ์) ที่ได้ให้เกณฑ์การพิจารณาว่าสิ่งใดเป็นนวัตกรรมไว้ในข้อที่ ๑ ว่า นวัตกรรมจะต้องเป็นสิ่งที่ใหม่ทั้งหมดหรือบางส่วน อาจเป็นของเก่าที่ใช้ไม่ได้ผลในอดีตแต่นำมาปรับปรุงใหม่ หรือเป็นของปัจจุบันที่เรานำมาปรับปรุงให้ดีขึ้น เช่นเดียวกับหอไตรที่บูรณะเป็นระยะ ๆ มาแต่สมัยอยุธยาถึงปัจจุบัน (กล่าวว่ สมัยสุโขทัย เป็นสมัยสร้าง สมัยต่อมา เป็นสมัยซ่อม)

แนวทางการถ่ายทอดนั้น ประเด็นที่จะมองเลยข้ามไม่ได้เลยคือ ความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อทางศาสนา ประเด็นที่ ๑ คือ สัมพันธ์กับพระรัตนตรัย ว่า พระธรรมที่จารึกลงใบลานพัฒนาการต่อมาเป็นพระไตรปิฎกนี้ เป็นส่วนหนึ่งของพระรัตนตรัย คือ พระธรรม และพระธรรมนี้เป็นเรื่องที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้มาเป็นหนึ่งของความเชื่อในความเป็นจริงว่า ตถาคตโพธิสัทธา คือ ศรัทธาในการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ถ้าเบื้องต้นเราไม่เชื่อคำนี้แล้ว พระธรรม พระสงฆ์ก็ไม่เกิดขึ้น ประการเดินต่อมาแนวคิดการถ่ายทอดที่จะเกิดความสนใจคือ ศิลปกรรม ที่แสดงถึงอารยธรรมทางความคิด ความเลื่อมใสในศาสนาของนักปราชญ์ราชบัณฑิตที่สร้างขึ้น ยิ่งไปกว่าที่สะท้อนถึงว่า ความเป็นปกติ สงบสุขของสังคม จึงผลิตความคิด ศิลปะ ศาสนา ขึ้นมาได้ ถ้าชีวิตไม่มีความสุข ผลผลิตทางสติปัญญาก็ไม่เกิด

ข้อเสนอแนะ

ผู้วิจัย จึงใคร่ขอเสนอแนะประเด็นที่ยังขาด เป็นจุดอ่อนที่ควรทำต่อไปในเชิงเชิงนโยบายและการนำไปใช้เพื่อกำหนดเป็นแผนผังในการสร้างสถาปัตยกรรมหรือศิลปกรรมอื่น ๆ ของวัดหรือศาสนสถาน ดังนี้

ข้อเสนอเชิงนโยบาย ย่อมเกิดขึ้นจากความสำคัญ ความงดงาม และประโยชน์สุขแก่สังคม ดังนั้นหน้าที่ของการบริหารประเทศโดยผ่านสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติในฐานะเกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการกิจการคณะสงฆ์ ศาสนสถาน วัดอุสถาน โดยเฉพาะ ต้องประสานร่วมกันกับกระทรวงวัฒนธรรม ซึ่งอนุรักษ์และพัฒนาวัฒนธรรมด้านสถาปัตยกรรม ปฎิมากรรม จิตรกรรม แม้แต่วัฒนธรรมที่เป็นนามธรรมมีประเพณี ๑๒ เดือน เทศกาลประจำปีหลัก ๆ คือ สงกรานต์ ลอยกระทงที่มีต้นกำเนิดมาจากพระพุทธศาสนา โดยแท้นั้น แยกแผนการพัฒนาออกเป็นด้าน ๆ คือ

ด้านสถาปัตยกรรม เช่น หอไตร วัดของพระพุทธศาสนาในลักษณะเถรวาทนี้ ต้องกำหนดให้มีรูปแบบของสถาปัตยกรรมแบบไทย หรือ ทรงไทย หรือทรงไทยประยุกต์เท่านั้น เพื่อเป็นเอกลักษณ์ของชาติ มีคนหลายชาติเมื่อนั่งเครื่องบินบินผ่านไปทีใด ๆ ของประเทศไทยมองลงมาแล้วเห็นหลังคาศาลา วัด พระอุโบสถ วิหารก็ทราบทันทีว่าเป็นวัดแล้ว เช่นสถาปัตยกรรมวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ใคร ๆ เห็นก็รู้ทันทีว่าเป็นวัดพระศรีรัตนศาสดารามแล้ว แล้วมองผ่านไปถึงว่านี่คือประเทศไทย แต่ถ้าเป็นทรงไทยแบบประยุกต์ ก็ไม่ควรประยุกต์มากเกินไป จนเสียมอญย่อนหารูปแบบทรงไทยไม่ออก เช่น บางวัดสร้างพระอุโบสถ ศาลา หลังคาไม่รูปแบบทรงไทยจนกลายเป็นว่าห่างสรรพสินค้าไป

ด้านภูมิทัศน์ คือการกำหนดวางแผนผัง การตั้งจุดสร้างอาคารสถาปัตยกรรม ๒ ส่วนหลัก คือ เขตพุทธาวาส กับเขตสังฆาวาส อื่น ๆ นอกนี้ ควรกำหนดสร้างพื้นที่อาคารสาธารณะ เช่น ศาลาบุญ ศาลาลม ศาลาราย บนพื้นที่ทางสังคมที่พักผ่อนหย่อนอารมณ์ พื้นที่รมรื่น พื้นที่สอนธรรม พื้นที่ทางจิตวิญญาณคือที่ไหว้พระสวดมนต์ ควรวางแผนผังให้สอดคล้องกับไตรภูมิด้วย คือ มีจุดที่บัพที่คือจุดที่ตั้งการสร้างอาคารลักษณะต่าง ๆ จุดที่สร้างสระน้ำ สวนหย่อมหรือจุดรมรื่น ซึ่งมองเข้ามาแล้วเป็นสัปปายะตามอุดมคติการสร้างวัดสมัยพุทธกาล หากไม่แล้ว ก็จะกลายเป็นการสร้างแบบไร้แบบแผน การวางแผนผัง อาคารต่าง ๆ กระจายกันอยู่ไม่รู้

ทิศทาง ไม่เป็นที่สัปปายะของสาธุชนดังวัดบางแห่งที่เข้าไปแล้วหาที่ทางเดินออกไม่ได้ เกะกะไปด้วยสิ่งปลูกสร้างที่ไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของสมณะไปหมด

ข้อเสนอการนำไปใช้

เรื่องนี้ วิธินำไปใช้ควรจัดเป็นคู่มือการเรียนการสอนแก่นักเรียนนักศึกษาทุกระดับชั้น นอกจากนี้ ผู้วิจัยเคยสอนนิสิตนักศึกษาโดยยกเรื่องนี้มาแนะนำว่า พุทธศิลปะก็ดี นวัตกรรมก็ดี ล้วนแล้วแต่มีธรรมชาติอยู่ใน ภายใน ดังนั้น ถ้าเราศึกษารวมผ่านพุทธศิลปกรรมหอไตรนี้ ก็จะทำให้เห็นบุคลากรพื้นฐานได้ง่ายขึ้น อย่างเช่น พระพุทธรูปองค์หนึ่ง ที่สร้างตั้งแต่สมัยสุโขทัยเป็นต้นมา ทำไมจึงคบบเพลิงบนพระเศียร ถ้าคนธรรมดาจะยอมให้มีเปลวเพลิงบนศีรษะหรือไม่ หรือว่าใครจะยอมให้มีคบบเพลิงบนศีรษะนั้น เพราะไฟก็ร้อนอยู่ ร้อนและคบบเพลิงก็ไม่ใช่เบา ถ้าเราเข้าใจเสียว่า การที่ช่างศิลป์นวัตกรรมพระพุทธรูปขึ้นมาโดยมีคบบเพลิงบนพระเศียรนั้นก็เพื่อสื่อถึงปัญญา ตามพุทธพจน์ที่ว่า “ปัญญาเป็นแสงสว่างในโลก”^{๗๔} (ปัญญา โลกสมิ ปชโชโต) นั่นเอง เพราะคุณสมบัติของไฟคือสว่าง อีกอย่างคือร้อน หมายถึงตปะ แปลว่าเผาผลาญกิเลสให้สิ้นไปต่างหาก ส่วนอื่น ๆ นอกนั้น จะมีพุทธลักษณะของพระพุทธรูปที่มีนิ้วพระหัตถ์เสมอกัน หมายถึงความเสมอภาคจากความเมตตาในพระองค์ พระกรรมที่ยาวนาน หมายถึง มีหูหนักแน่น ไม่ใช่คนหูเบา ใจง่าย ตัดสินปัญหาความผิดที่ใจทัก และจำเลยมาอยู่ให้การพร้อมหน้ากัน ไร้อคติในการตัดสินปัญหาทุกเมื่อ ดังนั้น ผู้วิจัยคิดว่า การที่เรารู้เรื่องนี้ดี จะเป็นคุณสมบัติของพุทธศาสนธาตุดีที่สมบูรณ์

ข้อเสนอแนะการศึกษาครั้งต่อไป

การทำวิจัยครั้งต่อไป ประเด็นที่ยังขาด ควรศึกษาวิจัยต่อยอดคือ ภูมิทัศน์ที่ร่มรื่นด้วยรุกขกมุณี ศิลากุมิ อากาศกมุณี ดินกมุณี ต้นไม้เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาที่สำคัญ และสถาปัตยกรรมของแบบอาคารมีพระอุโบสถวิหาร มณฑป มีหอรบั้ง หอไตร ตามชื่อเรื่อง ดังนี้

- ๑) ศึกษาวิเคราะห์จริยธรรมในหอไตรที่มีผลต่อการพัฒนาสังคมไทย
- ๒) ศึกษาวิเคราะห์อิทธิพลและความสำคัญของพุทธศิลปกรรมต่อความเชื่อที่มีผลต่อการพัฒนาจิตใจของสังคมไทย
- ๓) ศึกษาวิเคราะห์คุณค่าทางสุนทรียศาสตร์หอไตร
- ๔) ศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อต่อพุทธศิลปะของไทยตามหลักไตรภูมิ
- ๕) ศึกษาและตีค่าทางจริยธรรมในสัญลักษณ์หอไตรที่มีอิทธิพลต่อการพัฒนาสังคมไทย

บทที่ ๘

อุปมาศิลปกรรมหอไตร : ทะเลแห่งความรู้

จากเรื่องราวที่แสวงหา ค้นคว้ามา มาสู่คำว่า ทะเลแห่งปัญญา (Sea of Knowledge) จากการประมวลความคิดเรื่องศิลปกรรมหอไตรว่า โลกในปัจจุบันกำลังลงสู่ความคำว่า จิวแต่แจ้ว (small is beautiful) ตัวอย่างในด้าน hardware จะเห็นว่า เครื่องคอมพิวเตอร์รุ่นแรก ๆ จะเครื่องใหญ่มาก โดยเฉพาะจอคอมพิวเตอร์ เมื่อก่อนนี้จะมีขนาดใหญ่และยาวมาก กินเนื้อที่บนโต๊ะมาก ต่อมาก็ลดรูปลงเป็นจอแบน (LCD) แม้แต่เครื่องโทรศัพท์ของเราเทียบกันเมื่อก่อนนี้จะมีขนาดใหญ่ใส่กระเป๋าเสื้อไม่ได้ แต่ปัจจุบันใส่กระเป๋าเสื้อ กางเกงสบาย แต่มีขนาดเล็กลงได้อีกคือ แว่นบนข้อมือ เรียกว่า smartwatch ที่สามารถทำงานเหมือนโทรศัพท์ทั่วไปแถมยังมากกว่าอีก เพราะเป็นเครื่องช่วยหมอ วัดไข้ วัดน้ำตาลในเลือด ความดันโลหิตได้ด้วย นั่นคือ สิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ นั้นเขาผลิตมาให้ใช้หมดแล้ว เพียงแต่ว่า เราต้องมีความรู้ใช้มันเท่านั้น (Knowledge)

ความรู้ (knowledge) สำคัญไฉน ต้องบอกว่าสำคัญอย่างยิ่ง จัดเป็นอาหารชนิดวิญญานาหาร อาหารคือความรู้ ขาดอาหารไม่ได้ ฉันทใด ก็ขาดความรู้ไม่ได้ ฉันทนั้น ชีวิตจะคุณภาพที่ดี ที่ถูกต้อง มั่นคง ยั่งยืนที่สุด อยู่ที่การมีความรู้ เช่นกับ การบูชา มีอามิสบูชา สักการบูชาด้วยดอกไม้ ธูปเทียน ธรรมบูชา สักการบูชาธรรมด้วยการศึกษาเรียนรู้และปฏิบัติธรรม ถือว่าเป็นยอดการของการบูชา พระพุทธเจ้าตรัสไตรลักษณ์ไว้เพื่อให้ผู้คนได้รู้ในมุมลบของโลกและชีวิต ไม่ใช่ให้เห็นแต่ความสุข และไตรลักษณ์นี้ การเกิดขึ้น ตั้งอยู่ดับไป เป็นอารมณ์ของวิปัสสนา เพราะการที่จะเรียกคุณปฏิบัติสมาธิแบบใดนั้นอยู่ที่ว่าคุณได้อารมณ์อะไรตอนนั้น ถ้าคุณได้อารมณ์กรรมฐาน ๔๐ อย่างก็จะเป็นสมถวิปัสสนา แต่ถ้าคุณได้อารมณ์ด้วยการเห็นไตรลักษณ์แล้ว นั้นจะเรียกว่า คุณปฏิบัติวิปัสสนา เป็นสติปัญญาชนิดธรรมานุปัสสนาสติปัญญา ครั้นภิกษุสงฆ์ทูลพระพุทธเจ้าว่า ทำอย่างไรจะให้พระพุทธศาสนาตั้งอยู่มั่นคงตลอดไปในกาลที่พระองค์ปรินิพพานไป พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า ถ้าพุทธบริษัทได้ศึกษาเรียนรู้และปฏิบัติดี ถูกต้อง พระพุทธศาสนาก็จะคงอยู่ตราบนั่น ไม่มีคำว่าเสื่อมสลาย

ความรู้เรื่องคอมพิวเตอร์ (ศาสตร์คณิตกรรม) ถือว่า เป็นมาตรฐานความรู้ประการที่ ๕ ของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยที่ว่า “ทักษะการใช้เทคโนโลยีสารสนเทศ” (technological skill) นับว่ามหาวิทยาลัยมีวิสัยทัศน์กว้างไกลที่กำหนดประเด็นนี้ขึ้นมาเพื่อจะรองรับโลกปัจจุบันและข้างหน้า (๕G) สามารถผลิต เอไอ AI (Artificial Intelligence) หมายถึง แขนงการศึกษาทางวิทยาการคอมพิวเตอร์แขนงหนึ่ง ที่พยายามจะทำให้คอมพิวเตอร์สามารถคิดหาเหตุผลได้ เรียนรู้ได้ ทำงานได้เหมือนสมองมนุษย์ จะเห็นว่าการข่าวบางช่องก็ใช้ AI นี้มาแทนผู้ประกาศข่าวบ้างแล้ว แม้วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส โดย ศ.ดร. เวทย์บรรณกรกุล ได้ใช้ AI นี้สอนบาลีทั้งแปล ทั้งแต่งบาลีแล้ว โดยนำภาพนิ่งนี้แต่งเสียงแปลเสียงอ่านและสอนมาดแม้นดังอาจารย์กำลังสอน ฉะนั้น

คอมพิวเตอร์ แปลว่า ศาสตร์กำคิดคำนวณ มาจากชื่อรายวิชาในหลักสูตรของมหาวิทยาลัยสงฆ์ว่า ศาสตร์คณิตกรรม กำหนดเป็นวิชาเลือกบังคับศึกษาทั่วไป คือต้องเรียนทุกสาขาวิชาเอกในฐานะวิชาพื้นฐาน ซึ่ง

ก็มีคุณค่า มีประโยชน์อย่างมากจากวิสัยทัศน์ของผู้บริหารกำหนดไว้ ทำให้มหาวิทยาลัยมีอาคารเทคโนโลยีสารสนเทศ มีระบบเครือข่ายห้องสมุดทั่วโลก นักศึกษาสามารถค้นคว้าผ่านทางอินเทอร์เน็ตนี้ แม้นั่งอยู่ในห้องทำงานเล็ก ๆ

อินเทอร์เน็ต แปลว่าเครือข่ายข้อมูลข่าวสารทั่วโลก (Inter+net) ถ่ายทอดไปได้ไม่ใช้ภายในประเทศเหมือนโทรศัพท์ที่จำกัดรหัส ซิม เบอร์ แต่ด้วยอิทธิพลของคำว่า internet ที่ติดต่อสื่อสารได้รอบโลกผ่าน face book, line, live media ด้วยเครื่องโทรศัพท์เคลื่อนที่ขนาดเล็ก ๆ เท่าฝ่ามือ จึงเรียกได้ว่าโลกย่อส่วนด้วยเทคโนโลยีสารสนเทศ

หอไตร เราจินตนาการว่า ที่เราเห็นว่าปราสาทขนาดเล็ก บรรจุเก็บพระไตรปิฎก ๔๕ เล่มและมีพื้นที่นั่งอ่านได้บ้าง กอปรด้วยศิลปะที่สวยงาม ลวดลายไทยปูนปั้น หรือไม้แกะสลัก รูปทรงและส่วนประกอบต่าง ๆ เช่น ช่องฟ้า ใบระกา หางหงส์ สัตว์ป่าหิมพานต์นานาพันธุ์ "ช่องฟ้า" คือปลายยอดที่ยื่นขึ้นไปบนท้องฟ้าเป็น "นัยยะ" แห่งการบูชาพระรัตนตรัยและปางเทพเจ้าบนสวรรค์ชั้นฟ้าที่สูงที่สุด ซึ่งเป็นเครื่องไม้สูงระดับอยู่บนนอกกำแพงบริเวณที่ไม่สำรวย หรือนาคสำรวยมาบรรจุกัน ช่องฟ้านี้จะใช้ประดับเฉพาะ พระราชวัง โบสถ์ วิหาร ศาลาการเปรียญและสิ่งก่อสร้างอื่น ๆ บางประเภทในวัดเท่านั้น เรื่องนี้ ผู้สันตตกรณี กล่าวว่า วัดท่านได้สร้างศาลาปฏิบัติธรรม หลังไม้ใหญ่มาก แต่ช่องฟ้าเป็นนกกหัสติลัง ต่อไปจะนำตู้พระไตรปิฎกไปตั้งด้วย ช่องฟ้ามีความสำคัญมากน้อยเพียงใดอาจเห็นได้ดังนี้ สมมุติว่า เราถอดสัญลักษณ์หรือเครื่องประดับต่าง ๆ ที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นออกไปทีละอย่างจากตัวโบสถ์หรือวิหาร เช่น ถอดเอาบัวและกลีบบัวซึ่งประดับอยู่ในส่วนต่าง ๆ ออกไป ถอดเอาสัตว์หิมพานต์ นาค และลวดลายต่าง ๆ ออกไป จนไม่มีเครื่องประดับอะไรเหลืออยู่เลย ความรู้สึกเกี่ยวกับสถาปัตยกรรมไทยแม้บทกวีจะยังคงมีอยู่ตราบที่ช่องฟ้ายังติดอยู่บนหลังคา แต่พอถอดช่องฟ้าออกความรู้สึกดังกล่าวจะหมดไปทันที ที่สำคัญศิลปกรรมนี้ คือการสะท้อนธรรม เช่น ใบเพกาบนยอดเจดีย์ปราสาท จะเห็นมีใบหนึ่งที่ยื่นขึ้น หมายถึงมุ่งตรงพระนิพพาน ส่วนใบที่ชี้ไปตามทิศต่าง ๆ ๘ ใบ ๘ ทิศนั้น หมายถึง มรรค ๘ ผล ๘ (นิพพาน ๑) เรียกว่า โลกุตตรธรรม ๘ อีกอย่างคือเปลวรัศมีบนพระเศียรพระพุทธรูปสะท้อนถึงปัญญา เรื่องเดียวกันนี้ ผู้สันตตกรณี กล่าวว่า ศิลปกรรมทางพระพุทธรูปศาสนาที่ปรากฏในวัดต่าง ๆ ล้วนแล้วแต่สื่อธรรมทั้งนั้น ดังนั้น จะศึกษาได้เรื่องนี้ ต้องมาที่วัดกับวัง ดังเจดีย์ทรงปราสาทที่พระเจ้าแผ่นดินสร้างขึ้นบอกสถานะของวัดว่า “วัดหลวง” ดังภาพ นี้

รูปภาพ ๓๗ ใบเพกา ๙ ใบ สะท้อนถึง โลกุตตรธรรม ๙
ที่มา : วัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร, (๒๒ พฤษภาคม ๒๕๖๖)

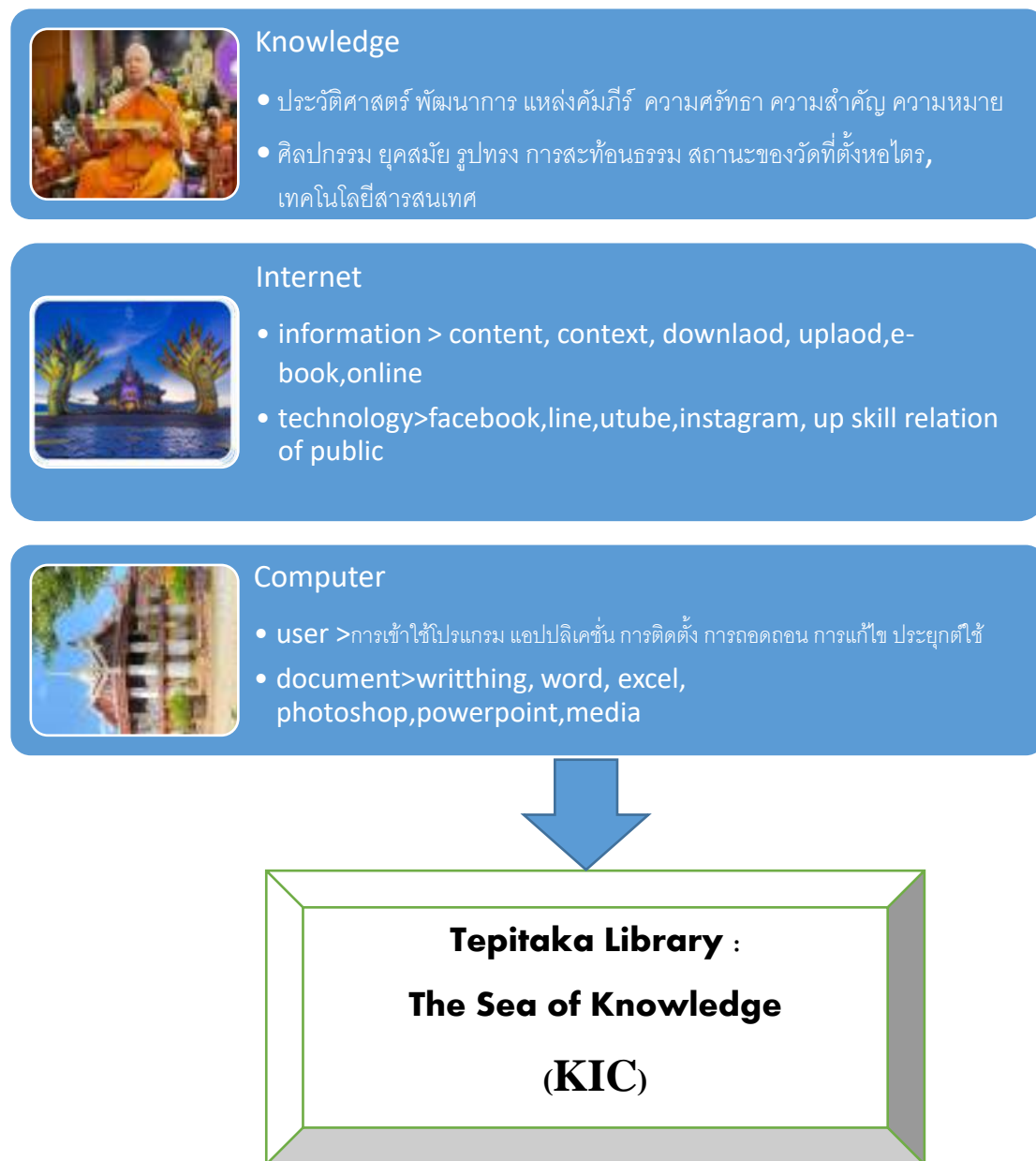

ภาพที่ 1

รูปภาพ ๓๘ เปลวเพลิงบนพระเศียร สะท้อนปัญญา เปรียบด้วยแสงสว่าง (ปัญญา โลกสมิ ปรัชญา)

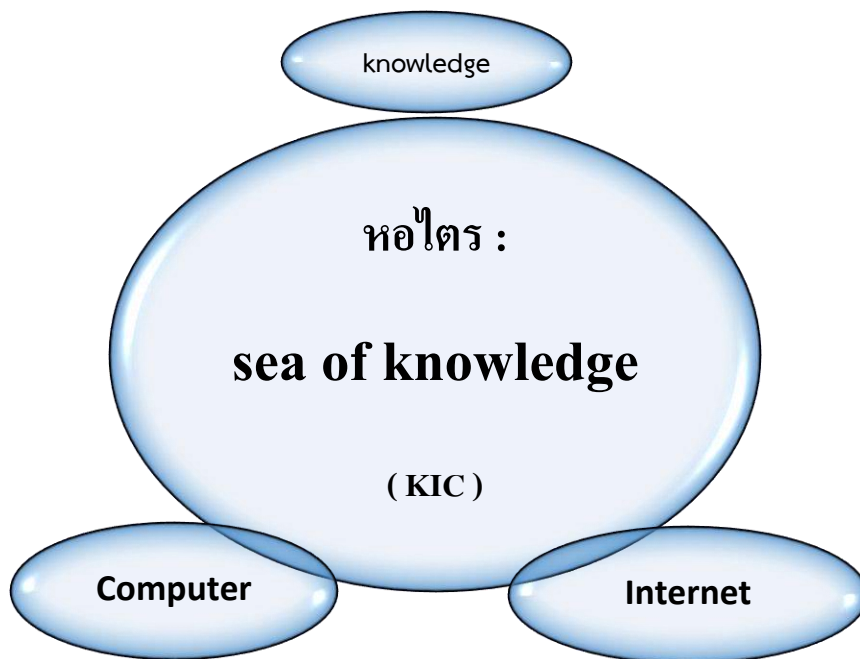
ที่มา : วัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร, (๒๒ พฤษภาคม ๒๕๖๖)

สรุปรวบยอดเป็นแนวคิดว่า หอไตรหรือหอธรรมที่มีรูปทรงปราสาทหรือมณฑป มีขนาดเล็กบ้าง ใหญ่บ้างตามกำลังศรัทธของผู้สร้างนี้ ในทศวรรษต่อไป จะย่อส่วนลงไปรวมเป็นองค์ความรู้ว่า ทะเลแห่งความรู้ ที่มาจาก ๓ องค์ประกอบ เช่นเดียวกับพระรัตนตรัยบ้าง ตีมูรติบ้าง ตรีกายบ้าง ดังแผนผัง ดังนี้

รูปภาพ ๓๙ triangle สามสายของทะเลแห่งความรู้
ที่มา : ผู้วิจัย, (๒๒ มิถุนายน ๒๕๖๖)

คำว่า the Sea of Knowledge นิยามว่า ผลรวมของสรรพสิ่งที่ศึกษาเรื่องนี้มารวมลงที่จุดเดียวกัน นั่งอยู่ที่เดียวสามารถค้นคว้าศึกษาได้จากทั่วโลก (one stop service) กล่าวคือ the Sea of Knowledge ทะเลแห่งความรู้ ซึ่งทะเล เป็นผลรวมน้ำจากทั่วโลก เช่นเดียวกับปัจฉิมโอวาทของพระพุทธเจ้าที่ตรัสสั่งเตือนและมอบมรดกธรรมรวบยอดว่า “ความไม่ประมาท/carefulness” ดังแผนผังสรุปนี้

รูปภาพ ๔๐ องค์ความรู้ / จากแหล่ง ๓ ขา เป็น ทะเลความรู้ “พระไตรปิฎก”
ที่มา : ผู้วิจัย, (๒๒ พฤษภาคม ๒๕๖๖)

ภาพเป็นพจน์

แนวคิดพรรณนา

เป็นความคิดที่ได้จากแนวคิดที่ว่า พระพุทธศาสนามีองค์ประกอบสำคัญอย่างหนึ่งคือ ศาสนธรรม ได้แก่พระธรรมคำสอน เป็นชื่อสูตรว่า อัมมเจตียสูตรมีนัยถึงอาทิพรหมจริยการศึกษา เป็นแนวปฏิบัติและปกครองสาวกด้วยวิธีการมุขปาฐะ สู้สังคายนาเป็นคัมภีร์ที่มีบรรจุคือ หอไตร ซึ่งมีนัยที่สร้างมุมมองได้มากมาย ถ้ามองอย่างคลาสสิก คืออาคารที่สร้างขึ้นเฉพาะเพื่อบรรจุพระไตรปิฎกคัมภีร์หลักของพระพุทธศาสนา จะอาคารธรรมดา ๆ ไม่มีศิลปะเลยไทยอะไรก็ได้ อีกมุมมองหนึ่งคือ หอไตรสถาปัตยกรรมทางศาสนาเท่านั้น ต้องมีศิลปะแบบไทย ๆ ตามยุคสมัย ภูมิภาคของไทย จึงมีทรงต่าง ๆ กัน กอปรด้วยการสื่อธรรม บ้างก็มีความวิเศษ โดยมีเสาถึง ๑๖ ต้นบ้าง เสาเดี่ยวบ้าง อยู่ในภูมิทัศน์ที่พิเศษ มีแนวป้องกันด้วยสระน้ำที่สำคัญคือวัดที่สร้างโดยพระเจ้าแผ่นดินมักจะมีหอไตรเพื่อแม่พระบารมี ดังเช่น พระปราสาท ทำให้วัดนั้นมีสถานะเป็นอารามหลวง

ความดี ความสุข ความรู้ ความกล้าต้องมากับคุณธรรมตามที่ มจร. กำหนดเป็นมาตรฐานความรู้ ว่า มีคุณธรรมจริยธรรม พรบ.ประกอบการศึกษา ๒๕๔๒ ก็กำหนดไว้ และนักปราชญ์ผู้ยิ่งใหญ่แห่งชาติกรีก นามว่าโสกราตีส กล่าวหาว่า Knowledge is Virtue / ความรู้คือคุณธรรม สอดคล้องกับพุทธคุณที่ว่า วิชาจรณสัมปันโน คือมีวิชาความรู้ต้องร่วมกับจรณะด้วย ความรู้และเข้าใจนี้จะสร้างคุณค่าชีวิตเป็นชาวพุทธที่มีคุณภาพ

การศึกษาคำสอนเป็นหน้าที่ของชาวพุทธ ทำให้ศาสนธรรมไม่อันตรายจากปรียัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ ลิงค์และธาตุ เป็นลักษณะปะชานะที่ระวังจะเสื่อม ที่ต้องละอกุศล ที่จะอนุรักษและพัฒนาซึ่งสอดคล้องกับนวัตกรรมที่บ้างก็ทำขึ้นใหม่ บ้างก็บูรณะให้ใช้ได้ใหม่แม้แต่ก่อตั้งองค์การจัดการที่เป็นรูปธรรมก็จัดเป็นนวัตกรรม สมัยพุทธกาลมีพระสงฆ์ได้ตำแหน่งนवरธรรมนี้ว่า “นวกัมมาธิฐฐายี” แต่ก่อนที่จะได้มาต้องมีกระบวนการจัดการองค์ความรู้นั้น บางครั้งจะรอให้มีศรัทธาก็ไม่ได้ต้องมีจิตสำนึกกำกับด้วย จริงอยู่ในส่วนหนึ่งก็ยอมรับกฎไตรลักษณ์ อีกส่วนหนึ่งเราอนุรักษให้นานด้วยการถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น (from Gen-x to Gen-y) นับว่า พระธรรมคำสอนโซคติที่พระอรหันตสาวกถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น ระยะห่างกันร้อยกว่าปีก็มี จากมุขปาฐะ สู้สังคายนา จากตู้บรรจุเล็ก ๆ สู่หอไตร เป็นหอธรรมเป็นต้นแบบของชาวโลก

ณ ปัจจุบัน เป็นยุคดิจิทัล ปัจจัยชีวิตที่ขาดไม่ได้คือเครื่องโทรศัพท์ เรียกว่าทั้งชีวิตฝากไว้กับเครื่องโทรศัพท์ ใช้แม้แต่การรับ-จ่ายตั้งค่างค่างอาหาร นับว่ามีปะชานะภาวนาจากหนังสือพระไตรปิฎกในตู้ ตั้งอยู่ตามศาลาวัดที่ยากใครจะได้เปิดอ่านมาลอยเด่นอยู่หน้าจอคอมพิวเตอร์เพียงแต่ป้อนคำที่ต้องการเข้าไปก็ปรากฏทั้งเนื้อความแล้ว โดยธรรมชาติการพัฒนานี้ก็ยังมีอยู่แล้ว แต่ที่สำคัญคือสร้างปัจจัยความรู้ มีระบบสื่อสาร และเครื่องมือจัดการ (KIC) ช่วยตอบโจทย์โลกยุคใหม่ถ่ายทอดได้ทั้งแบบสื่อนิ่งและสื่อเคลื่อนไหวด้วย

พิษณุโลก : ปีนพุทธศาสน์ ปราชญ์พุทธศิลป์ ถิ่นพุทธศึกษา

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

๑.๑ หนังสือ

กิตานันท์ มลิทอง. นวัตกรรมและเทคโนโลยีเพื่อการศึกษา. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์อรุณการพิมพ์. ๒๕๔๐.

ชวาพร ศักดิ์ศรี. บทความ เรื่อง การเปลี่ยนแปลงทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนของชาวลาวโซ่งในบริบทใหม่: กรณีศึกษา ป่าแหว, ๒๕๕๔.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๖, กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒.

พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมมจิตโต). อนุทินธรรมะ : ธรรมะสำหรับ ๓๖๕ วัน. กรุงเทพฯ: บริษัทสหธรรมิก จำกัด. ๒๕๓๙.

พระศรีคัมภีร์ญาณ (สมจินต์ สมมาปญโญ). พระพุทธศาสนา ปรัชญา-สังคม. กรุงเทพฯ: อารการพิมพ์, ๒๕๕๑.

พระครูกัลยาณสิทธิวัฒน์ (สมาน กลยาณธมโม). พุทธประวัติตามแนวปฐมสมโพธิ. พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

พระครูสิริรัตนาวตาร (ทวี ฐานวโร). พุทธศิลป์ พุทธธรรม. พิษณุโลก: โฟกัสปริ้นต์, ๒๕๖๕.
.....ศาสตร์ร่วมสังคม. พิษณุโลก: โฟกัสปริ้นต์, ๒๕๕๕.

วิไลลักษณ์ ตั้งเจริญฐ. วิทยาศาสตร์พัฒนาชีวิต. กรุงเทพฯ: สถาบันวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี แห่งประเทศไทย ๒๕๓๗, ๒๕๔๔.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตโต). ตอบเรื่อง พ.ร.บ. คณะสงฆ์. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ผลิณัม, ๒๕๖๑.

ศูนย์อาเซียนศึกษา มจร. อินโฟกราฟิกพุทธอาเซียน. นนทบุรี: หจก. เซน ปรีนติ้ง, ๒๕๖๑.

๑.๒ บทความ

- โกสุม สายใจ บรรณาธิการ วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชพฤกษ์ ได้
สังเคราะห์ บทความวิจัย เรื่อง พุทธศิลป์กับการจัดการความรู้ Buddhism Art and
Knowledge Management, บทความพิเศษ วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์,
มหาวิทยาลัยราชพฤกษ์ ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๑ (กุมภาพันธ์ – พฤษภาคม ๒๕๖๐).
- พระครูสิริรัตนานวัตร (ทวี ฐานวโร), บทความเรื่อง “นวัตกรรมเชิงพุทธบนฐานความคิดของ พระ
พุทธวิงศมุนี” วารสารพุทธชินราชปริทรรศน์ ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๓ (มกราคม - มิถุนายน
๒๕๖๒).
- พระครูสิริรัตนานวัตร (ทวี ฐานวโร), บทความเรื่อง “การศึกษาเรียนรู้ธรรมผ่านศิลปกรรม : กรณีพระ
พุทธชินราช, วารสาร มหาจุฬาราชวิทยาลัย (มกราคม-เมษายน ๒๕๖๖).
- พัฒนิน กิติพราภรณ์. “นานาชาติรศนะธุรกิจเพื่อคุณภาพชีวิต...ของใคร”, วารสารเศรษฐศาสตร์
และบริหารธุรกิจ. ๒๕๓๑.

๑.๓ รายงานวิจัย

- เทวีญ เอกจันทร์ และคณะ. การสังเคราะห์องค์ความรู้พุทธศิลปกรรมในล้านนา. รายงานวิจัย,
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๓.
- พระครูสิริรัตนานวัตร (ทวี ฐานวโร) และคณะ, กระบวนการสร้างจิตสำนึกด้านศิลปวัฒนธรรมเชิงพุทธ
ในสังคมไทย, รายงานวิจัย, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๐, หน้า ๘๗.
- _____ . การศึกษาเชิงตีความพุทธธรรมที่ปรากฏในพุทธศิลปกรรม, รายงานวิจัย, มหาวิทยาลัย
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗.
- _____ . การพัฒนาภูมิสถาปัตยกรรมของวัดตามหลักจักรวาลวิทยา. รายงานวิจัย, มหาวิทยาลัย
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๒, หน้า ๖.
- พระมหาทวี ฐานวโร. บทบาทพุทธจริยศาสตร์ในการอนุรักษ์และพัฒนาสิ่งแวดล้อม. ปริญญาดุษฎี
นิพนธ์, มหาวิทยาลัยบามาร์ส, อินเดีย, ๒๕๔๐, หน้า ๕๕.
- มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. มังคลัตถที่ปณี แปล เล่ม ๒. กรุงเทพฯ ฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาราช
วิทยาลัย, ๒๕๓๕, หน้า ๒๒.
- มนสิข สิทธิสมบูรณ์. การพัฒนานวัตกรรมการศึกษา. คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร,
(มปป.).
- วุฒินันท์ กันทะเตียน, ภูมิสถาปัตยกรรมของวัดไทยกับการเรียนรู้และการส่งเสริมสร้างสุขภาวะเชิง
พุทธบูรณาการ, รายงานวิจัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยและสำนัก
สนับสนุนสุขภาวะองค์กร สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.),
๒๕๖๐.
- สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. วัดต้นแก้ว (อินทราวาส) : ศิลปกรรม สถาปัตยกรรม
และการสืบสานประเพณีวิถีล้านนา. รายงานวิจัย, สถาบันวิจัยสังคม
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๖๒.

ศรีสุดา มีชำนาญ, คุณภาพชีวิตของประชาชนในอำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม, **ปรัชญา
ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต** สาขาวิชาสังคมศาสตร์เพื่อการพัฒนา คณะมนุษยศาสตร์และ
สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏ นครปฐม, วารสารศิลปการศึกษาศาสตร์วิจัย ปีที่ ๑
ฉบับที่ ๒ (มกราคม - มิถุนายน ๒๕๕๓), หน้า ๒๗๑.

๑.๔ สื่อออนไลน์

ยุทธศาสตร์ ๒๐ (๒๕๖๑-๒๕๘๐) [ออนไลน์] แหล่งที่มา <http://plan.bru.ac.th> (สืบค้นเมื่อ ๔
สิงหาคม ๒๕๖๔)

อยากรู้ถามทुरुปลูกปัญญา [ออนไลน์] แหล่งข้อมูล <http://www.truepllookpanya.com>

๒. ภาษาอังกฤษ

UNESCO (๑๙๙๓, p. ๔๐), อ้างในปรางทิพย์ ภัคดีศิริไพรวัลย์), การศึกษาคุณภาพชีวิตของคน
ในชุมชนบ้านแสนตอ หมู่ ๑๑ ตำบลท่าผา อำเภอกะเคา จังหวัดลำปาง, ๒๕๕๙.
